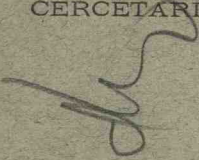

4832
D. J. J. J. J.
ALEXANDRU G. DJUVARA

IDEALISM ȘI NATURALISM

~~See~~
CERCETARI CRITICE

PREȚUL 4 LEI

BUCURESCI
TIPOGRAFIA „ROMANUL”, CAROL GÖBL
14, Strada Doamnei 14
1883.

IDEALISM SI NATURALISM.

Ino. 86372. -

ALEXANDRU G. DJUVARA

Ino. 4832.

B

IDEALISM ȘI NATURALISM

264062

CERCETARI CRITICE

Donațiune

EX LIBRIS

BUCUREȘCI

TIPOGRAFIA „ROMANUL”, CAROL GÖBL

14, Strada Doamnei 14

1883.

7440.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARIA
BUCURESTI

COTA 65686

953

1961

L

CONTROL 195

INSTRUMENTE DE MĂSURĂ

B.C.U. Bucuresti

C7440

FRATELUI MEU
T. GEORGE DJUVARA,
INCHIN.

Știința este temelia pe care veacul nostru urmează a-și clădi lucrările sale.

Una și aceeași priveliște ni se înfățișează din toate părțile: metoda experimentală învăluie omenirea în toate arătările spiritului său.

Pornită de la științele positive, încetul cu încetul, mergând cu pași mășurați, această metodă, prin dese și osebite schimbări, a ajuns se stăpânească tot domeniul inteligenței.

Participarea ei pentru cercetarea adevărului în toate cunoștințele omenești înfățișează astăzi propășirea săvârșită de veacuri; roadele unei munci sigure pe un câmp nemărginit represintă viitorul.

Viitorul este al metodei experimentale.

ISTORIE ȘI RELIGIUNE

I.

Maî nainte de a arăta ce este metoda experimentală, cum a luat ea naștere, cum a ajuns se stăpânească domeniul întreg al inteligenței; este de trebuință se spunem în scurt, care este mersul *idei* în omenire.

Osebitele elemente cari alcătuesc astăzi civilizațiunea în Europa și cari au luptat de veacuri pentru căutarea adevărului pe atâtea căi, nu sunt dupe cum s'ar putea crede rodul rătăcirii de un minut a spiritului, sau plăsmuirea vre-unor capete în aiurare. De și ne aflăm față cu mișcări care par a fi neprilejite și venite fără scop, în tot de una cercetând vom vedea că aceste mișcări sunt pregătite de mult și că ele sunt efectul prevăzut al unor cauze cunoscute, drumul firesc al mersului

înainte. Aceste elemente ascunse, latente, unele și altele de față, unele pierdute în umbră, altele strălucitoare, au luptat până într'atât, cât nu au văzut o înlănțuire între dănsese; până într'atât cât au fost numai faptul unei revoluțiuni sociale sau rodul sprijinirii unei instituțiuni întemeiată pe interese de doctrină sau de castă; — astăzi împreunate, au biruit. Ele au adus fără voe-le, — și chiar atunci când au căutat se sugruma adevărul —, partea lor de lumină în mersul neînlaturat. Istoria stă față, pentru a mărturisi despre aceste adevăruri; ea va fi lumina călăuzitoare care ne va sluji se statornicim normele mersului viitor către progres.

Civilizațiunea Română, Biserica creștină, năvălirile barbare, rând pe rând au introdus în omenire ideile: de Libertate, de Ordine, de Servitudine, de putere morală, de lege divină, de libertate a conștiinței, de libertate individuală, de devotament.

Aceste idei au luptat, — astăzi le găsim în picioare.

Doborându-se unele pe altele, ciocnindu-se unele în potriiva celor-l'alte, ele au dat naștere tutulor cunoștințelor omenești. Aceste cunoștințe s'au rezboit la rândul lor, sbuciumând omenirea, preschimbându-se, până ce prin însă-și a lor viață, mergând pe căi osebite, au ajuns la același rezultat: întemeierea metodei experimentate.

Asemănarea între menirile societății civile și a societății religioase în Istoria modernă, ne ușurează sarcina dovedirii celor zise mai sus.

Societatea creștină a început prin a fi liberă, formată numai în numele unei credințe obștești, fără instituțiuni, fără guvern curat și, regulată numai de puteri morale și mișcătoare după trebuințele minutului.

Bande cari forma un fel de comunitate cu totul liberă, fără legi, fără puteri instituite, rămânând așa, pentru că ast-fel voia, acesta este începutul societăților civile.

Societatea religioasă se pune, dupe aceea, sub o stăpânire curat aristocratică.

În societatea civilă, aristocrația și feodalitatea laică pun asemenea mâna pe domnire.

Mai târziu societatea religioasă ia forma curat monarhică: curtea din Roma triumfă asupra conciliilor și asupra aristocrației religioase din Europa.

Aristocrația este doborâtă în societatea Civilă și Regalitatea îi ia locul.

În veacul al XVI^{-lea}, în sânul societății religioase o rescólă izbugnește în potriiva puterii absolute în ordinea spirituală.

Această revoluțiune consfințește în Europa liberul examen.

În ordinea Civilă, un asemenea eveniment se petrece în zilele noastre. Puterea absolut timporară este atacată și biruită.

Amândouă societățile au străbătut aceeași răsturnare, au suferit aceleași revoluțiuni, societatea religioasă a fost însă tot de una mai înainte în această carieră.*

Ce trebuie oare se vedem în aceste mișcări și ce reprezintă în fața noastră Religiunea și societatea Civilă? Două mari clădiri așezate pe temelii șovăinde, cari sau împotrivit neincetat progresului idei, dar care în lupta lor, au introdus elemente folositoare Civilizațiunei. Aceste temelii ne sănătoșe, au fost neștiința de sine, necunoștința despre omenire și prin urmare greșeala legilor care trebuia să se o stăpânească.

Se luăm aminte!

De la începutul veacurilor vedem religia predominant asupra spiritelor care, în neputința de a tălmăci legile naturii, se pleacă unei credințe oarbe; — în urmă o vedem împedcând liberul examen, împotrivindu-se puterii spiritului omenesc.

Vedem o religie la început trebuincioasă, libe-

* *Guizot* Istoria Civilizațiunei în Europa.

ră și bună, intinzându-și puterea, mărindu-și supremația, ținând lumea în întunec și ne lăsând de cât a rare ori, — și în tot de una fără voința ei —, se iasă din frământare, câte un adevăr mare.

Vedem, în urmă, spiritul omenesc deșteptându-se dintr'o toropeală asemenea cu mórtea.

Vedem, în sfârșit, idea în luptă cu religiunea.

Revoluțiunea religiósă isbugnește:

Avântul cugetării, desfintțarea absolutului în ordinea spirituală, acesta este caracterul general al reformei

„Puterea de căpetenie împotrivită revoluțiunii religióse de religie a fost ordinul Jesuiților. Aruncați o căntătură de ochi, asupra istorii lor: n'au reușit nicăiri; ori unde au intervenit cu oare care întindere, au adus nefericirea cauzei în care s'au amestecat. În Anglia, au făcut să piară regi; în Ispania, popoare. Cursul general al evenimentelor, desvoltarea civilizațiunei moderne, libertatea spiritului omenesc, tóte aceste fapte în potriua căror Jesuiții erau chemați se lupte, s'au sculat asupra lor și 'i-au biruit. Ei au lucrat pe căi ascunse, întunecoase, subalterne

În țările unde revoluțiunea religiósă nu a pătruns, unde a fost stârpită prea de timpuriu, unde nu a putut lua nici o desvoltare, istoria răspunde că acolo spiritul omenesc nu a fost liberat. Două țări mari, Spania și Italia, pot mărturisi aceasta.

Pe când în părțile Europei unde Reforma a ținut un mare loc, spiritul omenesc a luat în cele din urma trei veacuri, o activitate, o libertate pînă aci necunoscute. Acolo unde nu a pătruns, norodul a căzut în moliciune, în nemișcare.“*

Religia, este întruparea idealismului.

Reforma, este sfortarea omenirii către adevăr.

Adevărul, este rezultatul metodei experimentale.

Ați vădut adevărul în lupta sa cu religiunea; conștiința în lupta ei cu despotismul întins asupra spiritului. Orî unde această luptă se produce seamănă oameni mari. Biserica în pericol, clete-nându-se, în lupta ei cu o biserică mai nouă, mai liberală, nu stă la îndoială, întrebuintează sila, și moie mânele în sânge!

În sfârșit libertatea cugetării biruește dând o lovitură de moarte bisericii, — lovitură în urma căreia nu se va mai ridica. Ați stat deci față la izbânda științei, la întemeierea metodei experimentale.

În adevăr:

„Revoluțiunea religioasă, a fost un mare avânt de libertate a spiritului omenesc, o nouă trebuință, de ajudeca slobod, pe seama sa, cu însăși ale sale puteri, despre faptele și despre ideile priimite mai nainte din mâinile autorităților. Este o încercare mare de libertate a cugetării omenești și spre

* Guizot.

a arăta lucrurile pe adevăratul lor nume, o năvălire a spiritului în potriua puterii absolute în ordinea spirituală“.*

Vedem dar, că lupta în potriua religiunei a fost goana dată întunerecului, spiritualismului.

De altă parte, vedem societatea civilă liberă în a ei barbarie, apoi întemeindu-se rudimentar dă naștere feodalității. Aristocrația, feodalitatea, se ridică treptat în virtutea drepturilor divine pe idei spiritualiste și în lupta pentru al lor însuși traiu sugrumând, inăbușiad ori ce avânt către bine. Vedem apoi cu mult în urma revoluțiunii religiose, pe alocurea, conștiința de libertate ridicându-se măreată în potriua supremații timporare și triumfând.

Cea ce idea de libertate a doborât în instituțiunii și tradițiunii este idealismul învăluit în forme neprobate, în legi de care nu se făcuse experiență, — instituțiunii și legi potrivnice mișcării către bine.

Reintoarcerea la natură, la ale vieții, luptă neîncetat și merge sigur către progres. Acolo unde cade, știința se pregătește, și adună din noii puterile și se ridică mai tare, mai înfricoșetoare. Biruința este a ei și orb este acela care nu vede se vază cum se apropie cu pași uriași ca se întindă peste lume aripele-î protectoare.

* Guizot.

II.

Filosofie, științe, arte, în totul vedem spiritul omenesc scuturând pe rând noaptea cu vise înșelătoare a idealismului.

Religia șovăindă, propovăduind minciuna, cade și lasă să se ridice religiunea liberului examen. Omul începând să se înțeleagă în sfârșit, ajunge de căută prin legi statornicite existența sa și felul traiului său. Desbrăcându-se ca de niște sdrențe, de credințe absurde care isbese știința, care nesocotesc adevărul, ajunge de căută în propriile lui puteri un liman la traiul său, și ast-fel reunindu-și puterile zadarnic risipite, prin cercetare, luptă pentru adevăr și pentru asigurarea unei viete mai bune a neamurilor viitoare.

Maî este oare nevoie de dovezi ca se fie statornicit

că idealismul în încarnarea sa : Religiune, a luptat în tot de una în potriiva progresului omenesc?

„Biserica mai avea gândul se facă se predomnească în societate principiul teocratic adică se pună mâna pe puterea timporară se domnească fără părtași. Când nu a izbutit se pună mâna pe domnire a dat mâna cu principiile timporare și a sprijinit pentru a o împărți puterea lor absolută, cu paguba supușilor.”

„Biserica a căzut în tot de una în fața ideii de libertate: ast-fel vedem în Asia și în nordul Africe; ea e nimicită de barbarii musulmani.*“

Acestea sunt tristele dar adevăratele documente pe care ni le dă istoria.

Daca împingem cercetările noastre mai departe, vedem religia urmărind adevărul, pentru ca se l înăbușească până în minutele din urmă ale marilor gânditori și scriitori.

Cine se poate înșela de reîntoarcerea către spiritalism a marilor oameni în ceasurile lor din urmă? Putem oare admite că un om care a lucrat toată viața lui pentru cercetarea adevărului care și a scris zi cu zi gândirile, care ast-fel a ridicat piatră cu piatră clădirea măreață în care se va adăposti numele ce poartă, putem zic se admitem că acel om ar putea în minutele lui din urmă se tă-

* Guizot.

găduască lucrarea pentru care și a risipit cea din urmă putere de viață?

Și cum s'ar tălmăci un asemenea fapt de nu prin slăbirea organelor intelectuale sau prin înrăurirea asupra slăbiciunii a unor cauze întunerecoase pe care nu caut se le pătrund, — vre una din acele iscodiri atât de des întrebuintate de acei ce propovăduesc sfintele legi? Putem oare admite că, un om care a căutat toată viața lui și nu a găsit are se descopere în cele din urmă ale lui minute soluțiunea pe care ani de trudă și de gândire nu a putut'o găsi?

„Nu! nu este adevărat că critica judecății de Kant, care a spulberat probele ființii lui Dumnezeu, ast-fel cum le cunoștem de la Anselme de Conto-bery, a spulberat în acelaș timp idea chiar de Dumnezeu. Zeitatea trăește”

Când Henri Heine dicta în minuiile lui din urmă aceste cuvinte, nu era de cât un stîrv în care abia mai rămăsese o umbră searbădă de viață. Spiritul lui era mort de sigur și acele organe care determinau judecata marelui poet nu mai aveau obicinuitul lor joc. Aceste a le lui din urmă vorbe cu care idealistii s'au fălit atât nu sunt de cât un sarcasm mai mult pretinsei Dumnezeiri Se ne oprim însă și se încetăm a da lovituri pe care le am putea îmulți dupe voe, trupului în a-

gonie, menit să se ștergă într'un viitor atât de apropiat.

Vom vedea în urmarea acestui studiu că idealismul nu numai în întruparea sa: Religione, a fost o stavilă mersului înainte. Orî unde 'l vom găsi, și sub orî ce formă, 'l vom vedea luptând în potrive adevărului și al binelui omenesc. Cu toate acestea, — mers neînduplecat al progresului, — biserica a adus fără voea ei și de multe orî căutând se țină omenirea pe loc, elemente puternice pentru mersul civilizațiunei. Ea săvârșește despărțirea puterii spirituale de cea timporară, însă face acésta pentru însuși al seu interes de viață, pentru ca să 'și statornicească preponderența asupra spiritelor înlănțuindu-le în credințe ce înrădăcinate de timpuriu devin o nesfârșită apologie a minciunei.

Curente care de îndată ni se par că ar fi fost menite se sprijine răul, au adus asemenea, elemente de propășire.

“Dorința neatârnării individuale care 'și trage puterea din firea morală a omului; sentimentul personalității, al spontaneității omenești în libera sa desvoltare, au fost introduse în civilizațiunea Europeană de barbarii Germani. . . .”

“Devotamentul omului către om, ne vine de la barbari, din moravurile lor a trecut într'ale noastre.”*

* Guizot.

Aceste elemente erau necunoscute bisericii creștine, necunoscute mai tuturor civilizațiilor vechi.

S'ar părea că mersul către progres ar fi fost sprijinit de idealism de vreme ce el a domnit până acum și că omenirea nu a rămas pe loc. S'ar părea iarăși că progresul ar fi nedeșlipit de această diversitate de idei urmând căi osebite și că, cunoștințele omenești trebuiesc neîncetat în direcțiuni potrivnice se caute expresiunea cea mai naltă a devărilor.

O judecată mai dreaptă înlătură repede această mincinoasă încheiere a istorii.

Ideile în lupta lor, unele cu altele, s'au intrapat în tot de una în instituțiuni, care s'au dărâmat unele pe altele. Aceasta însă tocmai pentru că erau pornite de la un ce ne hotărât, abstract, protivnic celor ce se puteau vedea în lume, — ideal.

Vedem știința cautându-și calea prin întunec și neîncetat oprită în mersul ei de idealism. Filosofia încercând mai întâi să pășească și lovindu-se neîncetat de știință, îl părăsește și urmează calea largă a acestia. Artele caut în zadar pe poteci strimte frumosul și și aplică puterile unui ideal neînțeleș.

Toate aceste manifestațiuni osebite ale spiritului omeneș se găsesec potrivnice îndată ce încercă a-și îndrepta puterile către ideal, ele, care menite

se se sprijine și se se completeze una pe alta strânse de știință în mănuchi, în curând vor scăpa lumea de întunec.

Am zis când-va : *mers neînduplecat al progresului.. ..*. Mă opresc la acest vorbe, pentru că am citit de-unăzi într-o revistă română, cea mai nedreaptă dintre învinovățirile ce s'au adus științei.

Un însemnat scriitor, d-nul Xenopol, zice :

„Istoria ne poate sluji de călăuză pentru a descoperi înțelesul mișcării actuale a minții omenești. Ea s'a mai repetat încă de vre o trei ori în omenire, sfârșindu-se în tot de una prin peirea minții, în care se ivise. „

Și mai de parte :

„Fără a intra în asemănările sociale între stările de atunci și cea de astăzi și punând alături numai îndreptarea minții, vedem că tot de una predomnirea spiritului științifice și peirea celor lalte ramuri de cultură intelectuală a fost simptomul unei căderi neînlăturabile. „ *

Trăim oare, sau plutim prin cerurile albastre ale idealiştilor? Putem oare se sucim până într'atât încheerea firească a lucrurilor?

Omenirea s'a oprit pe loc? . . . Și, de când?

Tot de una mișcarea omenescă la vremuri anu-

* A. D. Xenopol Idealism și Realism. Conv. Lit. și Almanahul societății „România Jună“ Viena, 1883.

mite a stat și luând o nemăsurată resuflare s'a pornit într'un avânt mai puternic.

Starea pe loc a popoarelor, nu se măsoară cu zilele, nici cu anii. Atunci când ni se pare că mișcarea ideii s'a oprit, atunci când cei mai fanatici părtași ai scoalelor trecute, văzând că ele nu mai ajung propășirii sevârșite, caută zadarnic motivul în decăderea socială seû în alte închipuirî, agățându-se de clădirea putrezită și gata se se surpe a trecutului; atunci când încercări pe căi mai largi miră și stărnesc îndoeală numai, se produce o fierbere tainică, se țese o rățea nevăzută dar puternică, care se indesește, crește și coprinde omenirea în incatenarea ei de fer, în valul ei nestrăbătut.

O răpește fără voe-î, fără conștiință-î chiar, pe aripi late în sborul drept și uriaș către bine. Omenirea amețită de pasul nemăsurat ce idea face, nu înțelege întâi avântul puternic care o împinge și cată să se împotrivescă șivoiului menit să o răpescă, pentru ca mai târziu să stea în uimire în față progresului săvârșit.

Sunt a nume spirite in care aceste miscări se întrupează, ele sunt menite se crească neîncetat în ochii nostri și oamenii care le port și care astfel, un minut în viața lor izolați dictează lumii sunt șoimii ideii am putea număra mulți printre naturaliști!

Stare pe loc a popoarelor s'a mai produs

în omenire; în tot de una însă restrânse și stăpânind o țară sau o zonă hotărâtă. Dupe revoluțiunii de idei, în timpuri, a urmat de multe ori o oprire a mișcării intelectuale, adesea această oprire a avut înfățișarea morții. S'a părut că omenirea căzută într'o prăpastie nevăzută, atrasă către întuneric de o idee rea era menită se piară.

Greșeală!

Mișcarea ideii s'a schimbat din loc. Civilizațiunea a mers prin alte locuri ca un curent purificator și a sădit pe alte pământuri sămânța cunoștințelor osebite. Alergând înainte sub înfățișări străine, ideea care părea că dă moartea într'un loc, a fost germenul de viață într'altul. Reincepându-și lucrarea de la punctul de progres unde o lăsa-se, în locuri depărtate, la răstimpuri îndelungi, prin osebite mijloce a produs acelaș efect, pentru că a avut acelaș scop: lupta pentru adevăr.

Acum, când am ajuns aproape de termen, când visul făcut de veacuri este aproape se se prefacă în fapt, când stăm față la întocmirea unui singur neam în idee, aceste mișcări nu mai sunt putincioase.

O lucrare încetă dar statornică se produce în omenire. Sufierea științifică care se ridică atin-gând toate zonele, săvârșește pacinică și uriașă opera care este: *unitatea ideii*.

Civilizațiunea, alergând prin lume, părăsind pe unii pentru alții dar săvârșind opera comună tutu-

lor, tinde a egalisa cunoștințele în toate punctele globului, pentru că luând un sbor mai puternic se mai rupă unul din vălurile ce întunecau lumina.

Desutede ani omenirea luptă pentru un pas; acest pas, vécul nostru 'l a făcut! El ne apropie de farul sfânt care va face lumină peste tot. Impleticit, greși la început, el a luat cu încetul o repeziciune impunătoare. Cea ce se vedea în depărtare abia licărind prin neguri astăzi, strălucește ca o lumină puternică, --- ea va atinge vederile stinse ale orbilor chiar.

Unitatea ideii pe care a întrevăzut-o toți ómenii cei mari, o găsim în totul, în istorie, în științe, în arte și chiar în expresiunea cea mai naltă a cunoștințelor omenești, în filosofie.

«E starea generala a lumii diversitatea formelor, a ideilor, a principiilor; și combaterea lor, și sfortul lor, tinde către o oare care unitate, către un oare care ideal ce nu va fi poate nică o dată ajuns, dar la care țintește specia omenească prin libertate și lucrare.»*

Pe câtă vreme această unitate a fost căutată în lucrurile abstracte; pe câtă vreme a voit se se statornicească norme care nu erau deduse din experiența lucrurilor, întru cât omenirea a voit să aplece lumea unor reguli născocite de spirite

* Guizot.

bolnave; pe atâta vreme această unitate a rămas un vis!

Când însă s'a căutat în concret, în lume chiar și s'a tras din mersul ei statornicit și neschimbat legi nemișcătoare, această unitate nu numai că s'a înfățișat deslușită, netăgăduibilă, dar a fost consfințită la nașterea-i chiar, căci a fost resultanta conclusiunilor cunoștințelor omenești.

Civilizațiunea înfățișează o unitate; eforturile fie-cărei epoce represintă una și aceeași idee.

Ast-fel:

„In Egipt și în Indiă, civilizațiunea este expresiunea principiului teocratic.

Mișcarea progresului în republicele comerciante de pe coastele Micasiiei represintă ca și în Siria, Ionia, Fenicia: principiul democratic.“

„Fie-care din aceste civilizațiuni este întipărită la rândul ei de o unitate în instituțiuni și în moravuri. In Grecia, unitatea a adus o dezvoltare minunată și repede dupe care a urmat o decădere pe care nici un alt principiu nu a venit se o ridice. In Egipt și în Indiă unitatea a produs decăderea. Societatea și țara aș remas pe loc și înghețate.“

Daca cercetăm mișcarea literară acelaș fapt ni se înfățișază:

„Monumentele literaturii Indiane sunt întipă-

rirea acelor-a-și idei: Simplitate și monotonie, în evenimente ca și în instituțiuni.

„In Grecia o unitate rară domnește în literatură ca și în arte.*

Această unitate a adus efecte osebite, ea nu a fost însă nicăiri și în nici un eas statornică, formulă definitivă, pentru că s'a întemeiat în tot de una pe considerațiunii străine științei, și pentru că formula adevărată nu pôte fi în abstract, ci în concret numai, adică în materie care, după chiar spusa d-lui Xenopol, represintă singură concretul în infinit.

Ni se va întâmpina poate că cea ce era ținut ieri drept adevăr astăzi s'a văzut că este minciună și că s'ar putea se fie tot ast-fel și cu naturalismul.

Greșeală!

Voï da mai târziu demonstrațiunea că methoda experimentală este definitivă; mă mulțumesc de o cam dată a spune următoarele:

Știința nu ne autorizează se plănuim asupra viitorului perdut în veacuri al planetei noastre și methoda experimentală mai mult de cât ori-care alta se împotrivește la aceasta. Cea ce putem face este se spunem care poate fi *probabilul* menirii ce ne așteaptă. Este firesc ca presupunând o aceeași stare materială a pământului se atribuim

* Guizot.

omului aceleași năzuințe din ce în ce mai nețăr-
muite dar totuși în aceeași ordine de idei. Care
sunt preocupațiunile noastre, și care pot fi ele, o
stare similită a materii fiind admisă? Aceleași, —
grija unui traiu mai bun și a îndreptării spiri-
tului omenesc pe calea largă care îl va duce la
adevăr. Adevăr, asupra căruî lucru? Asupra con-
cretului, asupra materii. Și de unde ar putea
reeși acest adevăr dacă nu din știință, care sin-
gură se îndeletnicește cu ale materii? Este dar
statornicit că viitorul nu póte fi stăpânit de cât
de știință, și dupe cum am spus'o, voi dovedi
mai târziu că în știință methoda viitorului nu
poate fi de cât methoda experimentală.

Ș T I I N Ț E

I.

Pe plaiul nesfârșit și rodnic al științelor, măi mult decât ori unde, putem căuta și înțelege mersul și ținta care au calăuzit spiritul omenesc în cercetare.

Două adevăruri de căpetenie care nici o dată nu s'au desmințit ni se înfățișează cu deslușire : mersul neîncetat al științei către progres și expresiunea generală, unică la care ea este menită să ajungă.

Lăsând la o parte aplicațiunile științei al căror număr și diversitate nu găsesc potrivit decât în importanța născociri lor și rămâind numai în domeniul teorii; ce a putut face pe d-nul Xenopol*)

*) Idealism și Realism.

se mărturisească că știința a părăsit câmpul teorii și al speculațiunei? Ce l'a putut călăuzi asemenea se creadă că ar fi o deosebire de soiul a-celeia ce arată între teorie și aplicațiune, — lăsându-ne slobozi se gândim că cea dintâi aparține idealismului iară cea de a doua naturalismului?

Se cercetăm știința din aceste două puncte de vedere.

Se luăm mai întâi matematicile și se privim la mersul lor în timpii din urmă.

Incepând de la Carnot a cărui viață se împarte între veacul trecut și al nostru și mergând până la Poncelet M. Chasles și alții, câte lucrări care vor trăi cât lumea nu putem număra? Nu mă voi opri aci se dau un tablou de tot ceea ce spiritul omenesc a câștigat pe acastă cale.

Geometria, a fost întreagă refăcută în veacul în care trăim. De la 1813 începând lucrările sale în în chisorile Rusii, Poncelet nu a încetat de a lupta pentru biruința geometrii, făcând-o se se slujească de metode pe care nu putea se le întrebuințeze și se câștige altele noi. Aceste mijloace necunoscute, astăzi pot fi până la un oare care punct puse în față cu acelea pe care ni le dă însăși analysa algebrică.

Principiile statornicite de Poncelet asupra *dua-pității*, *analysei transversalelor* și mai ales metodele pe care le dă în opera: *Proprietăți projective ale*

figurilor, asupra curbelor și suprafețelor geometrice, sunt lucrări neperitoare.

Cu toate acestea îndeplinitu-s'a oare totul? Studiul proprietăților *suprafețelor individuale* pe care el a căutat se 'l aducă în domeniul geometrii pure, nu este încă îndeplinit și scapă încă speculațiunii învățaților.

Mi se va obiecta că principiile acestor teorii erau în parte cunoscute de mult. Negreșit, era însă de ajuns atât, pentru ca acele teorii se slujească la ceva?

Parte din principiile pe care Chasles și-a întemeiat Geometria sa superioară, de la Euclid erau încă cunoscute,* și cu toate acestea nu este el care a topit acea adunătură de teorii deslipite și care a scos opera întreagă și nemuritoare a geometrii sale?

Pentru ca se ne putem da seama de locul ce trebuesc se țină asemenea lucrări, este de ajuns se ne amintim următoarele rânduri:

„In numărul propășirilor păstrate epoei noastre, ne este permis se nădăjduim îmbunătățirea căilor aride și tălmăcirea mai simplă la care raționamentul se poată ajunge mai cu înlesnire?

Născocitoriî aŭ făcut ce aveau de făcut; nainte de toate trebuiaŭ se ajungă; puțin ne pasă pe

* *Michel Chasles*.—*Porismes d'Euclide*.

ce căi suite. Suntem destul de înaintați astăzi pentru ca se putem se ne uităm în napoi și se ne gândim a împrăștia întunerecul, arătând drumul cel mai drept către adevăr. O asemenea lucrare dupe spusa lui Lagrange, care nu avea, spunea el, îndrăsneala ca se o întreprindă, ar face tot atâta cinste veacului nostru, cât și cartea Principiilor, * a făcut veacului trecut.

Acest cap-de-operă visat în 1786, de cel mai strălucit urmaș al lui Nenton, și din care Poinot a scris câte-va frumoase capitole, este încă de făcut., **

Dupe cum văzurăm nu este vorba aci de aplicațiunile matematicilor, ci de teorie și de curate speculațiunii științifice. Nu putem dar se admitem aserțiunea d-lui Xenopol care ȳice că:

„ în omenire puterea minții s'a tocit; ea este bună numai cât pentru a stoarce, din adevărurile descoperite de alte timpuri, urmările mai îndepărtate, dar nu pentru a adăogi alte cuceriri către acele dobândite până acum.“ ***

In toate timpurile, saũ cel puțin de mult încă s'a deslegat o serie de equațiuni, cu toate aceste a-cel care a născocit *metoda determinantilor*, poate a-

* *Filosofice principia mathematica* de I. Newton publicată în 1687.

** I. Bertrand *Histoire de l'Astronomie*

*** Idealism și Realism.

vea legiuita pretențiune că a adăogat științei o cucerire mai mult.

Aiurea *) găsim acest adevăr formulat și mai limpede :

„— In mijlocul conflictului permarent al lumii morale, unde omenirea *s'ar părea* că rămâne pe loc, *daca nu merge napoi*, științele singure ne dau priveliștea mângăetoare a unei mișcări, calme, progresive.

Aci este viitorul.“

Înțelegem ca Hoefer se spună că omenirea mer-napoi în toate manifestațiunile spiritului său, fără participarea unei metode științifice în lucrările acestor manifestațiuni. Nu putem înțelege însă ce poate face pe d-nul Xenopol se creadă că mergem la peire.

Negreșit că viitorul va fi stăpânit de știință, pentru că greșala este menită se se șteargă cu încetul din omenire sau cel puțin se se micșoreze neîncetat și pentru că această țintă nu se poate atinge de cât prin știință. — De alt minteri, cunoștințele omenestii devin din ce în ce mai complexe și afară de a presupune că nenumărate ramuri vor specialisa cunoștințele la infinit, cea ce ar fi absurd; afară de a gândi că știința va ajunge la peire cea ce nu avem dreptul, trebuie

* *F. Hoefer. Histoire des Mathématiques.*

și suntem împinși se credem a priori ca ea va căuta să ajungă la o formulă generală care se poate cuprinde în minunata-î equațiune tóte necunoscutele.

Se nu ne mulțumim însă a crede, se căutam se lămurim această cestiune.

Un cunoscut învățat a zis :

„Se pare că în starea actuală a științelor matematice, singurul mijloc ca se împedicăm domeniul lor de a nu deveni prea nemărginit, este se generalisăm din ce în ce mai mult teoriile pe care aceste științe le arată pentru ca un mic număr de adevăruri generale și rodnice se fie în capul oamenilor expresiunea în scurt a celei mai mari felurimi de fapte particulare.*”

Vedem dar că toți lupt din tóte părțile pentru ca se statornicească acea unitate, menită se cuprindă tóte cunoștințele omenești . — Acéstă idee o găsim mărturisită în întreg în rândurile următoare :

„Cu cât înaintează cine va mai mult în istoria matematicelor, vede isvodinduse din ce în ce mai deslușit adevărata țintă a științei. Acéstă țintă este de a ajunge la o expresiune generală, unică, adevărată lege universală de o simplitate atât de mare încât nu numai se fie la îndemâna fie

* *Dupin.* — *Développements de Géométrie.*

căruî, dar se coprindă de o potrivă mişcarea atomelor şi mişcarea astrelor, satisfăcând toate condiţiunile de continuitate şi discontinuitate, în raport cu funcţionarea simţurilor şi a inteligenţei omeneşti.,* .

Maî este oare trebuinţă se încheem?

Citind cine va istoria matematicelor este oprit de mari adevăruri care reies dintr'însa.

Aci ca în toate cunoştinţele omeneşti, şi maî mult poate de cât în orî ce altă învăţătură, vedem că spiritul a fost osândit se treacă în tot de una prin încălcit şi mincinos maî nainte de a ajunge la simplu şi adevărat. Această trecere nu s'a făcut însă de cât dupe lupte învierşunate şi lungi, neîncetat reînnoite.

O lucrare înceată de îndreptare alungă minciuna şi strânge adevărurile unul câte unul împrejurul celor două mari *Crîterium* ale ştiinţei: observaţiunea şi experienţa.

Cea din urmă ne dă unealta negreşibilă cu care putem săpa necunoscutul, cea dintâi întrupându-se în filosofie întreţine în noi focul sfânt al cercetării.

Prin acestea, susţinem oare progresul absolut?

Daca ar trebui se ţinem socoteală de principiu! conţinutătii, am admite că omenirea neîncetat în luptă pentru a câştiga adevărul absolut, în totă

* Histoire des Mathématiques.

întinderea sa, se va apropia de densusul cu atât mai mult, cu cât și vreme mai multă va trece. Am putea deci, judecând ast-fel, se admitem că o se ajungem o dată, — fie cât de târziu —, cum zice d-nul Xenopol:

„ când spațiurile interplanetare, nu vor mai fi o pedică pentru strebaterea gândirii ființelor, ce le locuiesc, când nu numai pământul, ci cel puțin sistemul solar întreg va avea conștiința existenței sale comune.”

De oare ce și atunci, ne-ar mai rămâne ceva de cercetat, și prin urmare legea continuității s'ar găsi îndeplinită.

Știm însă că principiul continuității nu poate fi întrebuițat de cât în anumite condițiuni și că urmările ce tragem din aplicarea lui trebuiesc, pentru o mai mare siguranță, se fie controlate. Întrebuițăm deci metoda experimentală, și căutăm mai întâi se vedem dacă știința nu se împotrivesc acestor hypotese. Cestiunea atunci se schimbă. A spune că o se călătorim în soare, este a nu spune nimic, a nu vorbi în raport cu știința nici a fi autorisat de ea la o asemenea aserțiune.

Unde-o se ajungem, o se ajungem.

Cea ce putem mărturisi cu întemeiere este că o se mergem în tot de una înainte, dacă condițiunile în care se găsește planeta noastră nu vor fi schimbate. In cazul când aceste condițiuni vor

fi aceleași, putem spune cu siguranță că întunecul se va împrăștia numai prin știință, după cum putem dovedi că în trecut el a fost risipit numai de dânsa.

Se cercetăm acum *aplicațiunea* în raportul ei cu *teoria* și se căutăm se găsim acea corelațiune firească care trebuie se existe între ele.

Ar trebui se dăm o prea mică băgare de seamă științei dacă am considera-o numai ca o curată speculațiune de idei și dacă nu am vedea într'ânsa fântâna nesecată de unde trebuie se iasă foloasele noastre. Știința indeletnicindu-se cu lucruri bine statornicite și a căror *valoare* este cu siguranță determinată, nu ne lasă privilegiul se ne îndoim de rezultatele la care ne duce. Nu tot ast-fel se întâmplă cu aplicațiunea. Elementele asupra căror lucrăm și de care ne slujim în aplicațiunile noastre port în ele însă-și sumă de cause de eroare, ast-fel în cât orî-ce metodă, fie orî cât de absolută în cea ce privește speculațiunea teorii, devine aproximativă când este vorba se o aplicăm lucrărilor materiale. Cele mai elementare cunoștințe de mecanică ne dovedesc aceasta. Știința ne dă însă mijloce ca se îndreptăm aceste greșeli firești, și ca se zic ast-fel, coprinse în însă-și materia.

Deci, aplicațiunea de și despărțită de teorie

nu este mai materială pentru aceasta, și este a nu spune nimic, zicând că știința se materializează îndeletnicindu-se cu concretul. În aplicațiune ca și în teorie, știința este tot știință și orî ce îndeletnicire a ei nu pôte se îndrepteze de cât către concret, cătră materie. Cum că mijloacele noastre nu ne îngăduesc se închegăm în materie soluțiunile științei acésta este cu totul alt-ceva, și nu însemnează alta decât că materia aduce cu dânsa cause de eroare, după cum am mai spus-o.

II

Daca ne întorcem se cercetăm cele l'alte științe, lucrarea ne este mai lesne, pentru că ele decurg una dintr'alta saū, ca se zic mai bine, fac parte dintr-o aceeași mare știință ale cărei sunt osebite trepte.

Mă lămuresc :

Methoda experimentală întrebuințată până acum cât-va timp numai corpurilor brute, a dat naștere fizicei și chimiei. Spiritul generalisator a căutat ca se mărească câmpul cercetărilor sale și prin lupte și străduințe îndelungi a căutat se dovedească că această metodă este aplicabilă la toate cunoștințele noastre. Este destul se amintim că a biruit.

Rodul cules de lumea învățată în domeniul fizice și chimiei este cunoscut de toți, astăzi aceste științe nu au alt chip de cercetare decât experiența.

Experimentatorul nu s'a mulțumit să observe natura, ci a lucrat asupra ei, punând osebite elemente în anumite condițiuni și a căutat *se vadă* ce se întâmplă, ce schimbare iaș acele elemente, pentru ca se poată statornici *legi* care se arate *cum*, adică în ce raport staș corpurile brute unele cu altele. Numai ast-fel știința a putut, trăgând foloase din adevărurile cunoscute, se face noi cercetări, căci după cum a șis atât de bine cunoscutul fiziolog :

„Omul nu poate să învețe nimic de cât mergând de la cunoscut la necunoscut.“ Marele spirite s'au gândit încă de mult că metoda experimentală s'ar putea întinde și aplica pe o scară mai naltă în natură. Goete șice :

„Experiența îndreptează pe om în fie-care și “
Iar în Laromiguière găsim :

„Omul singur are dreptul de a și cerceta gândirile, de a le așeza; omul singur are dreptul de a îndrepta, de a schimba, de a îmbunătăți și de a putea ast-fel în fie-care și se fie mai dibaciș, mai cu minte și mai fericit. Pentru om numai, în sfârșit, se găsește o artă, cea mai naltă din tôte,

și a cărei unelte numai sunt toate cele l'alte arte: arta gândirii, *dreapta judecată*.*

Cu încetul, metoda experimentală a ajuns se stăpânească spiritul în toate arătările lui. Principiul pe care ea se sprijinește se trage din următoarele definițiuni.

„Se dă numele de *observator* aceluia care aplică mijlocele de cercetare simple sau compuse la studiul fenomenelor pe care nu le face se se schimbe și pe care le culege ast-fel dupe cum natura i le înfățișează.“

„Numim *experimentator* pe acela care întrebuințează mijloace de cercetare simple sau compuse pentru a face se varieze sau se se schimbe, într'un scop oare-care, fenomenele naturale, și se se a-rate în întâmplări sau condițiuni în care natura nu ni le înfățișază.“ **

S'ar părea firesc ca această metodă să fi găsit un câmp deschis pentru a fi primită, departe de aceasta, nenumărați protivnici s'aũ sculat se-o do-boare, încercările lor aũ rămas fără rezultat.

Cea ce experiența a combătut, a fost idea supra-naturalului împreună cu toate cele l'alte greșeli pe care oamenii le născocesc atunci când nu știũ, nu pot, sau nu voesc se și dea osteneala se ex-

* Discours sur l'identité. p. 329.

***Claude Bernard*. Introduction à l'étude de la Médecine Ex-perimentale. p. 29.

perimenteze, adică se caute a cunoaște adevăratele legi dupe care se mișcă natura. Aceste idei greșite venite în tot de una în omenire 'nainte adevărului și pentru ca să 'l întunece, se nu le căutați zadarnic pornirea, aiurea de cât în idealism. O luptă crâncenă s'a urmat în tot de una, — luptă de viață și de moarte —, luptă de stăpânire asupra spiritelor, de îndreptare către întunec saă lumină, între idealism care este minciuna și între știință care este adevărul — Cine a biruit?

Daca ar trebui să ne călăuzim dupe strigările desnădăjduite ale idialiştilor care pretind că mergem la peire, am fi totuși porniți să credem că acele strigăte sunt vaetele de agonie ale idialismului; statornici însă credinții ce ne-am tras din știință, căutăm într'ânsa chiar deslegarea acestei probleme, ea ne dovedește că idealismul nu mai poate trăi — putem deci se măsurăm petecul de pământ unde *idealul* va dormi de veci.

Metoda experimentală domnind peste lume, a adus elemente noi de propășire; cel mai de căpetenie dintre aceste elemente este: *îndoiala*.

„Metoda experimentală, metodă de liber-cugetător, nu caută de cât adevărul științific. *Sentimentul* de unde pornește totul, trebuie se și păstreze spontaneitatea și libertatea pentru arătarea ideilor experimentale; *Judecata* trebuie, și dânsa, se și păstreze libertatea de a se îndoii, printr'aceasta

ea și impune de a supune în tot de una idea cercării experienței „

Aiurea, Claude Bernard, dice :

„Cel ce se îndoeste este adevăratul învățat ; nu se îndoeste de cât de el însuși și de ale sale tălmăciri ; crede însă în știință ; admite chiar în științele experimentate un *Crîterium* saŭ un principiu absolut, determinismul fenomenelor, care este absolut atât în corpurile viețuitoare, cât și în corpurile brute „

Iată cum definește, marele fiziolog, acest determinism :

„La ființele viețuitoare, ca și la corpurile brute condițiunile de traiu ale orî-cărui fenomen sunt determinate într'un chip absolut..” *

Cântarea acestui *determinism* alcătuește mersul și ținta metodei experimentale.

Medicina, care fusese privită ca o artă, — și este încă privită ast-fel în tóte părțile unde întemeiată pe empirism nu voește să țină sémă de experiență —, de acum înainte rânduítă în numărul științelor 'și-a găsit calea adevărată de propășire. Claude Bernard arată că există un determinism absolut în condițiunile de traiu ale fenomenelor naturale pentru corpurile viețuitoare și statornicește că elementele organismelor superioare trăesc și ele într'un *mediu* lăuntric și perfecționat,

dar înzestrat cu proprietăți fisico-chimice neschimbătoare, ca și mediul din afară în care trăesc corpurile brute.

Vedem dar că știința face în veacul nostru un nou pas. — cel mai puternic —, arătând omului *se vadă* ce este, sau cel puțin dându-i mijloace sigure și o unealtă care nu greșește spre a ajunge această țintă.

Elementul *îndoelei* de care vorbirăm a avut urmări folositoare pentru știință, el a desrădăcinat un respect rău înțeles ce aveam de *autorității* științifice.

„Ideile și teoriile înainte mergătorilor noștri nu trebuiesc să fie păstrate decât atât cât ne înfățișează starea de astăzi a științei, ele sunt învederat menite se se schimbe, afară numai de îngăduim că știința nu mai cată să meargă înainte, *cea ce este cu neputință* „

Aceste cuvinte eșite din gura unui om ca Claude Bernard, care toată viața-i s'a îndeletnicit cu ale științei, sunt o încheere firească și demnă avieții lui.

Maî departe găsim:*

„In științele experimentale, cinstirea rău înțeleasă a autorității personale ar fi superstițiune și ar alcătui o adevărată piedică propășirei științei; ar fi în aceeași vreme potrivnică pildelor ce ne-au dat marii oameni din toate timpurile. In adevăr, marii oameni sunt tocmai aceia care au adus idei noi și au dărămat greșelile.

*) Pag. 73.

Deci, nu au cinstit ei însuși autoritatea celor foști înaintea lor, și nu ar găsi de cuviință să ne purtăm alt-fel cu dânșii.„

Câte alte văluri care înfășeau lumea și o țineau în nemișcare nu a mai nimicuit știința? Să luăm aminte la următoarele rânduri care ne arată cu deslușire atât greutățile de care știința s'a isbit neîncetat cât și primejdia cărărilor sucite pe care idealismul ne-a dus. Este vorba de vitaliști:

„Ei socotesc viața, ca o înrăurire tainică și supranaturală care lucrează după plac nesupunându-se la nici un determinism; ei numesc *materialiști* pe toți acei care se sforțez să facă să revie fenomenele de viață la condițiunii organice și fisico-chimice hotărâte. Acestea sunt idei mincinoase pe care nu le putem stârpi cu înlesnire, când ele au luat stăpânire asupra spiritului; singur progresul științei le va risipi.„

Iată de alt-minteri ce însemnează materialism și spiritualism:

„Pentru experimentator, nu poate să fie nici spiritualism nici materialism. Aceste cuvinte luate dintr'o filosofie naturală îmbătrânită, vor cădea în uitare prin însăși propășirea științei.

Nu vom cunoaște nici o dată, nici spiritul nici materia, și, dacă ar fi aci locul, ași arăta cu înlesnire că dintr'o parte ca și din cea l'altă ajunge cine-va la negațiunii științifice, de unde reiese

că ori ce considerațiuni de felul acesta sunt zadarnice și nefolositoare. Pentru noi nu sunt de cât fenomene de studiat, condițiunile materiale ale arătărilor lor de cunoscut, și legile acestor arătări de statornicit.,

Ast-fel, cu încetul, știința ridică unul câte unul vălurile de întuneric care staă de veacuri așternute peste adevăr.

Aplicațiunea metodei experimentale, a dat naștere fizicii și chimii ca știință desbrăcată de supranatural. Nu mai suntem în laboratorul alchimistului care urmărește în umbră probleme neputincioase, și care caută pe cărări sucite o deslegare care nu există. Este o nebunie se credem că știința în mâna noastră poate fi unealtă care să ne ajute se îndoim natura după al nostru plac; este o nebunie se credem că vom putea vre-o dată se cunoaștem esența saă principiul ăstuî mare tot saă că vom ajunge să schimbăm calea mersului nestrămutat al naturei. Chimistul care caută să cunoască legile care domnesc în natură nu cată și nu póte să întrebuințeze metoade osebite pentru corpurile brute și pentru ființele viețuitoare; aceleași principii și aceleași proprietăți ni le arată ca făcând parte dintr'un omogen și mare tot.

Putere tainică de viață, supranatural, credința oarbă înrădăcinată de veacuri în spiritele unde nu a pătruns lumina; nimic nu mai rămâne în picioare;

și pentru pierderea astor închipuirii din vremuri șterse, știința ne deschide câmpul larg al naturii, cartea nesfârșită a vieții unde cată să citim.

Avem fizica și chimia experimentală, vom avea fiziologia și mai târziu literatură, și arte experimentale.

Claude Bernard zice:

„Sunt convins că obstacolele care sunt împrejurul studiului experimental al fenomenelor psihologice sunt în mare parte datorite greutăților provenite din încălcirea elementelor oragnice; căci, cu toată firea lor minunată, și plăpânda lor arătare, este cu neputință, dupe mine se nu facem se reintre fenomenele cerebrale, ca toate cele l'alte fenomene ale corpurilor viețuitoare, în legile unui determinism științific.” *

Vedem ast-fel știința intrând în domeniul literaturii și artelor. Departe de a fi, dupe cum s'a țin, — fără se se dovedească bine înțeles —, că ea este o piedică mersului acești-a, nu poate decât se o sprijine și se o pună pe adevărata, pe singura cale pe care trebuie se urmeze în viitor. Acest fapt, care a părut că miră mai întâi lumea literară care și făcuse o lume a parte de vise, din domeniul literaturii, astăzi nu mai este o taină decât pentru acei ce nu aș voit se și dea osteneala se o pătrundă.

Și acum că în tot de una ne găsim în fața tendinței deslușite de a săvârși: unitatea ideii,

* Pag. 158.

și de a face ca o formulă generală se coprindă toate științele; vedem că literile și artele sunt asemenea stăpânite de dânsa. Cu toate acestea, de și cu dovezi nestrămutate ținem sus legea progresului; suntem departe de aserțiunile utopiste ce ni se atribuesc. Iată cum determină Claude Bernard limitele științei:

„Natura spiritului nostru, ne împinge se căutăm acel *pentru-ce* al lucrurilor. In aceasta țintim mai departe de punctul pe care 'l vom putea atinge; căci experiența ne arată în curând că nu vom putea merge mai departe de *cum*, adică mai departe de pricina apropiată sau de condițiunile de existență ale fenomenelor. Când știm că apa și toate proprietățile ei se trag din combinația oxygenului cu hydrogenul, în anumite proporțiuni, știm tot cea ce putem ști asupra acestui lucru aceasta însă răspunde la *cum*, iar nici de *cum* la *pentru-ce* al lucrurilor. Știm cum se poate face apa; dar pentru ce combinațiunea unui volum de oxigen și a două volume de hydrogen formează apa? Nu știm nimic. Pentru a-și bate joc de această aplecare, care ne vine din lipsa sentimentului hotarului cunoștințelor noastre, Molière a făcut pe candidatul-doctor căruia i se făcuse în trebarea pentru ce opiumul ne face se dormim se răspundă:

Quia est in eo virtus dormitiva, cujus est natura sensus assoupire.

Acest răspuns glumeț sau absurd; este cu toate acestea singurul pe care putem se 'l dăm.*“

Maî departe găsim:

„Știința are tocmai privilegiul se ne învețe cea ce nu știm, înlocuind sentimentul prin judecată și experiență și arătându-ne limpede hotarul cunoștințelor noastre de față. Inșă, printr-o minunată cumpănire, cu cât știința apleacă astfel orgoliul nostru, cu atât ea ne mărește puterea.“

Vedem dar că știința nu poate și nu ne dă dreptul se prevedem asupra viitorului și se spunem că nimic nu va rămâne necunoscut spiritului omenesc. Din potrivă ea ne învață că nici o dată nu vom ști pentru ce un fapt se întâmplă, ci *cum* el are loc. Făcându-ne se căutăm cauza apropiată care determină un fapt, ea ne dă prin cunoștința ce avem despre acea cauză mijlocul se luptăm împotrivă-î și se o nimicim dacă face rău, sau se ajutăm mersul ei dacă este folositoare.

Aci și numai aci se mărginesc toate lucrările școlaei experimentale.

Idealismul din potrivă plecând de la închipuiră pe cară și le plăsmuiește și ridicându-le în legă caută să împetrească lumea după ele.

Este oare trebuință să spunem că această încercare este zadarnică? Lumea este ast-fel cum este. Ar fi póte maî bună dacă idealistiă ar avea

* Pag. 138.

puterea s'o prefacă, — cel puțin acésta este părerea lor —, însă nu stă în mâna noastră nici se reîncepem, nici se schimbăm această clădire, și trebuie se ne mulțumim se cătăm în natura ei neschimbătore elementele menite prin propășire, se ne ducă la o viață mai bună.

Ni se va întâmpina că, plecând de la un vis, de la un ideal, putem se mergem către bine căutând o soartă mai bună pentru omenire.

Greșală!

Cum putem oare să schimbăm după visele noastre o stare statornicită de lucruri? Cum putem neținând socoteală de osebitele elemente, care se resboiesc într'ensa se aducem vre-o schimbare omenirei, dacă nu căutăm se cunoaștem ce ar putea sprijini această schimbare, care sunt cauzele ce se pot împotrivi ei, ca ast-fel nimicind aceste puteri protivnice se ajungem la rezultatul dorit dacă însă țineți seamă de aceste elemente, dacă voiți se vă întemeiați lucrarea pe un pământ sănătos, dacă voiți ca după experiența lucrurilor numai, se schimbați ceea ce este; atunci, veniți cu noi și în loc se căutați prin speculațiunii neîntemeiate se vorbiți în potrive științei care este totul, căutați care sunt mijloacele, cari sunt puterile ce putem trage din natură ca se ajungem la acea stare mai bună, la acea fericire *determinată*, la care *putem* ajunge.

Inlesnirea mijloacelor de comunicare, cunoștința ce facem de tot ce este împregiurul nostru, toate aceste bine-faceri ale științei, cari alcătuiesc un protest puternic, în potriva cuvintelor fără temeiū a celor ce pretind că ea va aduce peirea minței, toate acestea nu aū de cât o țintă: unitatea ideii. O măsură egală de cunoștințe pe care fie care a pus sigiliul personalității sale, unde fie care popor se întâlnește unde fie care om se recunoaște și se ascultă, încearcă se coprinde omenirea. Ideea, este partea fie-cărui; discuția universală a ideii prin împărțirea la această discuțiune a tuturilor, va da cu veacurile respândirea peste tot a unei singure ideii.

D. Xenopol zice:

„... în tot de una predomnirea spiritului științific și peirea celor-l'alte ramuri de cultură intelectuală a fost simptomul unei căderi neînlatu-rabile..”*

Acesta se fie caracterul mișcării de față? Co-relațiunea care există între toate arătările spiritului nostru, și starea de înaintare în care se găsesc aceste arătări ne mai îngăduiesc oare se credem, că una din ele se va desvolta în dauna celor-l'alte? Nu este vorba de peirea celor-l'alte ramuri de cultură, ci de participarea unei formule științifice în căutarea adevărului în toate

* Idealism și Realism.

ramurile idei. Aceste două fapte sunt osebite și cel dintâi nu implică pe cel de al doilea.

De altminteri, nu știm pildă în istorie când participarea vre-unei formule științifice, — fie ea greșită —, în osebitele ramuri ale culturii intelectuale, se fi adus peirea minții. Poate *aplecarea spiritelor la materie*, — cea ce nu este tot una.

Să presupunem însă pentru un minut că predominarea spiritului științific într-o epocă a adus peirea minții; suntem oare în drept se spunem că ori de câte ori spiritul științific va predomini, mintea va peri?

Putem oare pentru trei sau nouă pilde se statornicim o regulă? Putem se trecem de la particular la general și se întrebuintăm cu această elasticitate principiul continuității? Cele mai elementare cunoștințe științifice ne răspund: nu.

Flaubert dice:

„Dintr'un cas particular nu poate cineva deduce nimic general, și acei care, făcând aceasta se cred progresiști, pășesc împotriva științei moderne care cere cu stăruință ca se strângem multe fapte asemenea înainte de a statornici o lege.”

Se urmăm în cazul particular pe care 'l cercetăm, metoda experimentală și se vedem la ce încheere ajungem.

Ce trebuie pentru ca un fapt întâmplat se mai aibă încă o dată loc? Trebuie negreșit ca condiți-

unele, adică *mediul* în care acel fapt s'a întâmplat se fie acelaș. Suntem în fața unui asemenea lucru în cazul de care ne ocupăm? Oare starea societății este aceeași; oare evoluțiunea științifică este parțială, proprie numai unei țări; oare știința se găsește în aceeași stare în care era odinioară?

Sè lăsăm pe marele Claude Bernard se deslușească mișcarea actuală a spiritului omenesc:

„ Spiritul omenesc, la osebite perioade ale revoluțiunei sale, a trecut treptat prin sentiment, prin rațiune și prin experiență. Mai întâi sentimentul singur impunându-se rațiunei, plăsmui adevărurile credinței, adică teologia. Rațiunea saŭ filosofia devenind mai în urmă stăpână, dedu naștere scholastice. In sfârșit experiența, adică studial fenomenelor naturale, învăță pe om că adevărurile lumii din afară nu sunt formulate nici în sentiment, nici în rațiune. Acestea sunt numai călăuzitoarele noastre fără de care nu putem; însă, pentru a obține adevărul, trebuie ca cineva se se scoboare la realitatea obiectivă a lucrărilor, unde ele stau ascunse sub forma lor fenomenală. „

Ast-fel apăr, prin propășirea firească a lucrurilor, metoda experimentală care resumă tot ce se reazemă pe rând asupra acestor trei piciore ale unui tripod nemișcător: sentimentul, rațiunea, experiența. In căutarea adevărului prin această metodă, sentimentul are în tot de una întâia

mişcare, el coprinde idea *a priori* sau intuițiunea; rațiunea sau raționamentul desvoltă în urmă idea, și deduce urmările ei logice. Inșă, dacă sentimentul trebuie luminat de luminele rațiunei, rațiunea la rândul ei, trebuie se fie călăuzită de experiență.

„Omul este firește metafisic și orgolios; el a putut se creadă că plăsmuirile ideale ale spiritului său corespunzând sentimentelor sale, înfațișau și realitatea. De aci urmează că metoda experimentală, nu este primitivă și naturală omului, că numai dupe ce a rătăcit mult timp în discuțiuni teologice și scholastice a sfârșit prin a recunoaște pustiul sforțărilor lui pe această cale. Omul băgă de seamă atunci că nu dictează legii naturii, pentru că nu posedă într'ânsul cunoștința și acel criterium al lucrurilor din afară și înțelese că pentru ca se ajungă la adevăr trebuie din potrivă se cerceteze legile naturale și se supue ideile, — dacă nu rațiunea sa —, experienței, adică acelui criterium al lucrurilor.“

Dupe această elocintă pagină, ne întrebăm dacă mai este trebuință se spunem că știința a înaintat și se încheem.

FILOSOFIE

Claude Bernard zice:

„Din punctul de vedere științific, filosofia reprezintă inspirațiunea eternă către necunoscut. De aci, filosofi se îndeletnicesc în tot de una cu cestiunile în controversă și aflate în regiunile înalte, limite superioare ale științei. Prin aceasta, ei comunică gândirii științifice o mișcare care o înviorază și o înobilează; întăresc spiritul printr'o gimastică intelectuală generală, și în acelaș timp îl readuce neîncetat către soluțiunea nesecată a marelor probleme; întreținând ast-fel o sete de *necunoscut* și focul sacru al cercetării, care nu trebuie nici o dată să se stingă într'un savant.

Prin aceste rânduri vedem că Claude Bernard consideră filosofia, ca o poezie, care nu ar avea nici un scop de cât să stimuleze cercetarea, se

întreție dorința către lucrările înalte, prin discuțiuni, care însă nu aduc nici un rezultat practic problemelor pe care metodă experimentală încă nu le a atins

Ca se determinăm încă și mai bine această speculațiune și locul pe care ea 'l ocupă în mișcarea ideilor, mai cităm următoarele rânduri, tot din *Introduțiune*:

„Metoda experimentală este metoda științifică care proclamă libertatea cugetării. Ea scutură nu numai jugul filosofii și teologiei, dar nu admite nici chiar autoritatea științifică personală.“

Nu mă voi opri a 'număra toate relele pe care spiritul de doctrină le-a introdus în omenire, mă voi mulțumi însă se citez un pasagiu din Guizot.

„Datoria și meritul particular al timpului nostru este de a cunoaște că orî-ce putere intelectuală saŭ timporală a guvernelor saŭ a popoarelor, a filosofilor sau a miniștrilor, o putere care se e-sercită într'o cauză saŭ într'alta, că, orî ce putere omenească zic, are în sine un vițiu natural, un principiu de slăbiciune și de abuz, care trebuie se ne facă a-î însemna un hotar. Așa dar, numai libertatea generală a tuturilor drepturilor, tuturilor datoriilor, a tuturilor opiniunilor; libera manifestare a tului forțelor acestora, coexistența lor legală, numai această sistemă zic, poate restrânge fie-care putere în legiuitele sale hotare, împiedi-

cându-o de a călca pe cele l-alte, făcând într'un cuvânt, ca liberul examen se existe în realitate și în spiritul tutulor."

Aceste elocinte cuvinte apropiate de acelea ale lui Claude Bernard ne arată rolul filosofii în mișcarea ideii, și hotarele peste care ea nu trebuie se treacă.

LITERATURĂ.

I.

Metoda experimentală, aplicabilă la toate cunoștințele omenești, s'a răspândit încă de mult în câmpul literar.

Tot cetind pe acei care în scrierile lor au voit să zugrăvească patimele omenești; tot văzând tablouri în care ni se înfățișa, când iubirea, când ura, când una din cele l'alte manifestațiuni ale jocului organismului nostru, am ajuns a ne întreba: oare cuvintele pe care le aușim, liniile pe care le citim, sunt ele adevărata expresiune a patimilor omenești? Oare ast-fel vorbește iubirea, ura și cele-l'alte ale noastre mișcări pornite din năuntru?

Cedând dorinței de a cunoaște adevărul, am căutat să supunem *experienței* aceste hypoteze, și

ast-fel am fost călăuziți se întrebuițăm metoda experimentală în mișcarea literară.

De aci, temelia Naturalismului.

Trebuița de a cerceta dacă cele ce citim sunt în raport cu adevărul, ne a fost impusă de următoarele fapte: Am vădut că rezultatele la care ajung cei care în litere se ocup cu omenirea nu sunt în armonie cu datele științifice, și că hypo-tezele de unde ei pornesc pentru destășurarea scenelor ce ne înfățișează, sunt împotriva legilor ne-mișcătoare ale naturei.

Ne am întêlnit în tot-deuna în operile lor cu oameni care nu sunt oameni, cu *tipuri* pe care noi nu le am văzut nici o dată aevea. Neîncetat patimi, idei personificate. Ființe căror se întâmplă cea ce nimeni nu încearcă pe pământ: nu mânâncă, nu dorm; întâmplările îi slujesc ca prin minune! De este vorba de dragoste, ni se isvodește natura întreagă reînviind, iarba tresare, păsările se ciugulesc pe lacuri limpezi, luna se scaldă în argint, lumea mai știu și eu ce? Eroii care toată viața lor nu fac de cât să iubească, se seducă; patimi, întrupate pentru nevoea autorilor . . . un număr oare care, revenind neîncetat; umbre, rechemate din toate colțurile, și care, catalogate, așternute în dosare, pregătite, răspund în dată la apel.

Tânărul *făt-frumos*, care trăește cu apă limpede

de fântână, trădătorul, intrigantul, tradiționalul servitor cu cunoștințe întinse filosof cu mătura în mână ! . . . vin și revin neîncetat; și noi ajungem se privim îngrijiți împrejurul nostru, se căutăm a înțelege, și se sfârșim prin a nu vedea în toate acestea decât o aiurare saŭ o mistificațiune de un gust îndoios. Până aci nimic rău, dacă nu o apologie nesfârșită a minciunei. Cercetând însă mai cu luare aminte, găsim pilda rea, dăstrăbălarea și un stăvilar pus propășirei ideii. Atunci lucrul se schimbă; numai căutăm adevărul numai pentru privilegiul de al spune, ci mai ales pentru a ne răsboi împotriva unei bolnăviciose porniri. Nu voim binele numai pentru plăcerea de al face, ci pentru ca se-l punem în locul răului. Să nu se creadă deci, că participarea metodei experimentale în literatură este pornită de dorința de inovațiune, și că, asemeni idealismului, naturalismul ar fi merit se slujească de treacă-vremea cetitorilor, ci se se vadă într'ânsul evoluțiunea puternică care luptă pentru binele obștesc.

Naturaliștii nu sunt novatori.

Nu se mărginesc însă aci imputările potrivnicilor școalei naturaliste; căci atunci ele nu ar fi decât faptul încăpățănării acelor care în lipsă de argumente, ar persista pe o cale greșită — prin spirit de doctrină, de școlă, saŭ de tradițiune —

retrăgându-se după a lor credință, ca după zidurile unei cetăți, neținând socoteală de cunoștințele căpătate.

O sumă de alte argumente ne sunt opuse, îndreptate în de obște forme, iar nici de cum fondului; atacuri naturaliștilor, iar nici de cum naturalismului; — argumente *ad personam*, iar nici de cum *ad rem*.

S'a ȋis că: Omul ne fiind un product la îndemâna aceluia ce întreprinde experiențe asupra lui, nu este primitor de a fi mânuit ca o substanță chimică; că, nu se poate, bună-oară, voidind cineva se caracterizeze un cas de alcoolism, se țină la dispoziția sa un om pe care se 'l îmbete în dosă determinată, se 'l împiedice se facă alt act care se 'l distragă de la experiență, și se 'l studieze; că, prin urmare, experiența nu ar fi putincioasă, și că ast-fel naturalismul nu are temeiu.

Acest chip de a judeca este nedrept.

Chiar dacă ar fi putincioasă o asemenea încercare, ce ar dovedi ea oare? Ne ar putea sluji întru ceva ca document? Ce încheiere am putea trage dintr-o experiență ast-fel făcută în care nu ținem socoteală de mediul în care se petrece?

Nu căutăm se știm ce se întâmplă unui om care, între patru ziduri, bea pentru a dovedi și nota numai dărăpânarea care se produce în organismul său; cea cea voim se știm este, cum un

om, dat la băutură, se poartă cu societatea în care trăiește; ce element aduce în mijlocul ei; ce parte ia acel element în binele său răul săvârșit, pentru ca, stăpâni pe acestea, se știm împotriva cui trebuie se ne luptăm. Altminteri, numita experiență, nu ar avea nici o rațiune de a fi. Vedem deci, că se schimb lucrurile, și posibilitatea unei experiențe se afirmă.

În adevăr, am observat, de pildă, că alcoolul are în organism o înrîurire atare; că produce un anumit efect. Putem oare se ne mulțumim numai pe această observațiune și, slujindu-ne numai de acest document, se scrim? — Nu! Intrebuintăm metoda experimentală și iată cum: beția nu este un ce propriu al unui om; ea nu produce pe de altă parte același efect la toată lumea pentru că nu toți trăiesc în același mediū. Negreșit, efectele beții la un muncitor nu vor fi nici de cum aceleași ca la un om dintr'un strat mai ridicat al societății; ele nu vor avea aceiași înrâurire nici chiar asupra a doi oameni mișcându-se în același mediū, pentru că mediul nu lucrează în același chip asupra lor. Însă, cea ce putem dice cu siguranță este că, efectul produs va fi *aproape* același, — acest aproape, fiind suma de eroare posibilă de la un cas la altul —, și că vom putea mai bine se statornicim acest efect observând în urmă la un altul, cea ce noi am

constatat la cel dintâi; controlând ast-fel printr-o observație provocată notele ce vom fi cules.

Această observație provocată este *experiența*.

Negreșit, suntem departe de a dice că vom ști tot adevărul și că vom putea trage legi privitoare la acest adevăr; vom putea însă se cunoaștem cu chipul acesta o parte dintr'ânsul, fie cât de mică, care va aduce un document marelui studiū ce omenirea face despre om.

De altminteri, se va găsi în tot-deuna o greșelă în rezultat, de oare ce suntem la început și nu mergem de cât pe dibuite.

Nu căntăm alt-ceva de cât se ajungem prin *aproximație* se facem ca această greșeală se fie cât se poate mai mică.

De aci rezultă că scriitorul care, după o observațiune făcută, pleacă de la o hypoteză trebuie se cate pe cât va putea se o controleze prin observațiunii provocate asupra casurilor analoge din societate, adică asupra celor care, trăind în acelaș mediū, duc aproape aceeași vieată și asupra căror este invederat că efectele unei aceleași cause vor fi aproape aceleași.

Numai prin dese observațiunii poate cineva să adune documente și se știe cum se poartă un om sub influența unui element definit; numai ast-fel poate se pună în scenă un om și acel element față în față. Această metodă de aproximație

nu ne poate da un rezultat deplin, nici arunca o lumină desăvârșită asupra celor ce studiem; este însă învederat că vom obține în trăsuri generale caracteristica a ceea ce căutăm să definim. Nu se întâmplă tot ast-fel cu idealisti. Observând un fapt ei se mulțumesc cu atât, și înaintează hypoteze pe care, departe de ale controla, le alcătuiesc fără să țină socoteală de adevărurile pe care știința le a statornicit mai de mult și, speculând asupra greșitului nu pot ajunge de cât la un fals rezultat. Este dar de trebuință, este atâtia condițiune ca hypotezele pe cari noi le facem să fie în raport cu fenomenele al căror determinism este fixat; căci la din potrivă nu numai că nu am făcut o operă bună, dar am făcut o operă primejdioasă pentru societate.

Stăruesc mult asupra acestui punct, căci este de căpetenie. Determinismul este ceea ce noi căutăm, pentru ca fiind stăpâni pe cauză, se putem să nimicim efectul, dacă ne este funest. Pentru ca se ajungem la această țintă ne slujim de suma adevărurilor cunoscute adică, întemeiem lucrarea noastră pe acele fenomene al căror determinism este statornicit. Ce putem dice de un scriitor care naintea fiei-care observațiunii riscă o hypoteză potrivnică tutulor adevărurilor științei. Ce țesătură poate face el pe o hypoteză care nu arată omul ast-fel cum ni-l înfățișează știința, ast-

fel cum este? Oare dacă hypoteza este falșă, jocul care tinde ca se dovedească această hypoteză nu este oare falș? — fie acel joc roman, nuvelă saŭ producțiune dramatică —, și conclusiunea nu va fi oare și mai greșită? O asemenea scriere poate se fie înbucurătoare, ea poate se ne procure o distracție, poate se fie un capo-de-operă de stil, dar, aci oare se mărginește scopul literaturii? Oare se fie dînsa numai o jucărie slujind distracțiunei noastre? Oare nu trebuie se vedem într'un roman saŭ într'o piesă de teatru de cât un mijloc prin care se ne petrecem câte-va ceasuri plăcute?

Eŭ cred că literatura are o menire mai naltă.

Cred, că deschide o cale largă către progres ocupându-se cu omul și căutând dacă nu să-î îmbunătățească soarta într'un chip imediat, — suma cunoștințelor ce avem despre societate nefiind încă destul de mare —, cel puțin să-î pregătească un viitor mai limpede, înălțându-î moralul.

Idealismul, ori care iar fi dorința de a face binele, nu poate atinge nici o dată acest scop, căci binele nu reese de cât din cunoștința ce o avem de noi înșine, și de datoriile ce însăși ale noastre suferințe ne impun.

II

Estraordinară schimbare a lucrurilor! Cea ce trebuie se fie scopul, devine mijlocul. Voim prin lucrările noastre, printr'o neîncetată sfortare către adevăr, se căutăm a ne apropia de cea ce este bine, — și nu! avem încă de mult idealul în cap, știm cum ar trebui lumea se fie ca se fie bine, speculăm asupra unei lumi închipuite formată de vise, de sentimentalism personificat—, și speculând asupra imposibiului credem că facem operă de folos omenirii, care rămâne jos în haosul mișelilor de tot minutul, roasă neîncetat de un virus pe care nu cîutăm se'l cunoaștem, și prin urmare nu putem se'l combatem!

Ce nebunie ne face să credem că vom găsi cauza miseriilor omenești în altă parte decât în natura de a fi a oamenilor? Ce aiurare ne poartă pe aripă albastre printr'un cer nevățut, făcându-ne să nădăjduim că vom găsi putere de împotrivit răului, aiurea decât în însăși ale noastre puteri?

Scriitorul naturalist nu plăsmuește persoanele, ci le întâlnește, și, julecându-le demne de a-i în teresa condeiul, le studiază pentru a le cunoaște în întreg. După aceea mai observă încă cea ce a observat o dată, pentru ca se vadă dacă hypotesa pe care ar risca-o din întâia sa cercetare, se găsește legiuită. Atunci, el a făcut o operă experimentală. Negreșit, nu punem aceasta în lege, căci se întâmplă de multe ori că cea ce s'a petrecut o dată se nu se mai înfățișeze ochiului său, și cu toate acestea să fie un fapt care se merite a fi notat. Atunci, dacă nu'și mai poate controla hypotesa pe care el o face, totuși este dator ca se vadă dacă acea hypoteză este în raport cu cea ce știința statornicește asupra aceluși fapt; dacă, în scurt, hypotesa sa nu este potrivnică vre unu fenomen al cărui determinism este făcut. Aceasta este tot naturalismul, și cei care au căutat alt-ceva și s'a pornit pe critici pe atât de absurde pe cât și în necunoștință de cea ce tratau, nu au știut ce au făcut, și 'mi place mai bine se cred aceasta, decât că, văzând adevărul, s'a

sculat în potriva lui, numai prin spirit de școală saă de coterie.

În judecata oamenilor de litere, idealismul este osândit încă de mult și puțin mai sunt aceia care urmez învățăturile lui.

Idealiștii, prin școala lor chiar, au făcut din literatură o meserie, în care negreșit personalitatea joacă un rol foarte mare, dar în sfârșit o meserie. Neîncetat o tradițiune care s'a scihmbat în lege cere ca o sumă de fapte să fie tălmăcite ast-fel cum este obiceiul. Știut este că îndată ce cineva introduce în câmpul unui roman, bunioară, o persoană care are se joace un rol de devotament se simte constrâns ca se ne facă de acea persoană un portret cât se va putea mai simpatie; se cere într'adevăr unui romancier, ca să găsească în tot de una un oare care acord între fizicul și moralul personagiilor sale. Aceasta nu o spun eu o spun toți romancierii și criticii idealști. Și cu toate acestea în viață nu întâlnim mai nici o dată acest acord. Mai întâi, avem de împotrivit acestei tradițiuni, adevărul; adevărul curat, fără altă pricină, și cred că de nu l'am spune de cât pentru faptul de al spune, totuși trebuie să o facem. Alte rele mult mai de căpetenie ne împing însă la aceasta. Ne obicinuim ca procedând ast-fel, în țesătura scrierilor noastre, în urmă când suntem în fața naturii, când observăm, se ținem socoteală de aceste obiceiuri și se vedem în

aparență indiciiile caracterului celui ce observăm. Suntem predispuși *pentru* sau *contra* unei persoane, numai fiind-că am văzut-o. Eă cred că un scriitor trebuie să se desbrace cât va putea de aceste simpatii, — mă-ași risca se zic introduse de școala idealistă—, care aduc o mare piedică observațiunei, și care ne strâmbă judecata.

Maă este aci și o cestiune de morală. Pentru ce oare, daca acest element al aparenței, — ca să mă exprim ast-fel—, nu este introdus de idealism, pentru ce se fie sprijinit de dănsul? Pentru ce se aruncăm ca o lege această închipuire că pentru a fi cineva devotat trebuie se aibă croiala dupe un anumit tipar?

Elementul curiosității a fost încă introdus în literatură tot de scoala idealistă.

Cerem într'adevăr de la producțiunile literare, de la roman maă ales, un interes de *curată curiositate*. Romancierii, crezânduse ținuți se îndeplinească în tot de una această cerere, aă încetat de a fi, nu numai adevărați, dar chiar verisimili. Știință, adevăr, morală, nimic nu a maă putut înfrâna, această dorință de a fi interesant! Mă oprese a da vre o schiță cât de searbădă de suma minunilor tipărite ast-fel, de revărsarea închipuirilor nenumărate stoarse din inteligențele unde dreapta judecată nu maă opunea nici o stavilă. Ast-fel această

curiositate, adăogată acordului ce se impune scriitorului ca se găsească între fizicul și moralul personajelor ce pune în joc, 'l-a făcut se plămuiască o sumă de false situațiuni. Voind se fim interesanți o facem cu orî ce preț,— și de multe orî cu ce preț! Desfășurăm 'nainte cititorilor noștri patimi pe care nu putem se le punem în adevăratul lor loc, pentru că ele nu aũ acțiune asupra oamenilor ce trăesc ci asupra unor închipuiri friguratice tremurate de niște poște ce nu pot înfrâna—cel din urmă grad și cel mai rafinat al viciului! Cercetați efectele pe care ast-fel de cărți le produc asupra spiritelor tinere și neotelite încă la traiul vieței, veți vedea întâi, copila în așteptarea aceluî eroû de care i s'a vorbit atât, și pe care nu 'l întâlnește nicăerî; o veți vedea măritată desgustânduse de bărbatul ei, în care nu măi vede amantul în genuche gata a-î împlini cele măi micî dorințe, căntând aiurea o fericire care nu poate fi fericirea vieței. Măi târziu, lucrurile se schimb; bărbatul care este văzut în toate acțiunile vieței sale, în cele măi prozaice chiar (și mă slujesc de această locațiune usitată, introdusă tot de nebunia idealismului, căci nu pôte se stabilească în viața omului trebuință poetică și trebuință prosaică) este pus la o parte și amantul pe care 'l caută în toate părțile,—căci cetirea deasă de romane a obicinuit o la

ceastă ca la un ce natural—, îi ia locul, și astfel cade cum a zis atât de bine un critic, pe cea din urmă pagină a romanului lor idealist! O dată târâtă pe acest povârniș tinos, nu se oprește, căci nu a găsit în acel amant cea ce căuta, și alunecușul o rostogolește, făcându-o să vadă în altul cea ce nu a întâlnit în cel din tâi. Astfel, neîncetat cu năzuința unei fericiri pe care nu o va găsi, calcă prin toate glodurile rușinei, nedând peste acel ideal atât de așteptat — piatră filosofală a vițiului. Citiți romanele idealiste și veți vedea neîncetat protestațiuni, mici țipete de rușine; în ele vițiul este în tot de una decent, în tot de una învăluit..... cu o rățea prin care se întrevede totul. De veți cerceta însă cu deamăruntul și de vă veți da osteneala se judecați, vă veți asigura că aceste meșteșugite vestminte nu fac de cât se aprindă poftele trupești, și sunt de o mie de ori mai periculoase de cât adevărul verde al naturalismului, care înfățișează viața în toată a ei goliciune, și care isbește într'ânsa cu putere, făcând'o printr'o vibrațiune necunoscută se se scuture de putregaiurile ce o acoperă, și se scoată un acord desăvârșit.

III

Trebuința de a suci adevărul se înfățișează la idealști sub osebite forme. Multe cauze 'i dau naștere. Am arătat câteva din ele: acordul ce trebuie găsit între fisicul și moralul personajelor puse în joc, susținerea curiozității cetitorului Aceste rele decurg din esența chiar a idealismului. De voim se dovedim ceva asupra unei patimi, plăsmuim situațiunii care de care mai potrivnice adevărului și suntem nevoiți se născocim cu orî ce preț pentru ca se fim interesanți. Plăsmuim tipuri, facem în tot de una mai frumos saŭ mai urît de cât natura, mărim saŭ micșorăm. Toate aceste schimbări sunt în tot de una făcute în paguba adevărului.

Introducerea speculațiunilor filosofice în câmpul romanului este o altă fântână nesecată de greșeli. Putem în filosefie emite osebite hypotese și discuta asupra lor, de vreme ce, după cum am spus-o, filosofia se îndeletnicește, — sau ar trebui se se îndeletnicească —, cu cestiunile științei în controversă; cu totul alt-ceva este însă se dăm un trup acestor hypotese și se înfățișăm cetitorului ca observațiune și ca experiență, cea ce nu este de cât sentimentul nostru asupra unui lucru.

Sunteți de pildă susținători ai teorii *eredității*, și atunci ne înfățișați în roman, bună-oară, oameni care deslegați de ori-ce soiū de responsabilitate, se mișc împinși de un ce nevăzut, putere tainică, și într'un chip fatal. De susțineți din potrivă *voința*, pretindeți că acest element este nesfârșit pentru mijloacele ce vă dă se puneți personajiele în mișcare, și plăsmuiți acele închipuiri de oameni care prin o suflare numai, doboară ori-ce soiū de obstacol.

Cestiunea însă nu este se știm dacă *voința* aduce în literatură un element interesant de exploatat; sau dacă *ereditatea* ar face se se schimbe întru ceva mersul viitor al literaturii. Cea ce voim se știm, este dacă ereditatea și *voința*, există, în ce proporțiuni, și ce înrâurire au asupra vieții noastre. Nu voim și nu putem se croim o lume din nou ast-fel cum ne vine nouă la socoteală, ci

căutam se cercetăm elementele ce se lupt neîn-
cetat în viață și se cunoaștem legile care dom-
nesc în natură?

S'a ȃis cĂ omul și croiește singur a lui soartă
și cĂ este lucrĂtorul destinului sĂu și nedibaciul
sĂu vinovatul autor al nenorocirilor sale; voind
sĂ se statorniceascĂ cĂ mediul ar avea o ȃnrĳuri-
re neȃnsemnată asupra-ȃ. Negreșit, omul trebuie
se aibĂ responsabilitatea actelor sale, negreșit prin
chipul de a se mișca ȃși asigurĂ ȃn parte liniștea
sĂu neliniștea viitoare a vieții sale; — aceasta
ȃnsĂ nu ȃn chip absolut.

Omul nu lucreazĂ singur prin mediul sĂu lĂun-
tric asupra sa, un alt element tot atĂt de puter-
nic vine și sprijinĂ, nimicește, sĂu ține ȃn cum-
pĂnĂ lucrarea mediului din nĂuntru; acest element
este lumea din prejur, cu totu ce 'l ȃnconjoarĂ,
mediul din afarĂ. Se poate ca mediul din nĂun-
tru sĂ lucreze favorabil cuȃ-va și mediul din afa-
rĂ sĂ ajute aceastĂ lucrare și sĂ grĂbeascĂ asi-
gurarea unei bune soarte, aceluia care este ținta
acestor lucrĂri. AceastĂ stare mai bunĂ, fericire
cĂpĂtatĂ ȃn acest chip, de om, este ea datoritĂ
numai dibĂcii sale sĂu tot atĂt evenimentelor care
Ău venit sĂ 'l ajute ȃn mersulĂ ce și a croitĂ cĂtre
bine?

Se poate ȃntĂmpla ca un om sĂ 'și chibzueascĂ
rĂu traiul sĂu; sĂ fie nedĂstoinic a 'și faurĳ o mai

bună ursită, mediul launtric să lucreze deci, în potriva fericirii lui; să se găsească însă, în astfel de împrejurări, întâmplările să 'l ajute într'atât, în cât lucrarea mediului din afară se covârșească lucrarea mediului launtric.

Două cazuri se pot întâmpla :

Sau mediul din afară lucrând potrivit mediului din năuntru, și covârșindu'l, face ca omul cu toată nedăstoinicia lui să fie fericit; sau, lucrând în aceeași îndreptare ca mediul launtric, 'l afundă și mai mult în viața rea ce-și a croit.

Casul mijlociu și poate în neputință de a se observa, ar fi când lucrarea mediului din afară cumpănind pe cea a mediului din năuntru, omul ar rămâne în starea lui inițială.

Se poate întâmpla în sfârșit ca un om înzestrat cu toate darurile nu numai se 'și voiască fericirea, dar se lucreze în tot de una în chipul cel mai nimerit, ca dreaptă judecată, pentru ca se'și-o asigură; se fie deci, un om, pentru care mediul launtric se lucreze în chipul cel mai priincios fericire-i. Dacă însă, întâmplările, adică mediul din afară s'aũ îndreptat potrivit lui, este nenorocit cu toată chibzuința ce dovedește. A făcut tot pentru a fi fericit, cu toate aceste este nenorocit,— pe fie care zi auzim zicându-se în preajma noastră de cineva: 'l a prigonit soarta. Vedem dar că voința nu este a tot puternică și că, a fi cineva respunzător

de îndreptarea gândirei sale sau a fi răspunzător de resultanta acțiunilor sale, nu este tot una. Viețile noastre sunt atât de strîns legate unele de altele, în cât cea mai mică mișcare ce facem, cel mai neînsemnat pas* ce întreprindem, găsește un resunet puternic în viața celor ce ne încongior. Greșala făcută de unul din noi și menită se se resfrîngă numai asupra vieții noastre, întâlnește în ale ei efecte nu numai pe acela care a făcut-o, ci de multe ori, ci mai tot de una, un cerc mai mult sau mai puțin întins de oameni, care trăesc în jurul nostru. Ceva mai mult, o greșală făcută de unul din noi, lovește prin ale ei efecte mulți din preajma noastră, fără ca se ne atingă pe noi, care am săvârșit-o. Ca se dovedim aceasta se cercetăm cazul următor, pe care 'l putem observa destul de des.

Un armator, trebuie se predea un vas încărcat într'un răstimp hotărât și într'un port anume. Intârziind, nu'î mai rămâne de cât vremea trebuincioasă pentru drum și trebuie se'l pornească îndată. Cu toate că vede sau este vestit că marea ar fi în mânia, dă poruncă de plecare. Dacă se întâmplă înecarea vasului, greșeala făcută de încărcător, pe câți atinge ea? Mai întâi pe toți acei care au pornit cu vasul, apoi pe toate familiile lor, câte odată până și viitorul copilului care abia s'a născut. Cu toate acestea se întâmplă adesea, ca acel armator fiind mult bogat, perde-

rea vasului și a mărfurilor ce a expediat, se nu aducă în viața lui, decât o schimbare nesimțită.

Dacă ne am întoarce privirile către justiție, am găsi puține din hotărârile ei, care se atingă numai pe acela care este osândit; în de obște aceste hotărâri lovesc cu o putere egală pe unii din cei cari încongior osânditul, câte-o dată cei slobozi sunt mai doborâți decât cel închis.

Se nu căutăm privilegiul acestor rezultate aiurea decât în natura de a fi a noastră și se nu ne pierdem în zadarnice speculațiuni.

Suntem solidari răspunzători de mișcările noastre, și mai tot de una împărțim învederat sau tainic urmările acțiunilor ce am sevârșit. Nu suntem în cazul acesta luați ca indivizi, trăind de parte unul de altul, ci legați prin nedesfăcutele noduri ale traiului, facem parte dintr'un tot, suntem oameni și trăim în *societate*. Este lesne de văzut de alminteri că din aceste considerațiuni se trage o morală cu o înrăurire mai puternică pentru omenire. Luptând pentru ca se cunoaștem și se punem în neputință un rău, care ni se pare a fi propriu numai unui strat al societății, luptăm pentru omenirea întreagă, luptăm pentru noi înșine. De câte ori oprim un om în pornirea rea, nu am luptat numai în potrivea unei funeste acțiuni, ci am căutat se oprim *răul*.

Printr'această înrăurire a mediului din afară

asupra traiului nostru, se vede în de ajuns pre-tinderea; cu drept luată în răs, încheată în cu-noscuta frasă a d-lui Prudhomme:

„*Sunt fiul operilor mele.*“

Indreptându-ne către literatură, vedem că natu-ralismul nu negă voința (cel puțin acestea sunt vederile mele) ci consinderându-o ca o expresiune a mediului nostru din năuntru, nu face în hypo-tese ce înaintează asupra societății și pe care le supune experienței de cât să pună față în față mediul lăuntric și mediul din afară al personagie-lor, se descompună în urmă în fața cetitorului re-sultanta jocului încăleit al acestor două medii, adi-că să studieze acțiunile ce pe toată ziua vedem.

A pune dar în joc oameni:

„*a căror voință nu cunoaște stavila*“

(nu am nevoie să spun că frasa este idealistă): într'un cuvânt, a plăsmui tipuri, este a nu 'și da cine-va socoteala de chipul cum se petrec lucrurile, și a pierde din vedere lucrarea mediului din afară a-supra menirei noastre. Negreșit după cum am mai zis-o se poate ca cine-va se birue ori ce împotri-vire din afară și să isbutească în toate întreprin-derile sale; aceasta însă nu se datorește numai voinței și priceperii ce a avut, ci poate de o po-trivă acelor cause din afară, văzute sau nevăzu-te, care, de aproape sau de departe, vin și dau

un sprijin puternic luptei ce mediul din năuntru
dă acelei împotriviri.

Nu putem, într'un cuvânt, se zicem nici o dată
că oamenii fac evenimentele, precum nu putem
zice că evenimentele fac pe oameni.

IV

Numim în literatură *mediu*, descrierea lămurită ce o facem de tot ce împresoară personajele ce punem în joc, — suntem ținuți, pentru o mă mare deslușire, se căutăm în tot de-una raportul care există între mediu și acțiunea acelor personaje.

Căutarea acestui raport și determinarea cauzelor simple sau compuse, imediate sau îndepărtate care poruncesc acțiunile, alcătuește naturalismul.

Pentru a face această căutare ne slujim de metoda experimentală.

În literatură sunt mai multe soiuri de medii. Am vorbit de mediul lăuntric și de cel din afară; ne vom mărgini se arătăm câte-va cazuri particulare ale acestora.

Numim *mediu geografic*, acea zonă, acel loc hotărât, unde un fapt determinat se poate produce, și zicem mai întâi că un asemenea mediu există.

— Intr'adevăr, un fapt, o întâmplare observată într-o țară, se poate se-o mai vedem înfățișându-se încă o dată și în altă țară; se poate însă ca acel fapt se fie propriu numai într'un loc sau se fie caracteristica a mai multor țări, fără ca pentru aceasta se fie un ce general pe care se-l putem vedea în orî-ce parte. Fiind dat aceasta, ce este o acțiune observată de noi, sau un lucru; de nu, resultanta mai multor forțe, între cari una din cele mări de căpetenie este mediul din afară? Dacă voim deci, se scrim asupra acelei acțiunii, nu suntem nevoiți pentru deslușire se arătăm locul unde acțiunea s'a petrecut? Negreșit, că da. Bine înțeles, nu voiesc prin loc se vorbesc de nume ci de caracteristică.

Este învederat de altminteri că voind se înfățișem o scenă petrecută într'un loc, în China bunăoară, nu ne putem opri se facem istoricul desăvârșit al climei, naturei și obiceiurile acestei țări. Ne mulțumim numai de a fi înșine în cunoștința acestor lucruri și de a nu înainta nici o hypotesă sau pretinsă observațiune care se nu fie în acord cu cele ce știința ne arată despre ale Chinei. Descriind scena petrecută acolo, ne mulțumim a spune lucrurile ast-fel cum s'a petrecut, arătând

influența acelor părți din mediū care sunt *determinisme* în acea scenă, și lăsând cetitorilor grija se se îndeletnicească, de voiesc, cu întrebarea destăinuirii mediului deplin, studiind-o în cărțile care și-aū propus acest scop.

Posiția socială a unui om schimbă iarăși foarte mult chipul lui de a fi.

Omul care în scara socială se găsește pe o treaptă mai naltă, are dezvoltate într'ânsul într'un grad mai ascuțit, toate aplecările lui către bine sau către rău. Știut este că iubirea este firască omenirii; însă, la un fel iubește și muncitorul și poetul? Eu cred că nu. Cel dintâi, lipsit de educațiunea frumosului, pe care cel de al doilea o are, nu poate se desfășura acea urmare de sentimente care alcătuește dragostea ce poetul simte. Negreșit și muncitorul, și poetul port într'ânșii cultul femeii; este însă împins, și poate face din iubire și prin iubire cel dintâi, cea ce face cel din urmă? Putem, observând asupra iubirii unuia, se statornicim de felul iubirii celui l'alt? Invederat, nu.

De aci, idea de *mediul psihologic*.

Dacă într'adevăr, ia cinevă o observațiune dintr'un mediu și o aplică unui altmediū pentru dovedirea vre unei acțiuni, de și poate, la întâia vedere, se ne producă *ilusiunea* adevărului, cercetând mai cu deamănuntul vedem că acțiunea de care vorbim nu are tălmăcire psihologică.

Din cercetările ce am făcut asupra mediilor reies mai multe observațiuni.

Indată ce dintr'o bucată literară va lipsi său va fi greșit unul din medii, fie că acea bucată va păcătui prin mediul geografic, fie prin acel psihologic; ea nu va avea *culoarea locală*. Culoarea locală este dar acel *ce*, care naște în noi sentimentul de convingere că un fapt expus s'a petrecut în cutare său cutare loc, în cutare său cutare lume, în cutare său cutare vreme. Așa, spre pildă, într'un roman istoric culoarea locală ar trebui să nu se mărginească numai în costume de-ale vremi și în de obște în cele ce încongiur oamenii la o epocă, ci în obiceiurile timpului și în cunoașterea deplină a cauzelor care ar putea produce efectele ce arătăm. Vom vedea mai târziu, că în romanul istoric culoarea locală nu se poate dobândi.

Prin aceste considerațiuni suntem firește călăuziți să vorbim de *document*.

O operă literară este o clădire pe care autorul o face punând ca o piatră, unul lângă altul, osebitele note adunate în mijlocul societății și privitoare la cea ce voește sa desfășure și să dovedea-seă. Măestrită lor coordonare alcătuește omogenitatea operei. De la cel mai mic lucru care ne încojoară, de la cel mai neînsemnat act pe care 'l săvârșim, pînă la acele mișcări de capetenie care hotăresc de *viața* noastră, tot ce are de aproape său

de departe o legătură invederată sau trainică cu dînsa alcătuește un document asupra ei, document pe care trebuie să 'l cercetăm dacă voim să o definim.

Priceperea de a culege aceste documente, deosebirea ce trebuie se facem între acele ce stau în legătură și între acele ce nu au nici un raport cu personagiile ce punem în joc, chipul de a ne sluji de dînsule odată ce le avem în stăpînire, hotărăște de deplina dovedire ce facem pentru statornicirea unei situațiuni sau caracterisarea unei persoane. Toate aceste urmări de la căutarea documentelor, pînă la coordonarea lor și pînă la alegerea cuvintelor de cari ne slujim spre a spune cea ce gîndim, alcătuesc *personalitatea* și fac ca un scriitor se fie el și nu altul.

Grămădirea unui număr prea însemnat de documente de care nu avem nevoie, face ca scrierile noastre se fie obositoare. Nu se pot da norme pentru alegerea documentelor, putem însă se arăta, după ale noastre vederi, câte-va generalități. Vă propuneți se studiați un caracter ce ați observat, sau se statorniciți asupra unei pasiuni și din documentele adunate nu știți care vă pot fi folositoare. Luați pe rînd fie care document, cercetați ce îndreptare are și întrebați-vă în tot de una dacă ființa lui definește vre-un personagiū mai bine sau dacă lipsa-i ar putea aduce vre-o schimbare în caracterul cu care vă îndeletniciți.

Tot cea ce veți spune trebuie se lămurească o parte din înscenarea ce faceți. Dacă personagiul ce înfățișați îndeplinind un act *de orî ce natură ar fi*, este definit prin acel act sau prin chipul cum 'l îndeplinește, dacă cunoașterea aceluî amănunt statornicește un mers osebit de lucruri; dacă prin descrierea lui ne înfățișați o stare psihologică nouă; nu stați la îndoeală, notați acel act.

Scriitorul, nu este dar, înregistratorul unei urmăriri de fapte sau scene petrecute în viața unui om, sau unei societăți; ci artistul care slujindu-se de arma puternică a condeiului ca de o daltă, face se reiasă din marmora societății pe care o cioplește un cap-de-operă de artă; tocmai fiind că știe anume ce părți se nimicească și ce părți se pună în vedere.

Ați spus mai mult de cât trebuia, vă ați oprit la amănunte care nu aveați nici o legătură cu cea ce voiăți se zugrăviți, — nu ați făcut nimic. Nu ați spus destul, nu ați însemnat tot cea ce se îndrepta și putea se deslușescă cea ce voiăți e dovediți, — nu ați făcut nimic. In amândouă scasurile ați lăsat câmp deschis presupunerilor de tot felul, în amândouă casurile nu ați hotărât cea ce voiăți se hotărâți.

După cele ce spuserăm ne simțim datorî se facem o deslușire. Curată cestiune de bun gust.

Până la ce document anume poate merge un scriitor, ce hotar, ce normă putem pune cercetărilor sale; aceste sunt întrebări la care vor răspunde scriitorii, fie-care în parte, și acei ce sunt chemați se-î judece. De altminteri această este o cestiune mai mult de formă decât de fond. Chipul de a înfățișa un lucru, face mult. Cred, că este mai bine se fie cineva în tot de una adevărat. Acei care în adins voesc se fie triviali sunt pe socoteala lor și, idealști sau naturaliști, sunt în privința formei și stilului. acea ce sunt.

Negreșit, arta nu este grămădirea sistematică, urmarea istorică a tot ce este murdar în lume; acela care cu orî-ce preț voește se se desbrace de orî-ce rușine, nu este pentru aceasta naturalist. Inșă, între idealism, care este nimicul și între o plămădire de 'scârboșeni, arta găsește un câmp rodnic, unde poate fi cultivată. Oare nu găsim în natura noastră de a fi nimic care prin observațiunii și logică se dea naștere la lucrări în armonie cu frumosul? Mă simt dator se răspund d-lui Xenopol care a pretins că naturalismul 'și alege modelele sale din păturile tot mai joase ale societății; că, nu un spirit de școală sau o condițiune inherentă naturalismului a călăuzit unii scriitori la aceasta. O lucrare naturalistă este o experiență pe care o facem asupra societății, și atâta tot; asupra cărei părți din

societate experimentăm ne privește pe noi care încheiem procesul-verbal al acelei experiențe. A spune că naturalismul se îndeletnicește cu cercetarea păturilor tot mai joase ale societății, este tot una cu a spune de o limbă că este murdară, pentru cuvântul că auzindu-o întâi s'a vorbit în acea limbă murdării. --- Metoda experimentală, este unealta de cercetare ce putem întrebuința la toate stratele societății; putem răscoli cu dânsa și pământ curat și putregaiuri; putem și într'un cas și într'altul scrie o operă frumoasă, folositoare; dacă isbutim se facem numai o lucrare murdară aceasta nu privește unealta care a slujit la întemeierea ei, ci brațul nedilaciū care nu a știut se o rânuiască. Tot ce se poate vedea și judeca are drept de cetate în naturalism. Voiți se vă îndeletniciți cu treptele mai nalte ale societății? Slobod; cerem numai, se ne spuneți ce vedeți, se ne arătați oamenii ast-fel cum sunt, ast-fel cum 'i hotărește știința. Atâta tot, și nimic mai mult. Restul, vă privește, puteți fi naturaliști și reîscriitori; precum, nu puteți fi idealisti și autori adevărați.

Pentru ce parte din naturaliști au găsit de cuviință a 'și ocupa condeiele cu păturile joase ale societății? aceasta este o altă întrebare la care vom căuta să răspundem.

— Aă căutat se aducă leacul, acolo unde aă văzut gangrena măi întinsă.

Oare desfășurarea decentă a sentimentalismului care nu este sentimentul; oare zugrăvirea unor situațiuni neînțelese pe care nu le putem vedea aevea, pot aduce o măi mare slujbă propășirei, pot pune o măi puternică stavilă corupțiunei decât descrierea unui rău pe care toată lumea 'l cunoaște, unei bube care otrăvește atmosfera și de care toată lumea suferă? Oare stilul aurit al idealiştilor, lăsând se se bănuiască măi mult de cât s'ar putea spune, dând sbor spiritului ca se gândescă îndelung asupra vițiului de care se știe prea mult saă nu știe de ajuns; nu este de o mie de ori măi osândibil decât faptul că arătăm răul ast-fel cum este, numindu-l pe nume? Care poate fi de altminteri ținta urmărită de idealişti? Morala? Arătarăm în deajuns, gândim, că este zadarnic se căutăm răul aiurea de cât în omenire și că este, cel puțin tot atât de zadarnic, se căutăm mijlocul de a ne scăpa de dânsul aiurea de cât în însă-și ale noastre puteri.

Aide! se ne dăsbăcăm odată de aceată închipuită rușine, se încetăm de a acoperi sub valuri înflorite, înfricoșetoarele adevăruri ale societății; și, de vreme ce suntem chemați cu toții, filosofi, romancieri, artiști,— oameni ai științei —, se lucrăm pentru adevăr și pentru frumos, (și zic frumos

pentru că frumosul nu poate fi decât în natură), se ne coborâm o dat de pe pedestalul închipuitei rușini unde credem că curentul otrăvitor al vițiului nu ne atinge, și se punem cu toții mâna se ridicăm putregaiurile a căror duhoare bântue omenirea. Cel puțin de nu putem nimici răul, se'l arătăm, ca de toți se fie cunoscut, ca pe nimeni se nu mai înșele auritu-î înveliș.

Alt minteri, răul, va coprinde totul.

Vorbind de documente și de întrebuințarea lor în literatură, am spus că nu tot ce ne încongioră are înrăurire asupra chipului nostru de a fi, și că, prin urmare, pentru înscenarea unui fapt, nu avem trebuință de cât de anumite documente.

Lăsăm la o parte documentele de care cu desăvârșire nu avem trebuință. Întré cele care au îndreptare asupra celor ce voim se arătăm, învederat, unele sunt mai de căpetenie de cât altele, unele trebuesc puse ca se zic ast-fel, în planul al doilea, altele trebuesc abia arătate. Norma dupe care ne slujim în această alegere și dispunere, o voi numi-o *legea părților sacrificate*. Este învederat că, dacă în demonstrațiunea ce voim se facem, saū în înscenarea unei observațiuni, dăm o aceeași putere fie căruī amănunt, în loc se slujim dovedirea ce voim se facem, o doborâm, și ade-vărul se pierde în chaosul descrierilor de tot fe-

lul. In natură nu putem găsi un fapt izolat, nu există nici o linie de hotărnicie care să arate ceea ce are îndreptare a nume la acel fapt. In această greutate tocmai, în chipul de a o birui, stă personalitatea, puterea unui condei care arată corelațiunea ce se află între amănunt și fapt, și știe se spună tot ceea ce trebuie, și nimic mai mult. Fie-care document are deci o *valoare* hotărâtă unele trebuie lăsate în umbră, pe altele o rază trecătoare trebuie se le atingă numai, altele în sfârșit, trebuie isvodite cu lumină.

Toate documentele privitoare la epoca în care se petrece un fapt, costume, mobile, obiceiuri, nu slujesc de cât în mare parte pentru caracterizarea acelei epoci; cel mult ne pot desluși mici schimbări ce aceste lucrări pot aduce asupra chipului nostru de a fi; nu putem fi destul de economi în întrebuințarea lor și nu trebuie să ne îndeletnicim condeiul cu ele, de cât atunci când resfrâng vre-o lumină asupra celor ce voim se arătăm.

Să ne amintim cuvintele lui Voltaire;

„ Les détails sont une vermine qui ronge les grands ouvrages. “

Din potrivă, tot ceea ce se îndreaptă la stări osebite ale noastre, născute dintr'un joc neobiceiuit său particular al organismului nostru, trebuie privit cu o mare băgare de seamă, căci de multe ori un nimic de soiul acesta ne arată, ne

tălmăcește, o stare psihologică ce ne pare încăl-
cită la ântâia vedere.

Se nu uităm, că nici o știință, nici un studiu,
nu ne poate face să învățăm chipul de a ne sluji
de documente. Această pricepere a legii părților
sacrificate, se formează prin tot ce am învățat și
mai ales prin tot ce am văzut din ale vieții; ea
este alcătuită de un *quid proprium* al nostru și
mărturisește despre *tactul nostru literar*.

V

De câte-orî s'a vorbit de Naturalism, în tot de una s'a'au născocit argumentele, dupe cum am spus'o, *ad personam*, căutând se dovodească că această evoluțiune, din sistem, 'și îndeletnicește condeiul cu misiunile omenești. Acest *cal de bătaie* al idealiştilor ne este cunoscut încă de mult, și am văzut cum a'au căutat se ne dovedească că formula naturalistă este rea pentru că parte din opeirle naturaliste ar fi, — dupe a d-lor părere —, rele.

Dacă am voi se ne slujim de o asemenea armă împotriva idealiştilor, se ni se îngădue că lucrarea ne-ar fi ușoară și că, am putea se umplem volume cu citațiuni cari ar dovedi că, idealismul este o greșită direcțiune pentru că atâtea opere sunt rele.

Aceasta însă nu a fost ținta noastră. Am cău-

tat se arătăm că idealismul, în principiu este rău ; am căutat se facem lumină în prejurul unei formule pe care unii nu voesc se o cunoască. Vom fi mândri de vom fi isbutit a înfățișa marea mișcare naturalistă sub ziua adevărată sub care trebuie se fie văzută ; mulțumindu-ne în cea ce privește idealismul cu sistemul de critică ce Claude Bernard indică : pentru a dărâma ceva rău este destul se arătați că aveți ceva bun de pus în locu-î.

Nu de erî stăm față la atacurile ce idealistiî ne fac. Alțiî cu mult naintea criticilor contimporani s'aũ sculat și aũ învinovățit naturalismul de inovațiune, de scoală și de îndeletniciri murdare. Argumentele trezite, scoase la lumină de potrivnici, nu se deosibesc de acele ce s'aũ mai aruncat puternicii evoluțiunii, decât prin stratul de pulbere ce bătrânețea a așternut pe ele. Ce ? Zola este novator, cap de scoală ? Cum ? și târăște condeiul prin păturile tot mai joase ale societății ? Dar, aceasta nu este o noutate, ascultați, rogu-vă ce scria Chaudes-Aigues pe la jumătatea veacului în care trăim :

... „ Inșă o pretențiune a d-luî de Balzac pentru care vom fi fără milă, este acea, pe care o scoate la lumină titlul general al operilor sale, de a cunoaște pe deplin moravurile veacului și de a le zugrăvi cu un strașnic adevăr. Care sunt deprinderile pe care d-nu de Balzac le zugrăvește ? de-

prinderi neomenoase și desgustătoare, având drept singură mișcare un interes murdar și puturos (*).

Schimbați Balzac și puneți Zola, și veți avea încheșată esența criticilor ce zilnic sunt îndreptate lucrătorului de la Médan.

O jumătate de veac a trecut de la atacurile îndreptate către Balzac, el a crescut de nenumărate măsuri în ochii noștri; cine mai vorbește astăzi de Chaudes-Aignes? Prilegiul era prea bun pentru ca tiradele de tot felul se nu vină se sprijinească aceste atacuri; mai întâi fu coarda indignațiunei: Cum? nu găsiți nimic în lume decât aceste murdării? Cum? voiți se ne faceți se credem că lumea în care trăim este ast-fel?... ș. a. Apoi, fu rândul sentimentalismului: Muncitorii pe care ni 'i înfățișați sunt rarele excepții ale vițiului; ei nu trăesc în tot de una dupe cum voiți se ne faceți se credem; muncesc și apoi întorși acasă cu soața lor, împărtășesc cina de seară cu dânsa, între un sărut dat copilului și altul mumei!... Este foarte frumos și mai ales foarte poetic dar dacă este și adevărat, aceasta este o altă întrebare. Ei, dar dacă miseria există, trebuie se închidem ochii? Trebuie se trecem pe lângă tóte murdăriile omeștii cu o sticlă de mirodenii în mână, cu basmau la nas, și se ne facem dulcea ilusiune că

*) Scriitorii Moderni, p. 226.

toate putreziciunile răspândesc un fraged miros? Instrucțiune, morală, bun simț, totul se împotrivește la aceasta.

Fiind-că însă, darnic și cu toate protestațiunile noastre, ni se dă numele de novatori; să căutăm se arătăm în scurt de unde pornește naturalismul, care sunt aceia care au luptat pentru dânsul și cum s'a introdus în literatură elementele osebite care astăzi o alcătuesc.

Naturalismul, în principiu, este vechi ca lumea. Toți acei care au luptat pentru această formulă, toți acei care într'o epocă în care toată lumea se închina la scolii sau la tradițiune au avut curajul să dea operilor lor c suflare personală, căutând adevărul; au străbătut calea naturalismului, nu în virtutea unei formule, nu pe temeiul unei metode stabilite, ci sub împingerea geniului lor. Naturalismul este resultanta sforțărilor omenești în literatură, către adevăr. Departe de a fi detractori ai clasicismului, departe de a căuta se opunem romantismului o altă scoală dupe cum s'a crezut, reclamăm titlul de copii ai acestor mișcări literare, ridicând sus și tare foloasele ce aceste curente au adus — foloase fără de care naturalismul și ar căuta drumul prin întunec. Cerem însă, se se ție socoteală de legea progresului; cerem, ca pe lângă foloasele netăgăduite aduse de mișcările literare din trecut, se se vadă și re-

lele legate de aceste mișcări. Clasicism și romantism, ca ori-ce formă preparatoare a unui rezultat deplin, sunt menite se piară. Schițele ce slujesc unei opere sunt osândite se se șteargă în fața lucrării puternice care, coprinzându-le pe toate, le completează. Romantismul a doborât clasicismul, amândouă nu sunt decât o stare de tranzițiune; naturalismul este formula definitivă, este lucrarea desăvârșită care va rămâne. Cine poate să nu recunoască deplina știință de compunere a clasicismului? Cine nu 'și pleacă capul naintea limbii de aur a romantismului? Daca însă cu băgare de seamă cercetăm fondul acestor lucrări, nu găsim nimic. Vă ridicați astăzi cu toții în potriva naturalismului care numește unele lucruri pe nume, și aci legea progresului se găsește în picioare: când romanticii în lupta cu clasicismul îndrăsniseră o asemenea schimbare, neținând socoteală de tradițiune, furia criticii asmuțită pe dânsii făcea pe Alfred de Vigny să zică:

„Ne va trebui oare un veac pentru fie-care vorbă adevărată introdusă pe scenă?!“

Propășirea a găsit în tot deuna piedici. De și vremile trecute au lăsat lucrări naturaliste vrednice de a sta alături cu cele ce s'au scris în zilele noastre; critica nu a fost atunci atât de pornită în potrivă-le din pricină că naturalismul nu se închegase încă bine și nu lucra în virtutea unei

formule desăvârșite. - În veacul al XVII. evoluțiunea literară făcea pe Labruyère se zică:

„În curând naturaliștii vor coprinde tot amfiteatrul, cu o slugă care fluieră, sau cu un bolnav făcându-și trebuințele, sau cu un om beat care doarme și care varsă: Este ceva mai natural? “

În curând?... trebuia se și întoarcă privirile 'napoi și se vadă nenumărate pilde de asemenea lucrări; căci strămoșii noștri sunt mai bătrâni.

În care din lucrările naturaliste ale veacului puteți găsi zugrăvirea mai cu scumpătate a mișeliilor omenești de cât în Biblie?

„Tamar, nora lui Iuda, se propunea socrului său, ca o prostituată, pentru ca să dobândească un copil; 'l aștepta pentru aceasta pe marginea drumului.“

„Fetele lui Loth, se culcau pe rând cu tatăl lor, cu nădejdea că vor păstra ast-fel rasa.“

Adam are doi copii, numai pe Cain și pe Abel; nici o femmee nu se vede împrejur de cât Eva; aceasta nu împedică pe Cain de a lăsa urmași.

Alte nenumărate pilde ca: hysterică Putiphar, ca cele coprinse în scriptele lui Ezechiel, nu încetez de a face mândria mumelor de familie și hrana zilnică cu care adesea se îndoapă tinerile fete.

Mi se va răspunde că în acea vreme de sălbăticie aceste lucrări erau firești? Negreșit, nu vom

fi noi aceia care se strigăm în potrivea unui fapt petrecut; întrebarea este daca Biblia, potrivnică celor arătate de știință, ne aduce vre o dovadă care se motiveze aceste murdării.—Dacă însă găsiți de cuviință ca se puneți biblia cu toate murdăriile ei în mâna soațelor și fetelor voastre, cu toate că răscolește putregaiurile unui veac șters de mult—și care poate nici o dată nu a trăit, pentru ce vă sculați în potrivea naturalismului, care caută să vă arate buba care vă roade însuși al vostru trup? Citit'am într'un critic o judecată de felul acesta :

„Se poate oare crede că vederea lui *Coupeau* care moare de delirium tremens, în *Assomoir*, va înpuțina cu vre un pahar de vin măcar, băutura zilnică a bețivilor?“ Este iarăși a spune prea mult și a nu spune nimic! Se poate oare tăgădui că acei cari nu sunt încă dați beții, văzând priveștița înfricoșetoare a lui *Coupeau*, nu vor fi coprinși de desgust și nu vor fi oare-cum depărtați de la patima rușinoasă? Eă cred că nu. Imulțiți pildede, arătați pe rând și fără încetare relele societății, făceți-vă în sfârșit datoria desvăluind relele și daca nu veți fi isbutit de cât a scăpa o victimă, aceasta va fi o faptă mai de laudă de cât nenumăratele ciasuri de plăcere ce veți fi dat măgulind patimile rușinoase ale unei generațiuni scofâlcite. Naturalismul nu este o inovațiune, el

este bătrân ca lumea; citiți pe Homer, Eschil, Sofocle, Plaut, Lucrețiu, Rabelais, Regnier, Diderot, Balzac, și vă veți pătrunde de acest adevăr.

Homer* este cel dintâi care într'un veac în care totul se închina supranaturalului, apropiinduși legendele, făcând din Dumnezei eroii seî obicinuiți, ia ca sprijin în adâncul întunerecului unde face lumina: omul.

„Dragostea lui Paris pentru Elena, mânia lui Achil, bărbăția lui Ajax, virtutea și sângele rece al lui Ulyse, durerea lui Priam, devotamentul Penelopei—sunt atâtea frase ale comedii omenești.

»Thersit, închipuire stâlceită și batjocoritoare, simbol al urâtului, al lașității, al satirii; Scepticul Quasimodo pe care Achil îl ucide cu o lovitură de pumn, pentru al învăța minte se măi rătă de lacrimile lui, — toate aceste patimi, toate aceste miserii, toate aceste măririi și înjosiri ale sufletului, trăit-am fără se le vedem? Fost-am fără se le simțim în viață-ne?“

Până chiar și coborârea zeilor pe pământ, atât de observată lui Omer, cine nu vede într'ânsa îndreptarea către adevăr?

Plutarc zice de Omer:

„Confundă cerul cu pământul.“

* Pentru sfârșitul acestui capitol mă am slujit de lucrarea d-lui Ernest Depré: *Histoire du Réalisme*.

„Omer crescut în spiritul religios al veacului în care trăia, nu p^ote se scutura de dânsul. Inșă, cumpănește plâsmuirile mitologice și găsindu-le puțin adevărate, le reduce la a lor val^ore; apropie depărtările, făcând se se coboare Olympul pe pământ, materializează divinitățile care nu erau de cât simboluri ale patimilor și sentimentelor omenești. Faptul de a fi încadrat observațiunile lui într'un decor feeric, ajunge pentru ca să astâmpere aplecarea cătră ideal a contemporanilor săi și poate, chiar cererea conștiinței sale. El caută mai întâi omul în legăturile lui cu omul, și se slujește de divinități numai pentru ca se pună în lumină cea ce a văzut și studiat prin el însuși.—Aci, este arătarea geniului său.“

Lucrarea lui de tinerețe, cu judecata covârșită de imaginațiune, este scrisă cu imima arzătoare a vârstei, și coprinsă în mare parte de fantasmie. In urmă sosește bătrânețea, și Omer orb, încetând de a cânta luptele nemuritoare, devine poetul dragostei și a cinstei căzniciei. Sforțarea lui se îndreaptă atunci în refacerea vieții din obicinuite amănunte, părăsind intriga și acțiunea și îndeletnicindu-se cu învierea observațiunilor trecute. Il aflăm ast-fel, după cum André Chenier 'l vede, acela :

» Dont les sons de la voix

Emeuvent l'air, et l'onde, et le ciel, et les bois.

Ast-fel, scrierile lui din urmă ni'l arată orbul blând și fără amărăciune, mort încet, la soare, cu ochii întorși cătră astrul ce nu mai poate se zărească.

Voiți se vedeți până la ce punct acest geniū a pășit pe calea naturalismului; ascultați-l descriind un sacrificiū, nici un amănunt nu este uitat :

„Juncea fu înjunghiată; un sânge mohorât isvorâ din gâtleju-î; suflarea 'i părăsi oasele. O împărțiră îndată. Pulpele fură tăiate și acoperite cu grăsime de amândouă părțile. Apoi așezară pe deasupra, pânțelece sângerânde... După ce sfârșiră pulpele, gustară pânțelece; apoi, împărțind cărnurile cu îngrijire, le puse în frigare și le fripse ținând în mână ascuțite frigări....“

Câți-va critici în zilele noastre s'au scandalizat de descrițiunea ce frații de Goncourt au făcut în *Manette Salomon*; un măcelar înjunghind un miel. Cu toate aceste descrierea ce D. D. Goncourt ne fac este mai searbădă decât rândurile ce citarăm din Omer. Vedem, de altminteri, pe Omer neîncetat, atât în *Iliada* cât și în *Odysea* înfățișându-ne soldați, femei, servi, mâncând și bând. Lucrul este mai vechiū decât se credea, și alții nainte noastră au ținut seamă de amănuntele vieții; unii critici par a fi pierdut aceasta din vedere ridicându-se împotriva D.D. Erckmann-

Chatrion, și găsiind piesei *l'Ami Fritz* marele cur sur că într'ânsa personagiile mănâncă.

Nu mai rămâne nici o îndoială, nădăjduese, despre îndreptările lui Omer către omenire și cătră natură; Victor Hugo însu-și zice de el:

„Omer a obținut zugrăvirea adevărată a ome nirii prin mărirea omului, adică generațiunea a devărului în ideal.“

Daca ne întoarcem privirile către teatru, de la Thepsis care trăia în al VI-lea veac înainte de Hristos, și ale căruî scrieri nu au ajuns până la noi, vedem neîncetat arta dramatică mergând că tre naturalism. Phrinicus, cel din tâi, dupe pilda lui Thepsis, părăsind tradițiunea eroică, caută se atragă privirile către istoria Contimporană. El dă un avânt puternic teatrului, introducând un ele ment nou: temea; și înțelegând că în rolurile ei, era o fântână nesecată de interes. Censura care a jucat în tot timpul rolul de cioclu, ce încercă a implini încă pe alocurea, la osândit l'a o amendă de o mie de drahme pentru că representase, lu area Miletului de Perși, desteptând ast-fel, amin terea unei nenorociri naționale; — lucrurile se ju decau ast-fel pe atunci.

Mai în acelaș timp Pratinas de Philiunte inau gura drama satirică.

In lucrurile lui Phrinicus și ale lui Pratinas gă-

sim începutul a două genuri cari au înflorit atât de atunci: drama militară cu spectacol, — gen popular, astă-dî în decădere —, și, comedia. Pratinas de Philiunte este înainte mergătorul lui Aristophan. Trebuie însă se ajungem la cetățeanul Ateniian, luptătorul de la Marathon, poetul, musicantul, actorul, mașinistul, arhitectul, decoratorul, adevăratul plăsmuitor al teatrului; — Eschyl; ca se găsim străbunii naturalismului în arta dramatică.

„Eschyl a fost numit profet-laic, pentru că a fost filosof: a gândi ne face fără voe a prezice. El prezice însă prin cea ce vede, nu prin cea ce prevede. Inchipuirile sale se măsoară cu gândirea-î care străbate, tot de una mărindu-se, nemărginitul câmp al analizei; încheierile sale întemeiate pe un punct de plecare adevărat, aș brutalitatea urmărilor fatale. Înțelege că scriitorul are o altă datorie de cât aceea de a face lumea se petreacă indeletnicindu-se numai cu sfortări de curată imaginațiune; că, menirea sa este de a observa, de a gândi, de a desfășura în fața publicului cea ce a văzut, de a pune omul față în față cu sine-și, pentru ca se se recunoască, se se vadă în lucrare, se se asculte vorbind.“

Caracteristica operii lui Eschyl este simplitatea subiectului, unitatea absolută a sentimentului analizat, într'un cuvînt: lipsa deplină a intrigii. Ast-fel, când criticii de astăzi învinovățese natu-

ralismul de a nu fi alt-ceva de cât un tablou al vieții prin analysa ce se face despre sentiment, nu țin socoteală că acest pretins cusur în literatură, este cea ce făcea puterea lui Eschyl, și că, avem acest punct de sprijin cu dânsul.

Eschyl nu se mulțumește de a studia omul și a ni-l înfățișa ast-fel cum este; voește se ne dea încă, impresiunea desăvârșită a mediului în care omul trăește. Iată ce zice Apolloniu de Tyane *) de dânsul :

„Introducând usagiul cothurnului, el dete actorilor seî statura și umbletul eroic și *fu cel dintâi* care ți îmbrăcă cu haine apropiate personagiilor ce înfățișau.“

Eschyl este dar cel dintâi care a avut grija *punerii în scenă*.

„Punctul de căpetenie ênsă în teatrul lui Eschyl, este lovitura dată miraculosului. Omul ia ast-fel de proporție, în cât Dumnezeii se înfățișez cu niște roluri de mâna a doua, superstițiunea este ast-fel micșorată. De aci, atacurile îndreptate către dânsul de preoți, care 'l învinovățiră că a desvăluit tainele religiunei.“

O urmare înceată, dar statornică către adevăr, aceasta este rezultatul pe care ni'l dă cercetarea istorii teatrului.

*) Filosof pythagorician mort în Ephes, anul 96 după Hr.

Sofocle reia și împlinește lucrarea lui Eschyl. Un oare-care instinct, o împingere netălmăcită dar neșovăindă, năzuința unei cunoașteri mai deplină a societății, căutarea unei vieți mai bune, călăuzesc scriitorii și îi face se părăsească drumul, de și lesnicios și neted, dar înșelător al idealismului. Ei caută se stăpânească câte-va adevăruri fără de care nu pot merge înainte, și atunci când le găsesc, pășesc cu statornicie. Eschyl a căutat în opera lui — complectând lucrarea lui Omer — se ne vorbească de om și se caute a redea ici și colo, zugrăvirii adevărate ale fericirilor și nenorocirilor lui sufletești. El se îndeletnicește mai mult cu omul moral, cu psihologia, de și crede încă că omul desbrăcat de legăturile ce are cu pământul prin materie, trebuie se fie considerat ca o închipuire a patimilor ce se resvrătesc într'ênsul. Având se lupte cu credințele veacului, lovindu-se de zidul puternic al nepăsării, învinovățit pe nedrept, osândit, exilat, Eschyl, susținut de credința oarbă în adevăr, caută puteri noi de luptă în însăși ale sale suferinți.

Sofocle vine și împlinește lucrarea lui.

Eschyl pune equațiunea ca necunoscută. Suflet; Sofocle o desleagă. Urmând cu tărie și cu repeziciune calea depe care Eschyl a smuls ghimpii și rădăcinele sălbatice, el împinge cercetările lui mai departe, căci piedicile ce s'ar fi putut

pune lucrării lui, nu mai sunt. Un vânt puternic îl mână către oceanul nesecat al naturalismului. El introduce în arta dramatică două elemente noi menite se doboare rămășițele credințelor în supranatural: răspunderea și suferința fizică a omului. Sofocle nu voește în adevăr se vadă mâna vre unei puteri neînțelese în mișcările omenești, el ține omul răspunzător de faptele sale. Dând viața personajelor sale, el le dă în aceeași vreme judecata, făcându-i se și cântărească demersurile lor într'o cumpănă necunoscută până atunci: *Conștiința*. Electra pătrunsă de crimele mamei sale nu mai caută se arunce pe seama ursitei, grozăviile făcute de dânsa; și când Clytemnestra, zdrobită și încetează gemetele, ea zice fratelui său: „Miserabila murit-a oare?”

Aci însă nu se mărginesc lucrurile lui Sofocle. Potrivnic lui Eschyl care statornicește ca omorurile se fie făcute dupe perdeaua din fundul scenei, el ne dă nenumărate pilde de suferințe omenești.

A înfățișa pe om ast-fel cum este, cu patimile, cu năzuințele ce are către o viață mai bună, dar în acelaș timp cu slăbiciunile și suferințele lui; a ni-l zugrăvi lovit în gândirile-î cele mai curate dar în acelaș timp atins de visurile lumești; a face se treacă naintea ochilor noștri tabloul în tot de una atrăgător și nou a unei omeniri în care se svârcolesc toate putreziciunile, aceasta

este nemuritoare lucrare a lui Sofocle. Vedem pe rând: pe Oedipa înfățișându-se cu ochii stinși; pe Philoctet târându-și piciorul încărcat de puróe, urlând de suferință. Nimic nu se cruță privitorului, el trebuie se asculte, și, prin ilusiunea teatrală, se stea față la suferințele, la miseriile semenilor sei. Sofocle nu stă la îndoală de a face pe Philoctet se 'și plângă îndelung răul care 'l roade:

„Iată, un sânge negru țisnește din rana mea.... Mor, o! copile, nu pot se 'ți ascund răul meu! Ah! Ah! Ah! vai mie! El mă pătrunde! Nenorocitul, nenorocitul de mine! Mor!..... Sunt mânecat!., Și 'l face să se svârcolească mușcat într'una de viermele neobosit al durerii.

Și, cum ar putea fi alt-fel?

Cum ne am închipui că suntem în stare, desbrăcând omul de tot ce 'l leagă într'un chip fățiș cu materia, se 'l facem să se miște, și se vorbească, și se lucreze în fața celor l'alți? Cum ne putem măguli că se va recunoaște drept om acea stârpitură a închipuirei noastre, care nu vorbește cum vorbim, care nu se bucură de bucuriile noastre, care nu suferă de aceleași rele ca noi, ființă oțelită în potriva răului și pe a cărei piele gloanțele miseriilor lumești nu poate să o găurească, când a noastră este zilnic ciuruită? Cum? Sunteți frații, sunteți părinții noștri, sunteți,

oamenii ca noi, suferiți, plângeți, isbiți într'una, căutați zadarnic un liman care se vă ridică din mocirla care voește se vă înghită, și cu sufletele stinse, cu trupurile roase pînă în măduvă de cancerul mișeliilor lumești, voiți să ne legănați cu vise aurite și se ne faceți se uităm că trăim și că ne rezemăm picióarele pe pămînt, pentru că ne veți fi arătat o flóre strălucitóre luatá de pe cîmpul închipuirei vóstre? Se se arate buba în tótá goliciunea desgustátóre a cárnií vii; să luați cuțitul și se tăiați membrul atacat, și în urmă, arătând carnea scofâlcită dar vindecată unde a fost rēul, veți fi arătat o priveliște mai îmbucurătoare de cāt o floare. Se se înceteze o glumă, care trăgănește prea de mult, și care, prelungită, poate deveni o crimă.

După Sofocle, mă simț dator se amintesc pe Aristophan, nu doar că am năzuința se daŭ un tablou deplin al mișcării naturaliste la cei vechi dar pentru că el a întrodus pe scenă un element puternic de propășire: satira.

De astă dată condeiful nu va mai fi instrumentul îndeletnicit cu filosofia și cu suferințele ome-nești și căutând se arate omului cea ce este, se plîngă cu dânsul; ci masca de carnaval în tot de una rînjind a caricaturei, care va råde printre lacrimi și care va veni neîncetat se arunce hohotu-i batjocuritor în mijlocul jocurilor, discuțiu-

nilor și plâsmuirilor omenești. Aristophan 'și bate joc de justiție, de principiile demagogilor, de funcțiunile publice trase la șort, de poporul adunat la o laltă și dându-și votul pentru bani. (O Aristophan, unde ești?) înferează cu trăsuri posnașe setea de putere și ambițiunea nețărmită, râde de acei care se ridic cu fals patriotism se vorbească în numele tuturilor: „Dacă va fi toată lumea bogată, ce vor face sclavii și muncitorii?“ își bate joc de *phalansterul* lui Platon care cere ca femeile se fie ale tuturilor și se nu traiască cu nimeni, ca statul se crească copii :

„Vreaū se fac din oraș una și aceeași locuință, unde totul se se țină și se fie un trup, unde vom fi uniū cu alții.... Când vă veți scula de la masă femeile vă vor întâmpina în grabă prin piețe, zicându-vă: Pe aci, vino la noi, vei găsi o frumoasă fată. Voesc se desființez curtisanele pentru ca se avem noi, premisele tinerilor.“

Ast-fel ne vorbește Aristofan prin Praxagora. Condeiu în mâna lui devine piatra iadului cu care arde neîncetat în buba omenească.

Socrat, înainte-mergătorul științei, cu puterea pe care numai credința o dă, luptă împotriva superstițiunilor care domnesc încă peste spirite, caută din răsputeri adevărul, dă goană minciunei, care sub osebite forme stăpânește încă conștiințele. Experiența, și din condensarea ei

știința, înlocuește hypotesele întemeiate pe supranatural prin observațiunea lucrărilor naturei. Opera sa dogmatică îl face se fie osândit ca un *fără-de-lege*. Aristophan îi reia însă lucrarea și ascuns după perdeaua satirei, se strecoară printre degetile censurei; el face pe toți se râdă, dar din trista-i veselie reiese o adâncă învățătură. Dă lovituri tari și dese în biserică și în zeități, întoarce tot în bătaie de joc, face din Jupiter o închipuire mincinoasă, potrivnică tutulor elementelor științifice ce încep a se răspândi, iar din Mercur și Bachus, niște eroi de carnaval. Astfel, vedem Olympul întreg coborându-se pe pământ: Zeus respiră în Hercul, Arès în Achil, Diana în Iphigenia, Apollon în Hypolit sau Orest, Aphrodita în Phaedra sau în Medea. Respectul de închipuire începe se se șteargă cu încetul în spiritul unde oarba credință este sguduită de puternica mână a adevărului. Aristophan, popularisând doctrina lui Socrat, dă păganismului o lovitură de moarte.

VI

Când am început această lucrare, ținta mea nu a fost să mă ridic în potriua idealismului prin curat spirit de împotrivire, și să mă răsboiesc cu dânsul într'o urmare de polemice, pe atât de sterpe, pe cât și trezite. Dacă am căutat se arăt în câteva pagine searbede și nedesăvârșite, parte din lucrările făcute de cei vechi, nu am făcut-o pentru ca se tăgăduesc lucrările celor l'alți pe calea idealismului și se iaă asupra-mi sarcina de a arăta cine a făcut bine și cine rău ; — lumea întreagă a statornicit asupra lucrărilor, care de veacuri aū trecut prin mâna a atâtea generațiuni. Nu mă voi ridica împotriva atâtor opere mărețe plăsmuite de idealism, nici voi trece sub tăcere, elementele ce de dânsii au fost introduse în căm-

pul literar,—din potrivă. Am căutat se arăt, și voi urmări această țință: că idealismul dintr'un punct de vedere general, din principiu, este rău. Claude Bernard zice:

„Spiritul omenesc urmează un umblet logic, care 'i este trebuincios în căutarea adevărului. Observă întâmplările, le apropie, și trage urmărilor pe care le controlează prin experiență, pentru a se ridica la propozițiuni și adevăruri din ce în ce mai generale“*

Spiritul omenesc a trebuit deci, se treacă prin greșală și complexitate, mai nainte de a ajunge la simplu și adevăr. Fie-care om luptând pentru căutarea adevărului, face prin faptul însuși că luptă, operă folositoare. Dacă el urmează calea adevărată sau poteca greșită, aceasta atârnă de întâmplări, care nu stau în stăpânirea nici a puterilor, nici a voinții lui. Când Chrisippe de la Tars susținea că pământul este plan, pregătea pe Galileu; Anaxagora, spunând într'o zi lui Pericles că soarele este aproape tot atât de mare cât Peloponesul, se înșăla, dar după dânsul vin: Galileu, Kepler, Newton. . . .

La ce ne-ar sluji, de altminteri, faptul că ne am scula cu toții împotriva celor ce au mers pe un drum greșit, căutând se sfâșiem lucrările lor? Putem schimba întru ceva cea ce s'a făcut, și, su-

* Introducțiune, pag. 255.

flarea genială care a plăsmuit mărețile lucrări ce nu ne mai ajung, este ea oare mai puțin mare pentru că lucrările ei nu sunt potrivite veacului nostru și celor care vor urma? Dacă astăzi suntem ceva, cui o datorim oare, de nu celor vechi care ne au pus în mână dalta neîndoită cu care vom săpa lumea? În mișcarea ideii către progres, trecutul va fi în tot de una frumos.

Dacă însă trebuie să iubim și se păstrăm într'un colț ascuns al inimii noastre legenda veacurilor șterse cu care ni s'a legănat copilăria, trebuie se ne ridicăm cu putere împotriva minciunii, cu care cată se se adoarmă suferințele omenești, și se strigăm până la cea din urmă suflare a pieptului nostru, împotriva celor ce voesc se ne facă să credem că mai suntem copilul care îngâna în leagăn. Dacă astăzi stăm față la biruința metodei experimentale, și dacă vedem cu ochii cuceririle ce pe fie-care zi această metodă face în toate cunoștințele omenești, trebuie să recunoaștem că acestea nu sunt decât resultanta celor făcute în trecut, și că formula puternică a științei nu a eșit decât din vederea slăbiciunii sistemelor trecute. A căuta se reinviem trecutul, a nu voi se urmăm evoluțiunea ce omenirea face în mersul ei forțat, este a fi soldatul care, rămâind înapoi, nu va răspunde apelului dupe izbânda ce s'a pregătit. Ne măgulim cu credința

că acel care lipsește din mijlocul nostru după luptă, a murit la post. . . . viteaz necunoscut; — îl plîngem și 'l binecuvîntăm. Când însă acel care trebuie se meargă înainte, nu numai că stă pe loc, dar cată să împedice mersul și năzuința celor l'alți către biruință, lucrurile se schimbă,— soarta desertorului este cunoscută. În lupta de moarte ce se face între lumină și întunec, cei ce se răzvrătesc împotriva formulei științifice sunt fugarii de la adevăr; numele lor va fi înscris de urmași pe o pagină neagră....

Iată pentru ce, pe de o parte, în paginile următoare vom căuta se arătăm elementele de căpetenie pentru progres aduse de oamenii mari ai trecutului: idealisti și naturaliști; și iată pentru ce pe viitor, pe cât vom putea, vom lupta împotriva celor cari astăzi voiesc se mai susțină greșelile trecute. Claude Bernard zice :

„Ce folos putem trage oare din desgroparea teoriilor viermănoase sau a observațiilor făcute în lipsă de mijloace cuviincioase și exacte de cercetare? Negreșit, aceasta poate înfățișa interes pentru ca se cunoaștem greșelile prin care trece spiritul omenesc în evoluțiunea sa, dar aceasta este vreme pierdută pentru mersul către progres.“

Adevărul a fost în tot de una căutat și scriitorii, încă de mult, au ținut ca lucrările lor se fie considerate ca rodul observațiilor făcute de

pe natură. Sunt mai mult de o sută de ani de când Fielding scria:

„Adevărata natură, este tot atât de rară de întâlnit ca o adevărată șuncă de Mayența, sau un adevărat salam de Bolonia.“

Iar în prefața lui Crébillon fiul, găsim :

„Romanul atât de scârbit de persoanele cu judecată, și adesea orî cu drept cuvânt, ar fi poate din toate genurile acela pe care 'l am putea face mai folositor..... daca, în loc se 'l umplem cu stări întunecoase și silite, cu eroi al căror caracter și întâmplări sunt în tot de una afară din verisimil, 'l am face... zugrăvirea vieții omenestî..... Nu am mai păcătui ast-fel în potriwa conveniențelor și a judecății; sentimentul nu ar mai fi împins peste hotar; omul ar vedea, în sfârșit, pe om ast-fel cum este; 'l-am orbi mai puțin prin strălucire, dar 'l-am învăța mai mult*)“.

Am amintit aceste rânduri pentru ca se aretăm preocupățiunea neîncetată ce scriitorii aū avut de a se întoarce la ale vieții. Geniuri osebite se produc, la epoci atât de depărtate unele de altele, și înțeleg că sfortarea lor trebuie se se îndrepteze către această lume unde trăesc și unde murind, vor lăsa tot ce aū produs. Fie-care simte că, ce mai bun titlu ce ar putea se aibă la băgarea de

*) Rătăcirî ale inimii și ale spiritului.

seamă și recunoștința neamurilor viitoare este de a fi înțeles și încheșat în scrieri strălucite viața neamurilor trecute. Fie-care hrănește în taină ambițiunea de a fi cunoscut pe cei l'alți..... de a se fi cunoscut pe sine.

Acei care aũ lucrat în veacurile trecute pentru naturalism, aũ fost împinși numai de setea de a căuta adevărul, nu aũ luptat în virtutea unei metode. Știința a înaintat cu un pas măsurat, și a trebuit ca se treacă an și an pentru ca se poată întemeia punctul de adevăr nemișcător, pe care se se sprijine toate lucrările. Literatura, în-deletnicindu-se mai mult cu partea omului înaltă, în cea ce privește arătările ei, a putut lesne se rătăcească și se alerge ca o nebună pe toate căile necunoscutului, până se ajungă se purceadă hotărât în virtutea unei legi statornicite. Cuceririle ei aũ trebuit se sosească mai încet de și producțiunile-i întrec cu mult pe cele științifice, căc unde poate fi câmp mai larg lăsat închipuirii și încercării, de cât în lumea morală, unde împletecindu-ne obosiți de zadarnice căutări, ne aruncăm perduți dupe întâia părere de scântee care seamănă a ne făgădui lumina? Unealta de cercetare, iată tot cea ce literatura a căpătat pênă acum; pământul pe care ea cată se 'l răstoarne, a fost cu încetul pregătit încă de mult.

Astăzi ni se pare un ce firesc chipul cum se

așterne pe hârtie o lucrare literară, și gândim de bună voie că elementele literare au fost în tot de una aceleași. Este un lucru atât de firesc ca se întâlnim în scrierile noastre : iubire, bani, convenințe..... toate elementele cu care omul trăiește și de care trebuie să ținem socoteală când scriim. Cu încetul însă, și de multe ori cu greutate, ele s'au introdus în câmpul literar.

De la d-ra de Scudéri *), care a considerat dragostea ca o jucărie a poftelor noastre trupești, pînă la scrieri de felul *Dracului schiop* **), în care iubirea este ținută ca o trecere de vreme, nimeni nu a căutat se vadă și se ne arate în acest sentiment, patima oarbă care a făcut și face se se svârcolească lumea, nimeni nu a voit se privească într'ênsa acel șurup înfricoșător al inimei în prejurul cărui se învârtesc atâtea acțiuni omenști. Rousseau este acela care, pentru întâia dată introduce în roman dragostea ca un fapt de căpetenie, ca o lucrare de multe ori hotărâtoare în viața noastră. Fără a căuta se opunem acestei aserțiunii, excepțiunii ca *Manon-Lescaut* sau *Gil-Blas* care sunt unice în istoria literară, trebuie se re, cunoaștem că pentru întâia dată vedem un erou ca Saint-Preux iubind cu o patimă care hotărăște

*) Magdalina de Scudéri, 1607—1701, supranumită *Sapho* și a *zecea musă*.

***) Roman de Lesage (Alain) 1668—1747.

de viața lui o Iulie d'Etanges. O spovedanie de un nou soiă intră în acțiunea literară, aceia a unui scriitor care 'și deschide peptul și care arată cititorului inima lui sângerândă. Se nu ne înșelăm; această inovațiune însemnă o eră nouă în istoria literară; de aci începe în literatura modernă, grija lucrurilor care întocmesc viața noastră, de aci începe romanul modern.

Goete chiar, — și cred că de astă dată nu vom fi învinovațiți că ne alegem pildele tot printre naturaliști, — scriind pre Verther așteaptă multă vreme ca un accident al propriei sale vieți se 'i sugereze sfârșitul tragic pe care nu 'l a putut stoarce din imaginațiunea-i des cercetată.

Departe de a urma o tradițiune greșită, care cerea ca personagiile din romane se formeze un mic cerc și se viețuiască la o parte, George Sand face pentru întâia oară eroi scrierilor sale se iasă din hotarul netrecut încă al familii. El face pe om se se miște în miljocul societății în care trăește, 'l face se se isbească de prejudiții și de lege, 'l face se înțeleagă că trăește în mijlocul semenilor se, și că patimele pe care le poartă în piept vor trebui se se întâlnească neîncetat cu alte patimi asemenea, se lupte cu ele, să doboare, saă se cază. Răsboiul pentru traiă, duelul neîmpăcat ce omul dă de a pururea celor ce 'l încongioară,

acesta este izvodul pe care romancierul trebuie se
'și urzească nesfârșita poveste ce face despre lume.

Ast-fel, cu încetul, s'aă introdus în câmpul li-
terar toate sentimentele mici și mari, având de
țintă o trebuință trupească saă sufletească, fără
de care omul nu ar râde și nu ar plânge, nu ar
fi vesel și întristat, fără de care nu ar putea se
trăiască.

VII

Primum vivere, deinde philosophari, acesta este adevărul de la care pornește Balzac și pe care face țesătura istoriilor sale despre om. Preocuparea traiului, expunerea și însemnătatea ce au legăturile materiale ale omului cu toate acțiunile vieții lui, acesta este gândirea care se resfrânge pe toate lucrările lui. Această statornică grijă a autorului despre ale vieții toate, introduce în literatură o sumă de elemente necunoscute până atunci. Meseria, osebirea condițiilor, îl face ca se caute în om schimbările pe care o lucrare statornică le aduc. De și s'a zis, tot cu atât spirit cât și cu nedreptate, că nu însemnează nimic a iubi cineva ca un pantofar sau a suferi ca un cojocar subțire, nu rămâne mai puțin adevărat că

o idee, care de a pururea bate lovituri dese în creierul nostru, aduce o schimbare netăgăduibilă în chipul nostru de a vedea. Cel dintâi și cel mai de căpetenie cusur al acestui chip de a grămădi oamenii dupe condițiuni, este acela de a fi împinși se plăsmuim *tipuri*; Balzac s'a ferit de dânsul; nu tot ast-fel putem zice de George Sand; în *Valentina* și *Jacques*, dupe cum a spus-o atât de bine Sainte-Beuve: „personagiile spre sfârșit devin curate simboluri.“

Balzac înfățișându-ne omul ast-fel cum trăește în societate, cu grijele-î de toată ziua, dupe cum lesne se poate vedea în *Cesar Birroteau* sau în *Une Ténébreuse Affaire*, a adus multe schimbări în literatură. Acea limbă convențională și unică, de care se slujeau romancierii, și pe care o puneau fără teamă în gura tuturilor personagiilor, — or care le ar fi fost starea socială sau chipul lor de a trăi —, de dânsul a fost dărâmată. Balzac face pe fie-care se vorbească ast-fel cum vorbește în lume, introducând *terminologia* în curs, despre fie-care lucru. Se mi se încuviințeze o lămurire: Cu drept cuvânt unii din critici s'au sculat împotriva autorilor care au făcut din scrierile lor tractate de medicină sau de alte cunoștințe prin căutarea sistematică a grămădirii termenilor proprii. A pune într'un roman limba care se vorbește, nu este tot una nici cu a întrebuița acea limbă convențio-

nală de care se slujeau scriitorii înaintea lui Balzac, nici a cădea în hotarul opus, și a căuta în adins se facem în fața cititorului curs de cutare sau cutare știință.

Însă, elementul cel mai rodnic pe care Balzac l a introdus în literatură este : *banul*. Banul, caracteristica veacului în care trăim, și prin care totul aproape se mișcă; banul, pentru realizarea căruia se cheltuesc zilnic, mai multe calcule decât ar trebui pentru reconstituirea științei; banul, care a îmbrățișat omenirea în cercu-i metalic, storcând-o neîncetat, și făcând-o se se svârcolească într-o acțiune nesfârșită!... Nici un element mai puternic în literatură, nici un disolvant mai tare, care se poată se ne arate mai bine combinațiunile lumești.

Nimeni ca Balzac nu a aruncat peste pământ o privire mai puternică; nimeni nu a coprins omenirea mai bine ca autorul *Comediilor omenestii*, care a ținut în pumnii de oțel viața unui veac întreg. Cu o răbdare fără margini, cu o dorință nețărmuită de a cunoaște și a studia, el a străbătut lumea. Nu este clasă socială pe care se nu o fi cercetat în toate ale ei amănunte. Flori, putregaiuri, emanațiuni otrăvitoare ale veacului, virusuri cari rod trupul, cancere fără leac care înjosesc inima, nimic nu i a rămas strein. Privește, judecă, și încheagă până la cele mai tainice mișcări ale adâncului nostru, negândind decât la un

lucru, neavând decât un țel: morbul omenesc. Coborât de pe pedestalul rece al scriitorului în viața de toate zilele; amestecat la toate patimele, la toate ticăloșiile lumești, Balzac învață de cu vreme toate restriștile vânturilor nevoei, care oțelesc sufletul. Propriele-î suferințe, departe însă de a da naștere nepăsării în spiritul său, plăzmuiesc o a-dâncă milă pentru tot cea ce atinge de aproape sau de departe lepra omenească de care toleşte veacul său. O milă fără margini îl coprinde; el alungă eu suflarea-î puternică apatia care încearcă se 'î copleșească sufletul. Un strigăt răsunător ese din plămâni seî ca o ușurare — strigătul de rezboi pe care 'l aruncă societății întregi —, singura mângâiere pe care poate se o mai dea vieții sale sfâșiate din tôte părțile. Acest strigăt este expresiunea cea mai puternică ce veacurile au dat lumiei prin adevăr!

Se nu se creadă că propriele-î suferințe înăsprind inima lui Balzac îl face ca se vază lumea în rău și se lupte în potrivă-î ca unu ce aș văzut florile primăverei sale ofilite una către una. Cea ce Balzac cată se lovească este săgeata ce din toate părțile îndreptată către inimă o sângeră și o usucă. În cât privește însuși ale lui suferințe, atacurile ce din toate părțile sunt îndreptate în potrivă-î; el le privește nepăsător, — vorbind de de-tractorî — a zis când-va :

„Sunt păduchii de lemn ai literaturii; îi strivește cineva câte odată, pentru că mușcă, însă nu se necăjește pe dânșii.”

Nici critica care 'l scoate afară din templul literar, nici zăvoii condeiului care 'l arată lumii întregi ca un ciumat, nu pot face nimic împotriva inimii simțitoare și totuși mai tare decât granitul, care urmărește neșovăind furia zăgasului rupt care 'l atrage în cercetarea adevărului.

Opera lui are tăria învățaturii științelor; clădirea măreață ce a întemeiat piatră cu piatră, ne dă o deplină idee despre amfiteatrul nemărginit al lumii în care se deshiee trupul omenesc, și în care ce arată oichiului înspăimântat, cum floarea crește lângă inima plesnită de un puroi otrăvitor.

La școala puternică a lui Balzac omul învață a se cunoaște pe el însuși, se deprinde a se uita în oglinda adevărului, care ș'i răsfânge adesea un chip schimonosit; înțelege că poartă în peptu-i înghețat patimi mai adânci ca întunerecul; pricepe că acolo unde progresul nu a pătruns scânteia de bine, oțelită, nu mai poate scoate nici o vibrațiune la strigătul nevoilor semenilor. Balzac îl învață se se desbrace de haina rece a nepăsării și 'l face se 'și poarte cu răbdare în nenorocire o inimă la care toate relele s'aă înhămat. Un hohot de răs nemăsurat și totuși nu lipsit de tristețe, aruncat în fața societății, aceasta este opera lui Balzac;

ea va găsi în tot de una un răsunet în inimile care au suferit, și care caută se recunoască în fie care suflare, vântul nevoii care le a uscat inima.

„Hélas! ce travailleur puissant et jamais fatigué, ce philosophe, ce penseur, ce poëte, a vécu parmi nous de cette vie d'orages, de luttés, de querelles, de combats, commune dans tous les temps, à tous les grands hommes. Aujourd'hui le voici en paix. Il sort de contestations et des haines; il entre, le même jour, dans la gloire et dans le tombeau. Il va briller désormais, au-dessus de toutes ces nuées qui sont sur nos têtes, parmi les étoiles de la patrie.*“

Aceste vorbe rostite pe mormântul lui Balzac, prinso adus de cel mai mare poet, celui mai mare romancier, arată în de ajuns că urmașii vor căuta în opera lui, știința vieții, și despre ale lumii, adevărul gol.

* *Victor Hugo.*

VIII

Negreșit, este un lucru frumos, este o înțeleptă îngrijire ca cineva se ție seamă de cele mai mici amănunte care pot de aproape sau de departe se înrăurească asupra personagiilor pe care le pune în joc. Când însă cineva ajunge ca se facă din cele ce ne incongioară nu numai accesoriul care trebuie se lămurească starea noastră, ci studii a parte care se ne dovedească deplina cunoștință ce are despre ale vremurilor trecute — studii specificate în ramuri pe atât de neînsemnate pecâți de sterpe, — acesta nu mai este faptul îngrijirii ce cineva are ca se țină socoteală de documentele ce cu scumpătate a adunat, ci mâncărimea ce autorul are ca se treacă în ochi noștri de erudit —; în cazul acesta, cel mai bun lucru de

I
 ăcut ar fi ca cineva, specialisându-se, se devină un bun archeolog sau un bun istoric, fără să mai năzuiască a deveni un bun romancier. Am arătat în trăsuri generale cusurul operilor lui Flaubert; ne va fi foarte lesne ca prin citațiuni, ce vom putea îmulți dupe plac, se dovedim această aserțiune.

Cel mai însemnat dintre defectele ce o asemenea procedare aduce în înscenarea celor ce voim se arătam este oboseala ce dă cetitorului, și oarecum uscăciunea ce reiese din niște pagini, care seamănă mai mult scoase din arhivele timpului, decât povestirea adevărată, și mai ales simplă, ce trebuie se facem despre societate și despre om. Ca de pildă în *Hérodias* Flaubert se găsească de cuviință a ne iniția în „antichitatea semitică“ înfățișându-ne pe rând „Iaokanani, Schahabarimi, Syssiți din Cartagina“ și „marinari din Ezion-gaber“ este foarte bine; dar ca să se întindă a ne povesti că : „ismenele lor erau negre și presărate cu stele de argint“, sau încă „negre și presărate cu mandragore“; să ne învețe că : „în Carthagena se mâncau limbă de phenicoptere garnisite cu grăunțe de mac și cu miere“; că : „Ovrei obișnuiau privighetori și hașis învăluite în frunză de pampură,“ toate acestea credem nu numai că încetează de a interesa pe nevinovatul cetitor, dar încă depărtează pe însuși învățatul,

care caută se găsească într'un roman documente omenestî și nu întâlnește decât cunoștințe care s'ar potrivi de minune într'un tratat desăvârșit de archeologie și de bucătărie transcendentă. Pliniu cu toți naturaliștii, toate tractatele despre ale vremurilor trecute, dacă ne pot înfățișa ca lămurire ceia ce a fost prin lume la o epocă dată, nu ne pot însă face se întvedem umbră de interes în fața constituirii unui mediu care nu are menirea și nu poate întru nimic se definească o stare particulară, sau se înrăurească întru ceva asupra celor ce ne sunt înfățișați ca oameni, fie ei într-o epocă cât de depărtată.

Cine nu vede, de altminteri, greșeala în care Flaubert cade fără voe-i, prin această metodă, căutând prin exces de scrupulositate se ne reconstituie o epocă în toate amănuntete ei, pe câtă vreme nu poate se ajungă decât se se cufunde în problematic și în întunec, cu atât mai mult cu cât se va fi îndeletnicit mai pe larg cu acele amănunte? Nu este îndestul de statornicit că și Pliniu, și Thucidid și Plutare, și Sueton, și mai toți istoricii vechimei, în grija lor de a străluci și de a da un avânt mai puternic retorice și figuratului hyperbolic care făcea temelia scrierilor lor, au căutat se crească și se dea proporțiunii Omericice moravurilor, faptelor istorice, și in de obște tutulor documentelor ce ne au lăsat? Ce poate

cineva deduce dintr'o proporțiune mărită încă prin prisma legendară a timpului? Și, ce rămâne oare din aste vechituri, cu muncă și cu străduință adunate, dacă nu simțimântul fabulei? Afară de aceasta, poate fi ceva mai strein naturalismului decât fabula?...

Am arătat unul din cele două elemente de căpetenie, ce se întâlnesc neincetat în opera lui Flaubert.

Născut poet; purtând într'ânsul o năzuință nețărmurită către un ideal și o viață alcătuită dintr'o fericire ce nu s'a întâlnit aevca; Flaubert, și reazimă fruntea de timpuriu pe lunga poemă ce romanticii au cântat. Vorbind de tinerețea-î zice :

„Visele noastre erau sburdalnice, dar mărețe; cele din urmă avânturi de simțire ale romantismului, ajungând până la noi, năbușite de mediul provincial, ne prefăceau creerii în ciudate clo-cotiri“ *).

Cu cât năzuințele-î fură mai populate cu vise, cu atât căderea în *realitate* îl asvârli într'un gol mai adânc. Aiurea zice :

„Tânăr încă, avui un presimținânt întreg de a le vieții. Era ca o duhoare de bucătărie râncedă, care se prăbusește ca dintr'un beciu. Nu ai trebuință se fi gustat din mâncarea-î, pentru ca se știu că te face se verși....“

*) Prefața de la : *Dernières Chansons*.

Din rezboirea mereu înnoită a acestor două ființe, care stăpâneau firea lui Flaubert, a rămas în opera sa două nepieritoare calități :

Un stil cumpănit, o frază împietrită din granit și miere, — cea mai deplină întrupare a ideii —, o analiză înțeleaptă și puternică a mediului în care 'și mișcă personagiile, și aproape tot atât de puternică, a mediului lăuntric al acelor ce a zugrăvit.

Flaubert este una din rarele pilde ce istoria literară ne dă. El începe printr'un capo-de-operă pe care nici odată nu mai poate se 'l atingă și de care puținii naturaliști s'a'au apropiat. *Madame Bovary* în care cusururile ce arătarăm având niște porțiuni atât de mici, ar fi putut lăsa contemporanilor măgulirea că acele cusururi vor fi cu vremea sterse pe deplin, sau cel puțin micșorate încă. Nimic însă din toate acestea. Flaubert nu a putut nici o dată apropia zugrăvirea adevărată ce ne-a făcut despre obiceiurile provincii, nu-a mai știut sau nu a mai putut trage nici o dată în urmă folosul ce a tras în *Madame Bovary* de imulțitele și deplinele documente strânse cu o străduință fără precedent. Neștiință sau neputință, Flaubert rămâne una din marile umbre ale veacului nostru, dar nu poate rămâne ast-fel decât prin *Madame Bovary*.

IX

Frații Siamois ai literaturii, acesta este numele ce poți da D.D. de Goncourt când privești și când cercetezi rezultanta acestor două talente închegate într'unul, când urmărești aceste două spirite ce se desfășură paralel, dar așa de aproape unul de altul în cât se contopesc. Unitatea cu care opera lor este însemnată, a făcut ca se fie în tot de una considerați ca unul singur și întregimea care învâluie scrierile lor și care se susține în tot de una, n'a dat nici o dată prilegiu criticei ca să statornicească în studiile lor vre o linie de hotărnicie care să ne poată face se credem că două condeie deosebite aũ scris cu aceeași cerneală.

D.D. de Goncourt fac parte dintre acei oa-

menî simțitorî și nervoși a căror stare lesne impresionabilă este împinsă până la un grad ascuțit în lupta ce daă societății cu condeiful. A închea pe hârtie resimțimintele acestei naturi, în care cea mai mică miscare din afară produce o deviațiune însemnată a acului firei, — aceasta este opera fraților de Goncourt.

Chipul lor de a urma în lucrările literare, dă naștere, prin natura lui de a fi chiar, unuia din cusururile de căpetenie a operei lor. D.D. de Goncourt s'aă îndeletnicit în tinerețe cu lucrări artistice de desen și gravură. Aceasta introduce un nou element în opera lor. Și, dacă o preocupățiune statornică, o idee stăpânindu-ne mereu, poate ea se schimbe, după cum am mai zis-o aiurea, vorbind de condițiunii, chipul de a vedea a fie-căruî din noi, apoî de sigur nu trebuie se vedem în tendința ce D.D. de Goncourt aă a ne pune față în față cu lăuntruri scrupulos și atât de amănunțit arătate, în cât nu scapă nimic scrutătoareî lor vederi, de cât patima ce aă de a strânge nimicuri din alte vremuri, și obiecte de artă: D.D. de Goncourt sunt *colecționari*. Se cautăm deci, se urmărim fie-care din aceste trei elemente în opera ce ne-aă lăsat.

O căutare neobosită; o răsuceală neîntreruptă a cuvântului și a frasei, — aceasta este forma sub care D.D. Goncourt 'și învălucesc ideile. Sunt

însă departe de a fi stiliști. Nu preocupățiunea unei închegări estetice; nu dorința de a ajunge se dea-operilor lor cea formă sistematic frumoasă care mărturisește de o luptă neîncetată a condeuilui cu hârtia, ci alergarea după cuvântul care se exprime gândirea întreagă și tremurarea friguratică a nervoasei lor cugetări, — aceasta este temelia pe care și alcătuesc partea din afară a clădirii lor literare.

De și poate această chestiune de stil nu trebuie să ne preocupe atât, pe noi streinii, care căutăm în literaturile altor națiuni mai mult idea decât frasa, putem oare se ne oprim de a zice că prin această îngrijire de a 'și traduce mai limpede și mai în întreg gândirea, D.D. de Goncourt ajung la osândite răzvrătiri împotriva gramaticii și a frumosului?

Cui nu-i s'a fost îngăduit, — cel puțin de a se mira —, luând cunoștință de *circulari* prin care D.D. de Goncourt rugau, de nu mă înșel, în prefața *Fetei Elisa*, pe cititoarele d-lor ca se le trimită, or-ce o fi, un nimic, din epizodele vieții lor de dragoste, „câte-va linii ale gândirii, în drum de a 'și reaminti.”? Adevărul este că din acest soi de documente D.D. de Goncourt au încercat se faurească studiilor lor despre om și despre societate. Bucăți rupte de convorbire, trase aruncate în treacăt, un ce mai strălucitor care ne-a

oprit privirea în mersul nostru; o gândire pe jumătate arată numai. — D.D. de Goncourt adună tot, și această manie de colecțiune de un noș soiū, ar putea să nu supere întru nimic pe cititor, dacă autorii nu s'ar sluji de ele și unle-ar introduce, *coute que coute*, în studiile lor.

Că, de pildă, trebuie se ne intereseze ziua osebită care învăluie personagiul ce punem în joc,—aceasta est bine; dar ca să ni se ceară se avem o tragere de inimă oare care, se ne interesăm la toate nimicurile ce cu scumpătate DD. de Goncourt grămădesc în preajma aceluī personagiū, aceasta este o pretențiune care ar supăra pe orī și cine, afară numai pe vre-un colecționar de fleculețe de artă, care se poate delecta, împreună cu autorii, vre o zece pagini cu chipul de a ști cum era ticluită și garnisită baia lu Faustin.

Ciudată comediană astă Faustin! ciudați de altminteri, toți acei care o încongior. Am fi împinși se credem, fără nici o îndoială, că acest roman, este opera unui idealist scăldat în cele mai curate ape ale romantismului frumoasei epoce, dacă nu ni s'ar fi fost spus că D.D. Goncourt sunt naturaliști, și dacă nu am sta la îndoială se știm dacă o scriere este naturalistă pentru că este naturalistă saū pentru că autorul ei voește *mordicus* ca se fie naturalistă. Chip curios de a și alcătui cineva studiele, spunând neîncetat tot cea

ce a văzut în amănut, dar aplicând aceste amănunte unor teze, caracteruri, și situațiuni care numai naturale nu sunt. Că spre pildă Faustin se caute în libertinagiū elementul necesar pentru ca se joace pe *Phedra*, acesta este un lucru poate adevărat, de și nu nou. Același lucru putem spune de boala *nostalgiei teatrale* care a mai fost pusă în curs în cele mai frumoase zile ale romantismului. Inșă ca D.D. de Goncourt se ne pună în fața boalei de „*agonie sardonică*”; „să ne arate contracțiunile mușchilor „*risorius*” și „*mare zigomatic*” a lordului Annandale, făcând pe Faustin se se schingiuiască căutând se imiteze în oglindă chipul năzdrăvan al ibovnicului său, pentru ca se tragă folos din el în vre o cercetare dramatică, — asta este un lucru cel puțin bizar. De altminteri sfârșitul acestui roman nu este mai puțin bizar. Annandale în strânse legături cu Faustin cu care se se află în călătorie, se deșteaptă tocmai în minutul când aceasta încearcă se imiteze mișcările mușchilor rizorius și zigomatic. Se vede că ast studiu de un nou soiū nu-î convine, căci pune se dea pe Faustin afară, și,.....romanul s'a sfârșit.

Nu se poate înșă tăgădui că o suflare artistică aleargă pretutindenī în scrierile D.D. de Goncourt. In tot locul unde voesce se ne dea iluziunea vre unui loc ce cu scumpătate aū studiat,

reuşesc pe deplin. Acestea sunt amintirile creionului de desinator şi a deselor peisage în aquarelă ce au luat ca documente vieţuitoare, pentru scrierile lor. Aiurea, ne dau probe de buni analişti când caută, cu mai puţină grije de a se sluji de documente fără legătură, se ne înfăţişeze lucrurile ast-fel cum sunt, ast-fel cum le au văzut.

Germinie Lacertueux este o dovadă despre aceasta.

Zola zicea odinioară într'un articol al seu din *Figaro*: „Natura bine-voitoare 'l a pus acolo, unde poezia sfârșește și unde realitatea începe.“

Nimic nu poate caracteriza mai bine viața și opera lui Alphonse Daudet.

Daudet nu scrie, se întrupează și oare-cum 'și trăește scrierile. Indată ce idea-mumă s'a născut în spiritul său, ea se desfășură stăpânindu-l întreg. Nu mai trăește de însuși a lui viață ci de cea a operei sale; nu mai face un demers, nu mai gândește nimic care se nu aibă o legătură apropiată sau depărtată, dar tot de-una strâns legată cu idea sa; și pentru aceasta, o puternică suflare de viață aleargă neîncetat prin scrierile sale, și pentru aceasta, oamenii lui Daudet sunt oameni,

și mediul în care trăesc, este lumea în care trăim. El seamănă câte o dată că se depărtează de pământ prin avântul ce ia verva-și și imaginațiunea-și artistă, dar de îndată o trăsură netedă ne face se revenim la realitate. Ast-fel, în scrierile sale, stă văzută o neîncetată luptă între temperamentu-și poetic și nazuința-și de a zugrăvi lumea ca strălucitoare dar adevărate culori. Stăpânește până la un grad ascuțit, vederea primă ce îmbrățișează omul sub ziua în care se înfățișează, și înțelege că, purtându-și personagiile prin lume, ele vor presenta osebite priveliști sub raza osebită care-și va lumina. Nu este, până la cel mai mic semn, până la cea mai neînsemnată mișcare, pe care sympaticul scriitor se nu o noteze într'o trasură scurtă și bine definită, dacă ea poate se aducă vre-o lumiră, și se aibă vre-o înrîurire asupra celor înfățișați. Daudet cunoaște pe deplin arta de a țintui pe om în adevăratul său mediu și este cu desăvârșire stăpân pe legea părților sacrificate.

Romanele sale sunt o urmare nesfârșită de situațiuni adevărate, unde adâncimea gândirilor luptă neîncetat cu dibăcia unei zugrăvelii trăinde, peste care o vervă meridională se răspândește. Alphonse Daudet și iubește personagiile; el trăește cu ele, sau ca se zic mai bine, le face se trăiască sub ochii noștri; dar, numai într'atât pe cât ele ne pot interesa, pe cât putem trage

vre-un învățămînt din viața lor. Nimeni mă bine de cât dînsul nu cunoaște și nu iubește ăst Paris pe care atîți alții au voit se 'l izvodească pe ghergheful scrierilor lor. Astăzi un colț, mîine altul, panorama nemăsurată a Parisului se desfășoră înaintea ochilor noștri, nu cu un aer impunător dar neadevărat, și măzgălită cu fețe strigătoare, ci brumoasă, învăluită ca într'un vis în poetica năzuință care face pe autor se privească la frumos, la acel frumos desăvârșit și unic care călăuzește neîncetat pe artist, atunci când, răvnitor de a închea pe pînză un colț al naturii care se conține într'însul frumosul naturei toate, înțelege că nimic nu este urât într'însa. Fie-care poetic de pămînt poartă pe dînsul un capo-de-operă, fie-care om este un poem desăvârșit, dacă știm se 'l privim cu vederea nemărginită a artei, dacă știm se punem în lucrarea noastră o parte din gîndirea și din viața care ne însuflețește.

Gîndirea adevărului și dorința de a 'l arăta, se ivesc la fie-care rînd în scrierile lui Daudet. El înțelege că acel acord perfect nu poate se existe între fizicul și moralul persoanelor ce pune în joc și că acea *sympathie* născută din superficialul lucrurilor ce privim, nu poate fi de cât o minciună. Portretul ce ne face despre ducele de Rosen, este o dovadă netăgăduită despre aceasta. Două simțiminte mari se desfășură neîncetat în

opera lui Amândouă puternice, contrarii, dar complectându-se unul pe altul, și urzind prin jocul lor încălcit, răteaua cu miș de fețe a vieții. Aceste două simțiminte sunt : lacrămile și ironia. O iubire fără margini, o compătimire fără pereche îl atrage neîncetat și 'l face să plângă cu desmoșteniții; o scârbă strivitoare, un sarcasm cu răsunet prelungit, îl face se batjocorească neîncetat vițiul și nulitatea suficientă ascunsă adesea sub haina aleșilor pământului.

Alphonse Daudet este unul dintre aceia care vor arăta veacului al XX-lea cum a trăit veacul al XIX-lea.

XI.

Dacă cunosc ceva desgustător în lume; dacă am simțit vre-o dată desfășurându-se în mine scârba și ura împinse până la termenul lor cel din urmă; dacă am ajuns vre-o dată se pierd până la cea mai îndepărtată idee de nădejde și de iluziune despre ale lumii, este când am întâlnit în viață'mi spiritul târâtor și sufletul josnic, care aplecându'și mica scântee ce are într'ânsul la un gând sau la un interes ascuns, a făcut din condeiul său unealta slugarnică și vilă întoarsă împotriva binelui obștesc.

A duce fățarnicia până într'acolo încât a 'și stoarce creerii pentru a scoate dintr'ânși o închiuire de credință, a-și purta gândul prin cele mai duhănitoare mlaștine ale ascunsului, este a uita că viața omului este atât de scurtă, este a nu mai

avea cugetul că suntem un minut al vecinicieii, și că, pentru reușita unor întreprinderi atât de pieritoare, e rușine să ne purtăm inima prin atâta noroiu.

Zola a fost învinovățit că nu are credința; greutatea unei insulte de felul acesta s'a răsfrânt strivitoare pestea cei ce i-a făcut o.

S'a dat svon că, profitând de tendințele veacului la rele; că avân l în vedere mersul societății noastre pe cărări tot mai sucite și vecinic călăuzitoare la viciuri și la pofte scârboase, Zola s'ar fi folosit de acest cancer care roade lumea, și, lingușindu-i aplecările dobitocești și trupeștile-i pofte, ar fi întreprins zugrăvirea a tot ce poate se mai deștepte în stârvurile noastre putrezite, dorința patimilor buboase care ne-au doborât.

Pornografie, raportagiu sistematic al scabosului, rescogliere pururelnică a putregaiurilor omeștii, — nimic nu a rămas ne atins, nimic nu a scăpat vederii cercetătoare a criticilor —; și, sub privilegiul de a ne arăta preținsele murdării din opera lui Zola, nu este puroi mai bolesnic în care se nu și fi înmuiat condeiul.

L'au învinovățit că'i lipsește simțul morul.. L'au învinovățit că'i lipsește erudițiunea. L'au învinovățit că'i lipsește stilul.

Că ar fi un hotar până unde trebuie se meargă scriitorul; că ar fi o măsură cu care putem da

cititorilor adevărul și peste care nu putem trece,— acestea sunt pretinse adevăruri pe care criticii idealişti au găsit de cuviință se le nascociască cu privilegiul scrierilor lui Zola. Dacă însă este un adevăr, și dacă acest adevăr trebuie spus, fiva-ne oare îngăduit se credem cu statornicie că îndată ce va fi spus pe jumătate numai (sau într'o măsură pe care idealişti au des obiceiul se o schimbe) el încetează de a mai fi un adevăr? Dacă ne simțim depărtați de înfățișerile din afară ce ne arată lumea, fiva-ne oare îngăduit se credem că lumile lăuntrice ale omului țină ascunse priveriști tot mai ciumate decât cele din afară?

Până când fi-vom oare osândiți se luăm morala drept minciună și adevărul drept murdărie? Idealistii pășesc neîncetat pe flori în lumile suflet ești; în ce păcătuim oare dacă, mai puțin fericiți decât dânșii, vedem toate găurile ce stau deschise înaintea noastră?

Adevărul asupra clădirii lui Zola, este cu totul altul. Marele scriitor stăpânește cu desevărsire simplitatea nascocirii. Nu caută prin lumii închipuite lucrarea și demersul omenesc. Nu încearcă, — păstrând o tradițiune funestă, sau urmând o pildă greșită—, să alerge dupe tot soiul de situațiuni luate toate de pe câmpul visului pentru ca se ne deslege equațiunea unei stări a socie-

tății. El trage necunoscuta din termenii bine definiți ai realului, și caută soluțiunea, adică puterea care trebuie se micșoreze suferințele noastre, în însăși natura de a fi a acestor suferințe, în îndreptarea bine înțeleasă a acțiunii omenești.

Observațiunile ce neîncetat face ca un apostol neobosit al adevărului, trebuiesc se 'i dea o ostenală pe care nici o dată n'o privesc decât cuprins de o admirație nețărmuită. Se simte cineva mai mare și oare cum 'și oțelește credința-î sdruncinată de nepăsarea și de hula vecină, când întâlnește nemărginita statornicie cu care Zola, luptând cu totul și cu toți, caută un liman la miseriile semenilor sei.

Puterea cu care 'și pune în picioare personagiile adunate de prin lume de mâna-î de oțel, nu poate să se talmăcească decât prin faptul pozitiv căi toate acele personagii au trăit când-va, că trăesc, și că dacă starea lucrurilor nu se schimbă, de a pururea le vom întâlni. Caracterul lor este condus cu o siguranță care nici o dată nu-a șovăit. Următori părinților și celor ce 'i împrejmuiesc, e sunt copii legiuinți ai relelor cu care s'au adăpat sunt resultanta fatală a mediului în care au trăit.

Că atari critici să se mire că vor fi existând prin lume oameni pe care Zola ni-î înfățișează, aceasta nu ne uimește câtuși de puțin, și i-am sfătui de bună voie se privească împrejurul lor,

daca nu am ști că ochiul este supus la osebite boale, că *a privi* este un fapt pe care toată lumea poate se 'l îndeplinească, dar că nu este tot astfel cu: *a vedea*. Că de altminteri se fim supărați, și oare-cum scârbiți de noi înșine, văzându-ne zugrăviți cu atâta fidelitate, aceasta nici de cum nu ne miră, și dăm voie bucuros or cui se se ridică împotriva romancierului vădându-l cu ce mână netremurândă le disecă adâncul pe temeiul naturalismului. Nimeni însă nu așteaptă voie pentru aceasta și ast-fel vedem încheată pe hârtie acea întâie-tresărire a omului când i se spune adevărul!

Daca este ceva care poate se doboare panfletul acelor cari ni se constituiese în potrivnică, apoi, netăgăduit, nu poate fi e cât absurdul în care cad prin multul zel ce pun a ne sfâșia. A face cincu din negru, cenușiu, este un fapt care mai poate trece sub ochii acelor ce nu știu se vadă adevărul; dar a pretinde că negrul este alb, este un lucru pe care nici cei mai orbiți nu 'l pot priimi. Zola a fost învinovățit că nu știe se scrie. Ce zic! că nu știe gramatica și valoarea cuvintelor. Am spus'o încă de la începutul acestui studiu: ideile lui Zola asupra stilului se coprink în aceste cuvinte: „*marele stil este format din logică și din deslușire*“.

Dacă *a numi lucrurile pe nume* poate fi o răsvrătire împotriva gramaticeii, ne place mai bine se

încetăm de a fi apologi ai lui *Slovă* pentru a rămânea apostoli ai *Adevărului*.

Ostenește, plictisește. Și a mai zis și acestea de romanele lui Zola, și iată pentru ce. Acei care s'aû obicinuit cu nădrăvăniile foiletoanelor, și cari seara, între ațipeală și visurile lor de noapte, voiesc, purtați prin alte visuri, să și petreacă câteva minute premergătoare somnului, se năpustesc asupra procesului verbal al vieții, căci romanul naturalist nu este de cât un proces verbal încheiat în fața realului, — și cată se spargă oglinda în care 'și văd inima desbrăcată și în scufă de noapte. Trebuința de a arăta cum un om este ast-fel, și nu alt-fel, face ca romanele lui Zola se fie considerate ca obositoare.

Departate de a pune față în față cu eroii idealismului atât de lesne de definit, — de vreme ce nefiind aeva îi putem închiega în orî ce tipar, — Zola caută se statornicească înrăurirea ce mediurile în care personagiile sale se mișcă aû asupra-le, și pentru aceasta este nevoit se ne facă un tablou în care nimic se nu fie uitat. Și chiar dacă ar fi obositoare romanele lui Zola, ce ar dovedi oare aceasta? Incă o dată, până când considera-v-om romanul ca un ce merit se ne plimbe câte-va ciasuri prin văzduhul idealist? Până când avea-vom obrasnica pretențiune ca un autor se se trudească o viață întregă cu dulcea năzuință de

a ne face se ne trecem vremea, (când poate nu avem nimic mai bun de făcut) cu niște închipuirii de un alt veac? Se incetăm cu aceste zadarnice invinovățiri, care aș putut se aibă în vremuri farmecul noutății, dar care astăzi devin monotona bâzâială a neputinței. Romanul trebuie se fie astfel cum l'a înțeles Zola : Scoala largă unde se se învețe a se ceti cartea nesfârșită a vieții, dosarul vecinic deschis, unde mârșeviile omenești neincetat înscrise se stea alături cu arzătoarea dorință de bine, pentru ca veacurile viitoare se știe cine aș fost tații lor.

S'a mai zis că Zola isbește cu putere în rele și că n'are destulă *indulgență* pentru inimile găunoase care se tot plimb prin lume. La aceasta am răspunde că omul de știință nu aduce nici o indulgență când arată buba, — dacă acest adevăr, pe care numai idealistii nu 'l cunosc, n'ar fi ajuns o banalitate!

Lipsă de intrigă, adică lipsă de acele sforicele cu care idealistii și-aș pus de a pururea în mișcare păpușele lor; lipsă de intrigă, adică răsvrătirea în potriiva acelor calapoade tradiționale pe care dumnealor aș potrivit pingea ce trebuia se slujească ciobotelor destinate statuei idealismului; lipsă de intrigă, adică desgustul de a lua parte la acel vecinic joc de-a *Baba-Oarba* cu care se îndeletnicește personajele din romanele roman-

ticilor și pe care idealiștii îl privesc cu o părintească dragoste.

S'aă imputat lui Zola și acestea de către acei care nu aă știut se vadă în roman decât pururelnica alergare a personagiilor unul dupe altul.

Și cu toate astea, este o intrigă în scrierile lui Zola, dar o intrigă pe care nu voesc se o vadă : Este intriga pornirii lăuntrice a personagiilor în propriile lor mișcări, este jocul neîncetat al mediului din lăuntru cu cel din afară, este forma viețuitoare a acțiunii omenești închegată într'o operă nepieritoare.

Citirea cu băgare de seamă a romanelor lui Zola, citire insuflată de sentimentul adevărului și al cunoașterii celor ce ne înconjur ar dovedi cu prisos cea ce căutarăm se arătăm, și faptul brutal al unui învățământ nemijlocit, ar arăta mai bine decât am putea-o face, menirea 'naltă a scrierilor lui.

Aveavom răgas se spunem, că de pildă, în „*La Conquête de Plassans*“ care intră în cadrul povestirii ce autorul voește se ne facă despre Imperiul al doilea, prin drame osebite, sub-prefectul Péqueur de Saulnai, președintele Rastoil, judecătorul Pallog, femeea lui, sunt portrete atât de adevărate, în cât nu cred se le citească cineva fără se fie coprins de simțimântul admirațiunii pentru o observațiune impinsă atât de departe? Faugeas,

care merge în sub-prefectura Plassans pentru ca se propăvăduiască plebiscitul este un tip al slujbașilor acelei biserici de care nu am dat la începutul acestui studiu decât o slabă idee. El trece prin urmarea firească și adevărată a faptelor cu care popii s'aũ îndeletnicit în tot de una pentru ca se ajungă la ținta propusă. Sfârșitul este nu se poate mai adevărat, și puterea cu care sunt zugrăvite scenele incendiului și a morții Marthei, ne lasă în suflet ca o amintire de un dezastru ce ne-ar fi sbuciumat odinioară toată firea. Nimic banal; nimic împrumutat acelei tradițiuni care făcea din descrițiuni, tipare gata ce slujeau tutilor, cu mai multe sau mai puține schimbări; nimic care să nu fi zugrăvit cu fețe vii, groaza ce ne coprinde când privim miseriile omenești!

S'a zis că Zola întrebuintează în tot de una, și pentru orî ce soiũ de subiect tratează, aceleași mijloace și oare-cum aceeași tonalitate de fețe strigătoare, placate unele pe altele. Aceasta este a nu fi citit sau a nu fi înțeles „*La Faute de l'abbé Mouret*“, daca nu poate resultanta dorinței detractorilor de a sfâșia chiar cu prețul unei neexactități.

Povestirea dragostei lui *Serge Mouret* și a *Albin*ei, ne lasă în suflet amintirea acelor vedenii îndepărtate a tinerilor peisage de primăvară; o frăgezime ca scăldată într'o rouă bine-făcătoare

se deșteaptă în noi, ca un ecoî prelungit din râsul cristalin al celor două-zeci de ani!

Și cu toate acestea, suntem departe de vecinul tipar idealist, unde fata este zugrăvită ca învăluită într'o atmosferă neghioabă și proastă; suntem departe de acel falș aer de nevinovăție în care se scaldă de obicei copilele cu dinții de lapte cari merg patru pași naintea părinților cu sufletul neîncetat încercat de duhovnici. Albina este cea ce trebuie se fie: fata peste care aleargă ardoarea primăverii cu suflarea-i de jeratic, plămuirea în care sunt puși germenii de floare și de ciulină ce vor trebui se rodească, năzuința unui sânge fierbinte către orizonturi necunoscute, către dragoste.

Cu acel simțimânt mic cu care potrivnicii fac săgeți din toate, ei s'aû resculat împotriva zugrăvirii ce Zola ne face despre țărani. S'a văzut în chipul descripțiunei ce ne face despre ei, sentimentul de a coborâ tot mai jos temelii țării. Acest argument este căptușala aceluia ce i s'a făcut mai desvoltat cu prilegiul romanului *Asso-moir* când oblăduitoarea critică s'a sculat se strige: insultă! pentru zugrăvirea cu fețe ce i s'aû părut prea mohorâte a lucrătorului Parisian. Că ar fi lucruri peste care autorul trebuie se treacă fără a se opri îndelung, acésta nu este nici de cum linia de conducere ce naturalismul

și-a croit. A escamota miseriile omenești în paguba adevărului este apanagiul minciunei, și, o metodă de care idealismul se slujește încă de mult. Și, fiind că fu vorba de *Assomoir*, se ne grăbim a spune îndată cea ce a făcut și va face în tot de una puterea acestei neperitoare opere. — O înțelegere deplină a mediului și a înrâuririi ce el poate avea asupra acelor ce ne înconjoară; o descriere amănunțită a jocului încâlcit dintre firea personagiilor și mediul în care trăiesc, — acestea sunt elemente în potriva cărora nimic nu poate găsi săgeți destul de puternice. *L'Assomoir* ne arată cum se făurește în lume o stare păcătoasă a omului prin loviturile de ciocan, încete dar des repetate, ce vițiul dă în inima lui. El ne desfășură limpede desvoltarea germenului ideei de rău care se sbuciumă în creeri, lărgindu-și din ce în ce pereții și arzând cu suflarea-i otrăvitoare într'o rotire de pustiire, toate florile ce au putut crește pe câmpul rodnic al nevinovăției noastre. El ne arată cum se înalță între zidurile infectate ale caselor, unde furnică populațiunea muncitoare, buruiana otrăvitoare a răului, și cum 'și întinde pe putregaiurile pardoselei acestor case, rădăcini, cari cu încetul, adunând puținul element de viață ce a mai rămas, înăbușește, și usucă, și alungă departe până la cea mai searbădă iarlă ce ar mai putea răcori aerul înțesit de otrăvitoare du-

horî. O lepră nemărginită stă întinsă peste toată această populațiune, și contactul o face se răpească copilul de la leagănu-î chiar. Omul purtând încă de demult într'ânsul un virus care a făcut se se sucească în lăuntru-î acul cumpenii puterilor de viață; copleșit de negura săgetătoare a unui rău împotriva căruia nu poate lupta, se aruncă cu capul pierdut în mocirla care sta înainte-î, cântând în contactu-î scârbos o mângâiere la puroaiele care 'î aŭ găunoșit trupul.

Zola caută se întindă la toate straturile societății opera de regenerare pe care a întreprins-o. Ne-a dus a casă și ne a arătat muncitorul desbrăcat de acel aer de poezie în care fusese învăluit până atunci, pentru ca se putem sta față la starea de groază la care este osândit. Lupta însă ce 'și-a propus în potriua răului nu se oprește aci. În *Pot-Bouille* desfășură 'naintea privirilor noastre viața târgoveților desbrăcată de acea fățarnicie pe care omul orî cât ar căuta se o ascundă, o lepadă la ceasuri hotărâte ale vieții lui. S'a imputat autorului că târgoveții sunt mai tainici în jocul patimilor mici la cari dau pradă ființa lor. Și în ce oare s'a văzut un alt chip de arătare în *Pot-Bouille*? Se ne dăm osteneala a ne aminti murdara prefăcătorie cu care familia Josserand caută se ascundă sub o înfățișare de oameni cu dare de mână, calicia lucie care le roade

micele lor mijloace, prin desfășurarea unui luc de panglicărie și de rochi întoarse care ia o parte atât de însemnată în viața acelor ce voiesc se și poleiască goliciunea trupească; uitând că este o goliciune pe care nu o pot acoperi, goliciunea unui suflet josnic care 'nădușe desgustul prin toți porii? Nu este până la acel simțimânt de milă, pentru suferințele omenești care se nu ia o parte largă în scrierea lui Zola. Acest simțimânt de milă nu se traduce însă în opera lui prin acele ieremiade cunoscute; acest simțimânt de milă se tălmăcește printr'o simpatie ce o căpătăm fără voe-ne pentru nenorocitul Josserrand care osândit se se zvârcolească în iadul legiuitei sale neveste, mănâncă friptură uscată de trei zile, — dacă nu brânză cu pâne —, și stoarce ochii scriind toată noaptea la bande de adrese, pentru ca se dea privilegiu cocoanei și ducedelor se trepădeze noaptea pe ploaie în căutarea nenorocitului bărbat menit se perpetueze pe pământ odrasla Josserranzilor, — în pofida idealistilor cari năzuiesc la fața trandafirie, în lucrările omenești.

Adevărul se ridică puternic la fie care pagină din *Pot-Bouille*. Bucătăria împutită a târgoveților, vă este deschisă de marele naturalist, și dacă voinđ se vă apropiati și se priviți într'ansa, sunteți isbiți în față de duhoarea ce se prebușește din ea, apoi cereți socoteală acelor târgoveți care

și prepară într'ânsa putrezita lor hrană, dar nu veniți se strigați: Scandal! acelaia care vă arată șuvoiul mocirlos ce vă curge sub picioare!

Nu! în viața-mă nu am citit o operă, unde efigia târgoveată se fie reprodusă mai lămurit decât în paginile unde Zola descrie poftele-î bănești! Și cum ar putea fi alt-fel într'un veac a cărui de-visă este și nu poate fi decât: *banul*?

Daca acum ne întoarcem ochiul asupra lui Zola ce se 'l privim ca critic, ne găsim iarăși față în față cu inimozia ce idealiztii au pus ca se rãcãie opera luptãtorului neobosit. Cã Zola a atacat cu putere operele acelora ce tindeau se perpetueze o alucinație a spiritului, nu o tãgãduim, aceasta este unul din titlurile ce ar putea produce ca se aibã drept la recunoștința lunei literare. Se nu uitãm însã a spune, — pentru cã s'a insinuat multe pe socoteala-î, și pentru cã nu a rãmas nici invidie nici alte mici porniri pe care unii critici se nu i le fi atribuit , se nu uitãm zic, cã a fãcut-c în tot de una cu o cinste care nu lasã nimic de dorit, și cã departe de a fi țintit vre o datã autorul, el nu a fãcut decãt se judece, mai în tot de una cu o dreaptã judecatã demnã de pildã, opera. Cã a trebuit se loviascã multe reputațiuni statornicite, în aceea cã a cãutat se arate cã operele lor nu mai sunt de vremea noastrã, aceasta a fost ca se arate învederat cã naturalismul este o

evoluțiune împotriva căria am cerca în zadar se ne resboim. Luminele pe care le-a aruncat asupra metodei experimentale aplicată la literatură, nu-a făcut puțin pentru ca se deslușească o cestiune literară care se impusese publicului, atât de greșită. L'au învinovățit de novator, l'au învinovățit de a fi cap de școală, cu toate că, de nenumărate ori a buciumat prin lume că aceste nu sunt și nu pot fi pretențiunile sale; — sunt însă capete strimte în care adevărul nu poate intra; încate-nați în idea ce 'și au făcut despre un lucru, nu se mai pot desbăra de ea, nici print-o discuțiune lămuritoare, nici printr'un simțimînt de bună-cuviință ce ar trebui se nască în potrivnică o mărturisire cinstită.

Opera lui Zola este netăgăduit una dintre cele mai temeinice ale veacului nostru; ea va însemna o epocă în istoria literară.

O suflare care este a lui, și nu seamănă cu nici o alta, stă împrăștiată peste tot ce a scris, și frasa-i puternică, cioplită în granit, a înlăturat monotonia urmărilor nesfârșite de tirade ale romantismului, ce ca un ocean al cărui zăgaz s'ar fi fost rupt, năpădise lumea asurzindu'o cu un vecinic cântec adormitor eșit din răgușite flașnete.

O adâncă înrâurire morală se ridică din operele lui Zola, nu însă de acea morală tradițională a idealiştilor în virtutea căreia în cele cinci din urmă

pagine ale scrierilor lor, întreprindeau se învețe cititorul ca din cele scrise se tragă atare sau atare concluziune. Și dacă cunosc ceva obraznic în lume, sunt acele tirade adresate unui public pe care autorul îl crede idiot, pentru ca să i spună de porunceală cea ce trebuie se înțeleagă din povestea sa.

Morala naturalistă este cu totul alta. Ea reiese din urmarea firească a întâmplărilor ce arătăm și se mărginește în aceste vorbe :

Cunoaște-te pe tine însuși.

A ne cunoaște, nu însemnează a avea conștiință de relele noastre? — Aci se sfârșeste apostolatul Romancierului. Rămâne celor în drept se ia măsuri.

In scurt :

Scrim ce vedem; scrim cum gândim, și lăsăm idealistilor, acel stil pilit și 'nădușitor ca se rămână de a pururea al lor apanagiū; — afară numai dacă suflarea condensată a metodei experimentale nu va dăsrădăcina o dată acest cancer care roade al XIX-lea veac.

XII

Nu mă-am gândit nici de cum începând acest studiū, ca se fac o lucrare desăvârșită sau se dau o idee, — fie cât de slabă —, despre mișcarea Naturalistă la diferitele popoare a căror cultură a înflorit la epoce osebite. Nu mă pot opri, nici chiar se arăt importanța ce naturalismul a căpătat în zilele noastre în marile literaturi. Dacă vorbesc de naturalismul Englez cercetând unul din cei mai noi romancierii care se întrece astăzi în glorie cu Dickens, o fac pentru că ridicând steagul naturalismului acum 25 de ani, George Eliot, a produs o serie de opere, printre care, fără contrazicere, câte-va capo-de-opere, și pentru că lucrarea sa este cel mai nemerit răspuns ce poate da d-lui Xenopol, care 'l-a învinovățit că

'și ocupă condeii cu paturile tot mai joase ale societății și că stilul său sperie rușinea.

Format de timpuriu de principiile lui Spencer și ale lui Georges Lawes, Eliot căutând se împotrivescă idealistului scoțian Carlyl Toma o stavilă, scrise întâiul său roman *Adam Bede*, care nu este alt-ceva de cât un lung manifest naturalist :

„Nu năzuesc decât se înfățișez cu scumpătate oamenii și lucrurile ast-fel cum s'au reflectat în capul meu : oglinda este plină de cusururi, câte o dată isvodirile vor fi greșite, imagina ne deslușită și amestecată, mă simt ênsă dator se vă arăt pe cât se poate de exact care este reflectul.“

Aceste cusururi de care vorbește romancierul, sunt greșelile firești și inerente naturii noastre — se înțelege de la sine că, cu cât cine-va va avea o mai dreaptă judecată, cu atât mai bine va statornici asupra observațiunilor ce a făcut. Sunt persoane care cu credință susținând un lucru, cred că sunt pe adevărata cale, când din potrivă, se rătăcesc pe sucite cărări; — în tot cazul, oricare ar fi cauzele de eroare născute din judecata noastră, ele sunt acelea-și pentru toate școlile și toate metodele; prin urmare, idealistii și naturalistii, le împărtășesc.

Mai departe găsim :

„Nu ași voi, chiar dacă ași avea alegerea, să

fiu dibaciul romancier care se poată plânui o lume atât de superioară aceleia în care trăim, în care ne sculăm, pentru ca se ne dăm lucrurilor noastre de toată ziua, căci ajugem se privim cu un ochi nepăsător și drumurile noastre pline de praf, și câmpiile cu un verde obicinuit și oameni și femeile aveau.

Din aceste câte-va linii reese deplin caracterul opereii lui G. Eliot, și chipul cum a înțeles și cum a interpretat naturalismul. O tragere de inimă, de care autorul nu caută se se ferească, către viețile modeste și oare cum uitate din astă lume, face ca Eliot, ne urmând exemplul multor din romancierii contimporani, se nu alerge după cea ce ne poate mira și răzvrăti firea mai mult, ci să ne zugrăvească traiul de toată ziua a unor vieți muncitoare și lucrarea înceată prin care se încheagă în noi sentimentele osebite ce ne fac să ne mișcăm.

Nici o dată, nu se ridică din opera lui vre-o amărăciune în potriva lumii în care 'și trăește personagiile ce le pune în joc; nici o dată nu caută ca prin trăsuri amare, se caracterizeze sau se învăluască în ridicol pe acei de care ne vorbește. Primește lumea ast-fel cum este: provincia cu viața-i monotnă și cu vederile-i scurte care nu înbrățișează de cât un orizont atât de restrâns. Lumea este ast-fel cum este, și Eliot ne zugrăvește dintr'ânsa partea cea mai întinsă, vorbindu-

ne despre acei care se scoală și învârtindu-se împrejurul unui punct imediat, trăesc și mor, lăsând urmașilor lor moștenirea unor trebuințe și unor dorințe asemenea. Pentru aceasta și în *Adam Bede* (1859) și în *Sila Marner* (1861) și în *Middlemarch* (1872) vedem aceeași simplicitate de acțiune, aceeași țesătură întemeiată pe cele ce se întâmplă în toată ziua.

Vorbirăm la începutul acestui capitol de Spencer; opera acestui filosof a avut o mare înrâurire asupra lui Eliot.

În romanele ei se desfășură un întreg sistem de filosofie care lasă în noi un fond mare de bunăătate și oare-cum o dragoste mai mare despre alé lumii.

Am dat o mică idee de unele din doctrinele lui Eliot vorbind despre voință :

„Se nu căutăm a ne regula viața numai pentru noi înșine, și se ne gândim că ea cată se aibă o puternică îndreptare asupra celor ce ne încongiur.“

Aceasta este idea morală pe care o desfășură.

Nici o dată în scrierile lui Eliot nu găsim aceea ură ascunsă ce omul păstrează vieții din pricina veștejirii proprii lui existențe; nici o dată asemenea nu întâlnim condeiful său oprindu-se îndelung și întârziind oare-cum asupra plăgilor des-

văluite de care idialiștii se tem atât. Aceasta este o dovadă mai mult că naturalismul, nu este o *scoală* la care învață cineva numai se disece membrul putrezit; ci laboratorul întreg al naturii în care fie care și poate îndeletnici condeiul cu aceea ce 'l interesează mai mult; lucrând în parte, dar prin sforțări osebite făcând se propășească operă obștească de mergere 'nainte.

Un critic însemnat, D. Brunetière, în studiul său asupra naturalismului Engles, studiū care mi-a înlesnit această lucrare, ȃice:

„En effet, la sympathie, non pas cette sympathie banale qui fait larmoyer le richard de l'épigramme sur ce pauvre Holopherne,

Si méchamment mis a mort par Judith; mais cette sympathie de l'intelligence éclairée par l'amour, qui descend doucement, et se met sans faste à la portée de ceux qu'elle veut comprendre; tel est, tel a toujours été, tel sera toujours l'instrument de l'analyse psychologique. Peu d'écrivains l'ont su manier avec l'aisance, la délicatesse, et la surété de Georges Eliot.“

Am putea se arătăm cum ici coela a început și în alte țări se biruiască principiile naturaliste. Ne va fi de ajuns dând o pildă luată din mișcarea literară a bălăei Germanii, — care prin educațiunea și tradițiunile sale scăldate într'o le-gendară poezie, este cea mai puțin primitoare de

naturalism. Tragedia „*Aria și Mesalina*, care a făcut se se ridice critica cu atâta putere în potrivă-î, a pus pe d-nul Adolf Wilbrand printre cei mai de frunte luptători ai formulei viitorului, în Germania. Putem spune fără sfială, că nimeni nu s'a desbrăcat încă până într'atât de vechile tradițiuni ale tragediî, și că nimeni până acum în acest gen nu a reconstituit o epocă stearsă cu atâta putere și cu atâta știință.

Unii s'aû bucurat văzând că d-nul Vilbrand a atacat de la început partea numită cea mai grea : întrebuințarea principiilor naturaliste în tragedie. Sunt departe a împărtăși această părere, și voi căuta în capitolul viitor se desfașur argumentele cari mă fac se cred că naturalismul este incompatibil cu acest gen.

XIII

Incerc se dovedesc în acest capitol că principiile naturaliste nu pot sluji romanului istoric.

Mă simț însă dator mai întâi se arăt foloasele, — de și mici—, ce s'au putut trage dintr'ânsul. Romanul istoric a învățat pe mulți scriitori se înfățișeze un personagiu făcându'l se iasă de sub dependența-î și punând ast-fel o stavilă aplecării ce avem se vorbim în numele actorilor ce punem pe scenă. — În vremuri, a mai obicinuit scriitorii cu grija ce trebueau să aibă de mediul ce încogiura personagiile ce ne înfățișau; nu au intrat — și nici că o puteau face — în înrâurirea ce mediul trebuia să aibă asupra lor, ci le-a învăluit superficial în cea ce numeau *colourea locală*.

Această culoare locală a idealiştilor nu este alt ceva decât câmpul unde ne mişcăm, fotografiat de autor' şi de multe ori numai imitat fără nici o preocupăţiune de jocul încălcat al lumei din afară, vecinic în luptă cu lumea ce noi purtăm înăuntru.

Romanul istoric a mai avut pretenţiunea de a învăţa adevărurile istorice pe acei ce nu au putut se le înveţe aiurea. De şi până la un oare care punct aceasta poate fi adevărat, se vedem cu ce preţ s'a săvârşit această învăţătură.

În de obşte romanul istoric ne face se luăm drept cause ale unui fapt petrecut, întâmplări, în-închipuie seŭ de o atât de mică importanţă în cât ar fi o ruşine pentru veacurile trecute dacă aceste întâmplări ar fi avut vre o înrâurire asupra demersului lor. Nu mă pot opri se daŭ pilde despre aceasta, cu toate că nenumărate romane istorice nu par a avea altă menire de cât se ne facă se credem că soarta popoarelor saŭ cutare şi cutare fapt istoric nu este motivat şi nu s'a întâmplat decât din pricina unor demersuri intime, şi de multe ori ruşinoase a acelor ce stăpâneau pe atunci. Romanele lui Alexandru Dumas, nu aştept decât se vă dovedească aceasta. Dacă cunosc ceva care se ne poată da o idee greşită despre cele ce s'au petrecut, şi dacă se poate ca vre o carte se nască în noi scârba epocelor

șterse, apoi de sigur nu poate fi decât romanul istoric. Într'ânsul nu găsim nici odată de cât o istorie tinoasă, care ar tinde se ne facă se credem ca numai patimile noastre ascunse și pornite către rău aū dictat în lume. Dacă din întâmplare învățăm prin aceste cărți vre un adevăr istoric, nu este decât acela al destrăbălării vre-unei epoce, adevăr, care a rămas ca o pată rușinoasă asupra unei date, care de multe ori ne este scumpă.

Se presupunem însă pentru un minut că romanul istoric ar fi merit se ne învețe ceva asupra unei epoce, și că, în neputință de a ne învăța istoria, ar fi o scoală unde se deschee moravurile timpilor trecuți. Dacă privim lucrul din acest punct de vedere, suntem firește călăuziți se căutăm ce mijloace are romanul istoric pentru ca se reconstituească o epocă. Mediul pe care romanul istoric cată se ni'l reconstituească și găsește elementele lui în istorie și în documentele ce ne a rămas de la cei vechi. Chiar daca am admite că aceste documente sunt expresiunea adevărată a celor ce s'aū petrecut în timpul despre care ni se vorbește, putem oare se ne închipuim că nu avem nevoie în reconstituirea unei părți dintr'o epocă decât de documentele istorice? Pentru ca se conciliem istoria cu documentele de mediu pe care nu le avem, nu suntem oare siliți se lăsăm un câmp larg imaginațiunei noastre și se speculăm.

asupra oamenilor din timpii trecuți ast-fel cum am specula asupra unui om din veacul nostru, pus într'o altă epocă? Neîncetat se învinovățește naturalismul că nu este expresiunea adevărului și că zugrăvirea ce face despre societatea pe care el ne o dă, nu este imagina celor ce se petrec aeeva. Cum putem oare priimi analysa ce idealistii încerc se ne facă despre un lucru, nu numai pe care nu 'l au văzut dar de a cărui ființă nu au decât ici, colea, câte o trăsură generală, de multe ori nefolositoare la cea ce au se scrie; de vreme ce lucrările noastre întemeiate pe observațiune și controlate prin experiență nu-i mulțumesc? Care ar putea fi de altminteri învățătura ce am putea trage din știința ce am avea despre miseriile unei epoce ce nu mai este? Parte din aceste miserii, progresul le-a făcut se dispară din omenire; cele ce mai exist încă, nu este oare mai firese se le studiem în epoca în care trăim pentru ca știind înrâurirea ce ele au asupra noastră, și ținând socoteală de schimbările ce înși-neam priimit de veacuri, de trebuințele noui ce avem, de datoriile ce trebuie se împlinim, se căutăm, daca se poate, se lecuim acele miserii și se mai facem un pas înainte?

Adevărul asupra romanului istoric, iatăl: saū căutați într'ânsul istoria, în care caz vă sfătuesc să o cereți la un istoric și se o cercetați într'ânsul; saū căutați studii de moravuri dintr'o altă epocă,

și atunci nu găsiți decât născocirile acelor ce au vrut se urzească pe câte-va documente aproape șterse, șovăinda lor preumblare printr'o istorie de contrabandă. Istoria, povestire adevărată a veacurilor trecute, în roman și în dramă devine fabulă. Dacă am șterge de multe ori nume proprii și în de obște acea culoare locală de care vorbirăm, nu ar rămânea din aceste lucrări decât scene de astăzi, întunecoase, și de o povestire îndoioasă. Aceasta, pentru că totul este spoială, pentru că mediul în care 'și pun personajele, nu slujește decât ca *etichetă* ca se arate epoca despre care se vorbește, de oare ce nu se ține seamă și nici nu s'ar putea ține, de efectul ce aceste medii au trebuit să aibă asupra acelor ce au trăit în ele. Știm prin experiență, că cele mai mici întâmplări și lucruri ce ne ating în viață, au câte o dată o înrâurire hotărâtoare asupra acțiunelor noastre; cum putem dar căuta se statornicim un acord între datele istorice ce ne descriu *grosso-modo* o închipuire de mediu, din care lipssece poate tocmai acele documente hotărâtoare de care vorbirăm, și între faptele întâmplare pe care istoria ni le dă, și pe care noi căutăm se le tălmăcim?

Ne-încetat, și din toate părțile, s'a strigat că naturalismul se îndeletnicește cu povestirea murdăriilor societății, — care după idealisti ar trebuie cu scumpătate ascunse. — Opera întregă a lui

Eliot, de care nu am putut se dăm decât o slabă idee, este o desmințire puternică dată acestei aserțiunii. — De și un precedent statornicit de idealisți nu ne ar putea micșora greșala, — dacă am fi săvârșit-o, nu ne putem opri de a nu arăta, cum condeii lor în romanele istorice, s'a îndeletnicit în tot de-una cu ceia ce am convenit se numim: *murdările vieții*. Facem aceasta mai ales pentru că idealisții nu aū nici o scuză, când în romanele istorice ne înfățișez scene scârboase, — de nu mândria de a arăta contemporanilor că tații lor aū fost împietriți din acelaș noroiū din care însuși sunt plăzmuiți!..... La ce ne poate sluji bunioara lunga, prea lunga descrițiune ce ne face Victor Hugo în *Nôtre Dame de Paris*, despre curtea Minunilor, dacă nu la plăcerea ce simțim citind pagini scrise de un condeiu puternic, chiar atunci când el se îndeletnicește cu cea mai scârboasă dintre leprele care coprinde omenirea? Ne-tăgăduit, și astăzi bolim de multe din relele trecute; și astăzi suntem ca și în trecut, prada unor miserii ce par a fi în însă-și a noastră natură; simțim ênsă un mai mare și mai legiuit desgust când, îngenuchiați sub a noastră proprie nenorocire, vine se ni se facă povestirea obiceiurilor buboase dintr'un alt timp, obiceiuri a căror otrăvitoare duhoare abia a mai fost împrăștiată de vântul anilor care aū trecut. Dacă o pornire —

negreșit vrednică de laudă—, ne face se înfierăm răul care apasă asupra omenirii, pentru ce nu ne-am îndrepta puterile cu mai mare folos către relele de astăzi, în loc se sfârșim mijloacele noastre de luptă aplicându-le unui rău care nu ne privește direct și a cărui cunoaștere deplină nu ar putea întru nimic se micșoreze suferințele ce zilnic simțim? Pentru ce, într'un cuvânt, n'am întârzia în cercetarea trecutului, când avem atât de făcut în present, și când este de a noastră datorie se pregătim o stare mai bună viitorului. Poate că se statornicește vre-o deosebire între acele miserie, pretinse murdării, care au primit ca o consfințire de la istorie și între cele ce primim în viața-ne cu ochii; poate că este un fapt mai vrednic de laudă ca se întindem mâinele în văzduh, căutând se răscolim murdăriile trecutului, de cât să căutăm se cunoaștem și se ne scăpăm de putregaiurile în care suntem îngropați până în gât, de vreme ce nimeni nu a ridicat glasul în potriva pornirilor către un acelaș lucru, făcute ênsă din privilegii atât de deosebite? Cea ce idealistiți au făcut și fac (nădăjduim nu pentru multă vreme încă) numai pentru plăcerea de a o face, naturalismul a întreprins'o — adesea — în numele binelui obștesc; și cu toate acestea, tot în potriva lui se resvrătește mincinoasa mo-

rală și fățarnica rușine de am fi mai puțin legați cu știința, am presupune o vrajă.

Mi-se va întâmpina poate, că idealismul 'și trece, murdăriile chiar, în virtutea formei și pe temeiul stilului numai atât mai rău! Sărmană omenire! pînă când te va înșela învelișul aurit?

XIV

Dintre toate genurile idealiste, acela pe care l'am osândi mai puțin este *genul fantastic*.

Când ți se dă un lucru drept ceia ce este, când ți se spune o glumă, drept glumă, nu poți găsi privilegiul să te superi; căci ar fi nebunie se avem pretențiunea ca toată lumea se se îndeletnicească cu lucruri serioase. Cu totul alt-ceva este însă când ți se dă drept adevăr minciuna, când ți se dă visul drept realitate, când ți se dă drept oameni păpușile născocite de spirite în aiurare. Ceia ce este nevătămător, de și ne trebuincies, nu se poate pune alături cu ceia ce slujește de unealtă fățarnică minciunei, pentru ca să se poată strecura în spiritul și inimile noastre.

Bunul ce am putea atribui *genului fantastic* ar

fi de a obicinui eugetarea se ia un sbor ma largi dacă nu ar avea cusurul învederat a ne face să luăm de multe ori visul drept realitate. Ar fi un stimulent pentru noi avântul ce'l luăm către niște luni închipuie de minuni și de bine, dacă întorcându-ne în urmă pe pământ, nu ne am da socoteala de propria noastră neputință, și dacă nu ne am isbi neîncetat d'ale vieții, care ne spun atât de lămurit că veacul minciunilor a trecut încă de mult. Ar fi, fără îndoială, o mângâere pentru noi ca se uităm pentru un minut relele de care suntem copleșiți, dacă revenind la cele aievea, aceste rele nu ne-ar produce o scârba și mai mare și nu ar naște în noi o desnădăjduire care ne roade energia de care avem trebuință pentru ca se luptăm în potrive păsurilor ce îndurăm. — Aplicat științelor, genul fantastic ar fi folositor pentru că adese ne-ar da gustul speculațiunelor științifice, daca nu ar avea marele cusur de a ne suci judecata și a ne da o idee greșită despre ele.

Dintre toate genurile fantastice, acela pe care'l am îngădui mai cu bună voe este: legenda.

Ea se îndeletnicește cu păstrarea unor tradițiuni care de multe ori sunt singure a ne mai aminti despre bărbăția cu care străbuni noștri au luptat pentru susținerea moșiei și cinstei noastre stră-

moșești. Legenda, este cântecul duios și monoton în care ni s'a legănat copilăria. Când ea ne vorbește despre țară și despre isbândeile părinților noștri aprinde în inima noastră scânteia de patrie și de libertate, menită se nu se mai stingă. Când ne leagă înă copilăria cu superstițiunii născute dintr'o epocă în care religiunea era a tot puternică și în care știința îngâna abia; sădește în noi o temere ce devine firească și pe care mai târziu nici știință nici dreaptă judecată nu o mai pot dăzrădăcina. Rodul acestei superstițiunii este: micimea sufletească.

Dintre genurile fantastice cel mai vrednic de osândă este *romanul științific* atât de popularizat de Jules Verne, și nu mai puțin funest, pentru că a fost premiat de Academie. El este un amestec în care îndată ce vei căuta romanul, găsești știința, și îndată ce vei căuta-o pe aceasta găsești fantasia, strâmbând până la cele mai elementare axiome, sdruncinând credința oarbă ce trebuie se avem în știință, strâmbând judecata și făcându-ne se căutăm visul în întruparea cea mai deplină a adevărului: știința.

Genul fantastic nu poate, de altminteri, conveni unui sbor îndelung, obosindu-ne; pierdem conștiința propriului nostru traiu, și, ori-ce s'ar putea zice, omului îi place se simtă că și reazămă pi-

cioarele pe pământ. Intrupat în fantasmă scurtă sau în nuvelă, genul fantastic este visul din urmă al somnului de dimineață, după care deșteptându-ne, ne simțim mai cu putere și mai voioși, având conștiință că trăim.

XV

Romanul de temă este dintre scrierile idealiste acela în care putem mai bine urmări gândul ce autorul a avut scriind. Fie bine sau rău intenționată, o scriere de soiul acesta nu a putut fi nici o dată folositoare: în cazul din tâi pentru că a pus la serviciul unei cause bune, minciuna; într'al doilea pentru că gândirea-mumă a fost rea.

A 'și propune cineva se dovedească un teorem social or cât de morală și folositoare ar fi soluțiunea, este un fapt zadarnic, de și demn de laudă, de vreme ce este nevoit pentru aceasta se clădească o lume închipuită, și, ceia ce este mai rău, să ne facă se credem că este aceia în care trăim. Pentru trebuința demonstrațiunei autorul plăsmuște oameni făcuți a nume, pe care mișcându-i nu putem prin nimic se 'i controlăm. Cea mai mică

abatere a judecării în hypotezele ce facem asupra-le ne va face se ajungem la o greșeală înzecită în rezultat.

Suntem în tot de una învinovațiți că, (cu arma metodei experimentale în mână) nu avem puterea se îmbrățișem cu a noastră vedere, omenirea astfel cum este, și că lipsește ochiului nostru acea pătrundere de care ar avea nevoie pentru ca să ajungă în adâncul inimii omenești; cum putem oare se admitem că idealistii prin intuițiune vor putea face cea ce noi nu am putut face printr'o formulă științifică? Zadarnic, cum s'a zis atât de bine, vor izbi una de alta ca pe niște argumente, persoane plăsmuite pentru trebuința cauzei; nu vor ajunge nici o dată se lămurească și se închee cea ce și au propus, de cât numai punând în picioare o lume de păpuși, care la cea mai mică cercetare, ni se va arăta în toată micimea ei. Vedem dar că ori-care ar fi tema, romanul nu poate fi bun.

Se cercetăm acum inima temelor pe care idealistii izvodesc gândirea lor, adevărul ce reiese din dramele ce pun în picioare, într'un cuvânt: uti-lul; pentru ca se fie legiuită cel puțin zicătoarea:

„ Scopul scuză mijloacele. “

Este învederat că vre o trebuință a societății nu poate dicta romanele de temă, de vreme ce autorii lor nici nu gândesc a ști din experiență

care pot fi trebuințele societății. Nu cred se putem avea dreptul, nici se ne putem impune datoria se încercăm a moralisa lumea dupe al nostru plac; am spus'o aiurea : nu visul ce facem despre o soartă mai bună poate schimba natura păcătoasă a lucrurilor ei, cercetarea amănunțită a elementelor de rău care aũ făcut din omenire aceia ce este. Dacă nu cerem ca se ni se statornicească un raport între fizicul și moralul personajelor ce se pune în joc, cum fac idealisții, cerem se ni se arate înrâurirea ce mediul din afară are asupra acestor personaje, pentru ca se putem stăpâni și îndrepta elementele ce se împotrivesc unei stări mai bune a societății—; aci se mărginește, o mai spunem odată, ținta ce trebuie se aibă romancierul; de aci reiese morala bine-făcătoarei evoluțiunii a naturalismului.

Dacă poate se fie ceva scârbos și vrednic de osândit în lume, sunt acele scrieri care pun literatura la serviciul unui scop ascuns; romanul de teme ne dă nenumărate pilde despre aceasta. Voim se susținem vre-un principiu, voim se dărmăm vre-o instituțiune care nu este dupe placul nostru? Cel mai ușor lucru: facem un roman în care strecurăm cu măiestrie printre jocul încălțit și atrăgător al personajelor, o lungă profesie de credință despre chipul cum înțelegem lumea și cum am voi se o împietrim dupe al nostru plac!

Daca romanul a plăcut, instituțiunea este dărămată, câte o dată romanul nu place de cât pentru că cititorii aū aceleași opinii politice ca și noi! Câte pamflete nu au văzut ast-fel lumina! . . .

Facem prea mult și prea puțin.

Prea mult pentru că rolul literaturii nu este de a da legi sau de a dărăma pe cele în ființă. Ne mărginim se observăm și se experimentăm asupra oamenilor, și dacă din ale noastre observațiuni și experiențe reiese că vre-o instituțiune sau vre o lege se opun la propășirea adevărului, acei îndrept vor lua sarcina a face se înceteze o asemenea stare de lucruri. A nota zi cu zi cea ce vedem, a căuta se controlăm prin observațiuni provocate cea ce noi am mai văzut, aceasta, și numai aceasta, trebuie se fie rolul romancierului. Facem prea puțin pentru că ori-cât de vrednică de laudă ar fi gândirea ce am avea, visul nostru despre o soartă mai bună nu poate întru nimic micșora suferințele noastre. La fie care reformă — presupunând că am putea-o îndeplini — am întâmpina noi greutăți, și schimbările făcute nu ar avea altă încheere de cât se ne schimbe suferințele într'alte suferințe. Nu este de ajuns, pentru ca se dărămăm răul ce apasă asupra noastră, se avem dorința de a o face; trebuie se avem puterea; pentru aceasta numai cunoștința elementelor care sprijină acel rău, și războirea împotriva-le pot face ceva.

Romanul de teme mai are și un alt cusur, împins în zilele noastre până la cel din urmă hotar. El a introdus în câmpul literar: moda.

Moda, care ne ia din leagăn învăluindu-ne în anumite croeli; ea, care domnește peste toate acțiunile noastre din afară; care stinge de timpuriu până la cele mai slabe scânteii de originalitate; ea, care a făcut din lume un bâlcu populat cu păpuși turnate dupe aceeași formă, este pe cale de a 'și sfârși opera, făcând din lume o nemărginită tipografie de unde es oamenii, ca tot atâtea volume dintr'o nesfârșită edițiune. Stăpână pe lumea din afară, ea caută se 'și întindă puterile și asupra domeniului inteligenței noastre.

Convențiunea și moda sunt viermii care rod literatura contemporană.

Este vorba de divorț? pe dată curg de plouă ne-numărate volume, unde fie-care autor înfățișează micul său sistem de mântuire (și când ar spune cel puțin în tot de una ce gândește!). Planurile lor nu sunt executate; cu toate acestea scrierile lor nu rămân fără rezultat: adulterul găsește o hrană nouă, și 'și întinde rădăcinii mai puternice prin lume.

La toate acestea nu văd de cât o stavilă de împotrivit: naturalismul.

XIV.

Am arătat câte-va din cauzele de eroare ale metodei experimentale; nu voesc se rămân fără a atrage băgarea de seamă asupra celei mai de căpetenie greutăți de care se lovește naturalismul, — voi fi arătat în acelaș timp fântâna de unde curg cusururile lui.

Ne ținând socoteală că omul este de a pururea împărțit între două mediuri și că, acțiunile sale sunt resultanta rezboiului fără preget ce aceste două mediuri 'și dau, mulți dintre scriitorii naturaliști zugrăvind cu scumpătate tot cea ce ne încongioară, nu au ținut socoteală de cea ce se petrece în noi înșine, și nu au căutat se scoată de sub cenușe focul la care treptat se arde idea, mai nainte de a se întrupa în acțiune. Ast-fel,

făcând o operă bună în sensul de fotografie a vieții, ei au uitat se ne arate ceea ce trebuie se facă se vorbească această fotografie, înlăturând din opera lor partea cea mai frumoasă și mai rodnică în învățământ : *psychologia*.

Mijlocul cel mai sigur pentru ca se înlăturăm această eroare și studiul asupra căruia nici odată nu putem greși este acela pe care 'l îndreptăm către noi înșine : facem parte din omenire, și suntem ca orî și cine supuși întâmplărilor. Suntem mai mult decât orî și cine supuși acelor întâmplări care pot da naștere la studiuri omenești. Chipul cum trăim, temperamentul nostru artistic, pozițiunea în care ne aflăm de a cutreera multe strate ale societății, obiceiul ce avem de a observa și de a păstra resfrânse în noi mișcările ce se fac împrejurune, toate acestea fac ca se putem, des și cu ușurință se ne studiem. Documentele ast-fel obținute, au o netăgăduită putere, căci daca, cum nădăjduesc, ne judecăm fără părtinire, (și nu în leg pentru ce am face alt-fel de vreme ce numai noi știm că este vorba de persoana noastră) toate cauzele de eroare dispar și partea cea mai frumoasă și mai de căpetenie a documentului omenească : *psychologia*, se închiagă ast-fel deplină în scrierile noastre. Nu stăm față numai cu cele ce se petrec împrejurul nostru ci vedem treptat și cu cele mai mici amănunte cea ce se petrece în

noi înșine, cea ce ne hotărăște se lucrăm într'un chip și nu într'altul. Urmând ast-fel, avem o deplină cunoștință nu numai de mediul din afară dar și de mediul lănutric. Oare chipul lui Julian Sorel nu a păstrat o oare-care întipărire din acela al lui Stendhal? *Operile trăite* sunt cele mai sigure și cele mai frumoase documente ce putem da literaturii.

Acum nu se trăește, se arde viața; se învață de timpuriu, și mult. Unei dezvoltări intelectuale grăbită, corespunde o pripire nenilăturată a firei. O generațiune friguratică, cu năzuințe venite înainte de vreme, se îndeletnicește cu cunoștințe împrăștiate, de și specialisate de la cele mai elementare chiar. O iuțeală, un vârtej ia în sboruri omenirea, care se mistue în sforțări des repetate; un biciu puternic gonește spiritele, covârșește puterile, și macină într'o morișcă vecinic mișcătoare, un furnicar vecinic agitat. De aci, o groază de tot ce nu are o trăsură de unire învederată cu omenirea; de aci o scârbă de tot ce este fabulă, de tot ce nu atinge firea, și trebuința noastră, fie aceeașă trebuință a materii sau a spiritului.

Care se fie înțelesul acestei fierberii în care ne aflăm?

Poetul ni'l arată deslușit în cunoscutele vorbe:

„Tot ce a fost, numai este; tot ce va fi, nu este încă.“

Ne am întreba îngrijați, — față cu osebitele elemente care se războesc, — care poate fi literatura viitorului? Mulți au răspuns acestei întrebări : nu se știe! Dupe cum a trecut clasicismul, dupe cum romantismul începe se se șteargă, tot ast-fel și naturalismul, care nu este decât un *moment* în istoria literară, are se înceteze de a fi, făcând loc vre-unei scoli la care astăzi nici putem gândi.

Acest chip, puțin științific, de a deslega problemele, trecând cu ușurință de la particular la general, fără ca se fie o asemănare între stările osebitorilor cazuri, a mai fost judecat pe la începutul acestui studiu. Că știința s'a putut înșela, aceasta nu ne poate da dreptul se zicem că ea *se va înșela* în tot de una. Cred că formula naturalistă este definitivă, și mă voi încerca se dovedesc că viitorul este al ei. Am spus, dupe Claude Bernard, că omul trebuie se se îndoească de observațiile, experiențele și în genere de orî ce deducțiuni ce poate trage prin judecată; el trebuie se aibă însă o credință oarbă în adevărurile statornicite de știință. A se îndoi că metoda experimentală este formula viitorului, este a păcătui în potriva credinței ce trebuie să avem în știință. Din două una : sau metoda experimentală este dreaptă și atunci ea nu va putea nici o dată fi ne dreaptă, sau este greșit și atunci nu poate fi în viitor greșită prin alt-ceva de cât tot prin ceea ce

este acum. S'ar putea crede că, cu timpul o se întâlnim altă metodă mai bună; aceasta este, însă, cu neputință, și iată pentru ce: Adevărul asupra unui lucru nu poate fi tras de cât din însăși natura acelui lucru, adică din observațiunea asupra unei sume mai mari de casuri asemenea, și în absolut din observațiunea făcută asupra tuturilor casurilor identice. Ce însemnează însă aceste observațiuni repetate de nu procedarea prin metoda experimentală? Se va găsi poate mijloace prin care se putem, repede și cu înlesnire, îmbrățișa cu observațiunea mai multe casuri de odată, adică se va perfecționa poate chipul de a întrebuița metoda experimentală în căutarea adevărului; ea nu se va putea însă nici odată înlocui prin vre-o alta.

Cea ce este relativ, și cea ce nu va rămânea multă vreme decât probabil, sunt rezultatele obținute din experiențele ce noi vom fi făcut, căci, ar fi o nebunie pretențiunea ce am arăta, susținând că experiențele pe care le-am făcut s'aũ petrecut în condițiuni bune, și că viitorul nu va reveni asupra rezultatelor ce am dedus din ele. Deci, rezultatul experienței este o probabilitate, dar experiența este o certitudine.

Viitorul, atât în literatură cât și în toate celelalte cunoștințe omenești, va fi stăpânit de metoda experimentală.

MUZICA.

Am înțeles în tot-dea-una înrîurirea ce muzica are asupra noastră; am priceput că poate da naștere în noi mâhnirei, bucuriei și altor simțiminte. Nu 'mi închipuesc însă, cum doate să fie *prin ea însăși* morală sau imorală; cum poate să aducă decadența unei civilizațiuni alt-fel de cât lipsind ea element de cultură; cum poate, în sfârșit, să fie idealistă sau realistă.

Am putea să concedăm vre unei naturi simțitoare afară din obicei, că muzica poate să deștepte în noi vre un simțimânt mai mare de blândețe, sau să rescoale cu mai multă putere vre-o patimă urâtă ce ne bântue, — aceasta în momente hotărîte, și, o repetăm, sub toată reserva. — O muzică este bună ori rea, materialicește folositoare ca muzica de danț; dar ca o muzică să fie în ea însași materialistă sau spiritualistă, aceasta nu o putem

tem pricepe. Domnul A. D. Xenopol în studiul seü *Idealism și Realism*, ne lasă să înțelegem că în opera lui Wagner muzica s'ar fi materializat, — cum, după a dumisale părere, s'ar fi materializat și științele. Dacă ne amintim bine cuvintele lui Falloux:

„Muzica este singura limbă în care nu se pot scri cărți rele, și care nu lasă nici o dată în memorie o imagine primejdioasă.“

Nu înțelegem cum d. Xenopol pune muzica lui Wagner în rîndul mișcărilor naturaliste. Domnia-sa, de și *îngăduie* lui Wagner suflarea genială când *se întoarce către formele muziceî trecute*, îl consideră ca novator, și nu vede în opera sa și în aceia a urmașilor seî de cât un nou procedeu de orchestrațiune. La înțea din aceste două aserțiuni vom lăsa pe ânsuși Wagner să răspundă:

„Am strêns la o laltă fenomenele pe care artiștiî nu le consideră în de obște de cât izolate. Nu am *inventat* decî nimic, nu am făcut de cât se găsească o lântuire care există în natura lucrurilor.“

Schuré, comentând acest pasagiü, se exprimă ast-fel:

„Se spunem, că Wagner a dat drameî muzicale forma cea mai logică și cea mai deseversită, pe care a avut-o pênă acum în timpiî modernî. De parte de a rupe legătura cu trecutul, el a urmat-o. Căci nu a făcut de cât se pună mâna pe

toate descoperirile predecesorilor sei, se le formuleze cu scumpătate, și se le strângă într'un singur mănuchiu, prin limpedea conștiință și prin geniul dramei". Pentru a doua aserțiune a d-lui Xenopol, citim tot în Schuré*) :

„Se crede în deobște că în reforma sa nu este vorba de cât de un nou sistem de orchestrațiune și de declamațiune dramatică; dar acesta nu e de cât un amănunt, o parte din afară a operei maestrului. Gândirea care 'l însuflețește, este cu mult mai vastă și mai îndrăsneață; ținta pe care o urmărește cu mult mai înaltă : este vorba într'adevăr de a reforma instituțiunea teatrală....“

Despre înrîurirea ce muzica poate să aibă asupra noastră sprijinind școala idealistă, sau asociindu-și puterile cu naturalismul, vom spune următoarele : Muzica nu poate fi nici morală, nici imorală, nici naturalistă, nici idealistă prin ea însăși. Ceia ce dă un astfel de caracter muziceii, este *libretul*. N'am înțelege nici de cum ea, după cum zice și d. Falloux, un părinte se poate îndrepta către fiica sa sau către fiul său, ori cât de strajnic 'i-ar fi crescut :

„Iată sonate și simfonii; veți deschide pe unele, dar vă veți feri de a vă atinge de cele-lalte : u-

*) *Richard Wagner, son œuvre et son idée.*

nele conțin ouă de lebădă, și cele-l-alte, ouă de năpârcă.“ *)

Ceia ce am înțelege ênsă, ar fi : părintele cu grije, care ar opri pe copii sei de a vedea cutare sau cutare operă ; aceasta nu pentru muzică în ea însuși, ci pentru libret. Se cercetăm dar libreturile lui Wagner și se vedem dacă într'adevăr sunt de natură a face să propășiască naturalismul.

Trecând cu vederea peste prima sa compoziție *Rienzi*, vedem că toate operile lui Wagner sunt luate după tradițiunile și legendele țerei sale. El se inspiră din povestele cunoscute marinarilor, și plăzmuește *Fliegen de Holenden*. *Tanhauser* este gruparea legendelor germane ale veacurilor de mijloc. Poveștile celtice dau naștere operilor *Lohengrin* și *Tristan* ; iar *Niebelungen* și *Perceval*, sunt inspirate de epopea eroică a Germanilor și de mitologia scandinavă. Vedem dar că Wagner caută — în ceia ce privește libretul — poezia mitică și populară. A spune dar că opera lui Wagner este de natură a face se propășiască naturalismul, ar fi greșală. Se căutăm se găsim care sunt fântânele nesecate de unde el și-a tras tonurile lui de armonie, pentru ca se nu facem greșala și mai mare de a nu vedea în lucrarea

*) *Contre la Musique* de V. de Laprade.

sa de cât introducerea în muzică a noiei sisteme de orchestrațiune. Lucrarea ne este făcută, și nu avem trebuință de cât să cităm :

„După Mozart și Weber opera 'și perde logica, seriositatea și unitatea sa. Amestecă fără scrupul falsul cu adevăratul, trivialul cu nobilul ; devine tirade âmflate, înflorite cu piese muzicale, — compoziție nesănătoasă și bastardă, — care departe de a fi minunata unire a artelor călăuzite de adevăr nu este de cât neînțeleșul lor amestec și trista lor abdicatiune în fața acestor două devinități ale zilei : lucsul și moda. Baletul, pe care în zilele noastre opera 'l târaște în urma sa, ne arată în deajuns spiritul ce o însuffă.“

Wagner, care se încearcă a fi regeneratorul acestei stări de lucruri, ar putea părea că rupe cu desăvârșire ale trecutului tradițiunii, și că, ast-fel după cum a fost acuzat de novațiune, el încearcă într'adevăr să plăzmuiască o muzică nouă. Faptul este însă cu totul altul. Wagner urmează o pagină abia începută în istoria muziceii, și singura-i greșală este poate de a'și fi ales, în această nemuritoare carte, pagina cea mai spinoasă dar cea mai strălucitoare :

„Născut cu acel poruncitor înșinct care împinge fatal pe un om spre scenă, el îi adaogă acest **idealism transcendent**, care călăuzește un spirit cătră înaltele concepțiuni, și cătră acea voință

arzătoare care nu se dă înapoi în fața nici unei greutăți, îndată ce ea și-a văzut deslușit țelul. Wagner se afundă fără rezervă, și își ia puterea și credința-i de artist din elementul regenerator al muzicii beethoveniene.“

Cine nu știe însă că muzica beethoveniană nu este alt-ceva de cât întoarcerea către muzica antică? Wagner urmându-o dar, nu face alt-ceva decât se revie la anticitate.

Din înlănțuirea acestor două elemente, el caută se formeze lanțul întreg al dramei sale muzicală.

Care este caracterul acestei drame :

„Unirea măi puternică a țesăturii poetice cu țesătura musicală. Caracterul de căpetenie a acestor lucrări este că, în potriva celor ce se petreceau în măi toate din operele trecute, poezia determină în Wagner izvodirea musicală.“

Aceasta ne făgăduiește mult, și ne face se nădăjduim că va veni un timp, când vom fi scăpați de acele librete absurde, care până astăzi au domnit atot puternice în operele lumii.

Negreșit, acest geniū puternic a ridicat pe mulți împotriva-i; cea măi mare parte l'a osândit fără să-l cerceteze, căci, după cum țice atât de bine marele critic :

„Lumea ar înceta de a măi fi lume, dacă ceia ce este adânc și nou, nu ar începe prin a fi luat de nebunie, de către spiritul superficial și înlăn-

țuit în convenție, care stăpânește nemărginita majoritate a oamenilor.

Iată cum vorbește acelaș critic despre drama muzicală pe care o crede menită se stăpânească viitorul:

„Drama muzicală este forma cea mai bogată și cea mai desevărșită ce ne-am putut închipui despre dramă în de obște.“

„Aci muzica vine să se uniască cu arta reprezentativă și cu poezia, pentru a le pătrunde de un nou spirit, și a le duce către regiunile cele mai nalte ale sentimentului și ale gândirei. În domeniul istoriei se află încă hotare, bariere, convențiuni. Aci însă cadrul și orizontul se lărgesc ca să zicem ast-fel pînă la infinit, și omul se simte mărindu-se, în astă atmosferă liberă. Ca ieșit din nou din mâinile Naturei, înflorește în toată puterea și tinerețea lui. Exprimă tot-de-o-dată o limbă particulară și un idiom universal de melodie; grație magiei muzicei, noi stăm față la nașterea și la viitorul grajului seǖ, și credem a vedea pînă la isvorul ființei sale. Vederei cadrului scenei, și a tot ce se mișcă într'ânsul noi îi mai adăogăm decǖ vederea *lumei lăuntrice* care se mișcă în fața noastră ca o mare mobilă și străvăzătoare. Astfel dar marea tragedie lirică aduce pînă la culme frumoasă înflorire omenească, pentru ca se o cosiască sub ochi noștri. O nobilă vi-

ață, nobil pierdută, este cea mai frumoasă privilegiște. Ne face se înțelegem ce este trecător în om și ce este nemuritor într'ânsul și dea-supra lui Eroul murind, ne atrage ca se zicem ast-fel, cu dânsul în armonia universală și și în desăvârșita unitate; ast-fel tragedia înaltă conciliează extremele, clădește pentru ca sa dărâme, întristează pentru ca se regenereze. Inițiându-ne tainei, suferinței și simpatiei, provocând complectul abandon al ființei noastre unui ce mai superior, ne face se presimțim dincolo de viață și de lumea văzută, o fericire și un adevăr suprem..”

Vedeți dar idealistul critic al idealistul Wagner! Am arătat și visul marelui geniū, și pe acela al criticului care l'a înțeles atât de bine. Care poate fi menirea dramei muzicale pusă pe temelii atât de strașnice de Wagner? Fi-va ea templul care se păstreze numai tradițiunile și legendele neamurilor trecute și care se învețe generațiile viitoare se cunoască de unde a pornit omenirea? sau are dânsa menirea de a lega puterile-î cu acelea ale științelor propășitoare către bine? Ce vor păstra, și ce vor arunca urmașii noștri, din urieașa operă a lui Wagner? Ași putea spune: nu știū nimic, — dacă n'aș avea o credință statornică de vecinică mergere înainte a neamurilor viitoare.

Muzica, ca toate cunoștințele omenestî, ca toate

jocurile organismului nostru care se traduc prin neperitoare lucrări, nu poate, nici sta îndărăt, nici rămânea nepărtașe zborului larg de propășire către adevăr care 'și ia avânt din toate colțurile manifestațiunei idee.

Dacă am înțeles bine opera lui Wagner, spiritul seǔ nu poate fi altul de cât acela de a da prin armonie, o îndoită putere cugetărei noastre. Libretul este ghergheful pe care cată se se izvodiască cele mai tainice gândiri ale omului; muzica este strălucitoarea mătase care va veni se brodeze, cu fețele-ǐ neșterse, o lume tot mai naltă de năzuințe. Departe dar de a fi !prilejul unei înlănțuirǐ a spiritului în credințe șterse âncă de mult, muzica va fi duhul care va însuffla' a nouă viață noilor adevăruri, făcându-le dintr'o lovitură de aripă puternică, se se rădice tot mai sus, scuturând peste lume o ploae nesfârșită de bine-facerǐ.

PICTURA

I

Natura nu poate fi înfrumusețată
prin nimic care se nu fie iarăși
natură.

Shakespeare.

Din veacurile cele mai afundate în adâncimile timpilor trecuți și până în zilele noastre, dacă cercetăm istoria, ne vom încredința că artistul a fost în tot de una copilul mult iubit al societății. Abia cea dintâi scântee a artei, — despre care noi avem cunoștință —, începe se mijească pe orizontul întunerecos al barbariei, și iată că cei dintâi oameni care se îndeletnicesc cu arta sunt căutați, cinstiți, idolatri sați. În evul din mijloc, atunci când societatea este împărțită în strate atât de strașnic despărțite u-

nele de altele; atunci când nici o altă ramură de cultură omenească nu poate face pe nimeni se iasă din cercul de oțel unde nașterea 'l a azvârlit, o mirare și un respect superstițios, învâluie artistul, și 'l face se meargă alături cu duci, prinți și regi.

Geniul ține loc de naștere și pune alături aleșii pe care 'i insufflă, cu acei ce nu au avut drept titlu la închinarea lumii, decât faptul că s'au născut aci și nu aiurea. Când religiunea ajunge se predomnească asupra spiritelor, dând în mâna bisericii frânele lumii; când totul tremură la numele ei, o vedem la rându-i umilită, aproape maternă, în fața artistului; un papă 'nainte a căruia tremură universul întreg, se arată dulce, mângăetor, părintesc poate, față cu Michel-Ange. Până în timpii celor mai înfricoșetoare fierberii, atunci când spiritul firesc de rezvrătire nu mai este ținut în cumpănă de nici o putere omenească, arta găsește un liman, și *spaima* revoluționară, cu mâinile muete în sânge, simte mișcându-se întrânsa o coardă necunoscută, și mângâie pe David. În țările cele mai sălbatice chiar, arta pătrunzând cu încetul, 'și păstrează aerul său de stăpânitoare, în fața cărui totul se pleacă,—țarul Nicolae uitând că 'și reazemă piciorul pe o lume întreagă de capete pune alături cu dânsul pe Thorwalsen.

Daca ne întoarcem privirile asupra veacului al

XIX-lea, când spiritele în căutarea unor legi tot mai egalitare, face se se oțelească inimile în fața desmoștenirilor de care însă-și natura ne dă ne-numărate pilde, vedem arte înalțată la culmea cinstei de care s'ar fi fost bucurat, vedem artiștii covârșiți de bogății și de glorie. În ăst timp de micime sufletească, când pizma ridicându-se din toate unghiurile inimii noastre, ne face se dorim bunul revărsat peste vecin, arta singură nu are pizmaș. Toate frunțile stau plecate înaintea penelului care știe se dea nemurirea și amintirea strălucitoare a acelor ce au știut se închege pe pânză gândirea, este ridicată tot mai sus.

Trebui-va oare ca arta să stea înlănțuită în vechile tradițiuni, și să-și tragă hrana-i nematerială din aceleași principii care par că au făcut'o se trăiască până acum? O cercetare amănunțită a istoriei ei, ne dă cu totul alte dovezi. Fie care epocă are câte o năzuință, fie care veac este străbătut de o idee mare și în tot de una arta este chemată ca s'o tălmăcească. În civilizațiunea greacă, arta înfățișează frumusețea plastică, și gândirea artiștilor se traduce printr'o curățenie de linii, printr'o eleganță de formă și de pose, care ne dă o idee măreață despre însuflarea care a dictat aceste lucrări. Evul din mijloc este lântuit de spaimă, o frică nemărginită trece peste lume: arta o tălmăcește, și dă naștere infernului

și spaimelor Dantești. Orî în cotro ne întoarcem privirile, nu vedem în operele lăsate din acele timpuri de cât Chiști și Mucenici, plângându-și nesfârșitele lor lacrimi de sânge. Breugl și stoarce imaginațiunea-i plăsmuind la monștri apocaliptici. Renașterea 'și îndreaptă privirile sale către lucrările antichității, și căutând se așeze o piatră mai mult pe altarul frumosului, plăzmuește pe Michel-Ange, care cu puternicii sei umeri sprijină lucrarea nemuritoare ce timpul ne-a lăsat.

Care se fie înțelesul iubirii tot crescânde ce se revarsă din omenire asupra aleșilor artei? Care se fie calea largă și nouă pe care arta este menită se pășească în âst veac de obștească răzvrătire? care se fie în sfârșit, hotarul câmpului tot mai larg pe care arta 'l stăpânește? Acestea sunt întrebările firești ce fie-care 'și pune, în fața osebitelor elemente ce se rězboesc.

Incă de un sfert de veac o revoluțiune puternică se pregătea în Franța, revoluțiune menită se însemneze cel mai de căpetenie popas în istoria frumosului. De la Renaștere, de la care arta francesă purcede, Franța a strălucit în lumea toată prin lucrările copiilor sei aleși. Multe și osebite sunt fântânele la care artiștii francesi au fost se stingă setea talentului lor în cercetare, unele sunt uscate cu desăvârșire, cele ce păreau mai nesecate chiar s'au sleit, și puținile picături

ce aŭ mai rămas într'ânsele, unt menite se fie șterse de focul mistuitorului progres. Religie, mitologie, alegorie decorativă, istorie,.... nimic nu a rămas necercetat de pensula călăuzită de geniŭ, și nenumărate opere nepieritoare sunt rodul acestor neîncetate căutări. Francesii nu aŭ băgat de seamă evoluțiunea puternică ce urma alături de ei poporul Olandez; ei aŭ întreprins mult mai târziu cea ce Hobbéma, Samuel Ruysdael, Cuyp au făcut pentru Olanda, cea ce la rândul lor Cröme și Constable au săvârșit pentru Englitera.

Această însemnată revoluție estetică, este începută în Franța de marii peisagiști de la 1830. A fost firește ca peisagiul se fie cea dintâi din expresiunile artei, care se se răsvrătească în po-triva convențiunei statornicită și a tradițiunei, de oare ce el 'și trage mai de a dreptul poate, hrana din natură. Până la venirea lui Corot care a răspândit în peisagiŭ un farmec necunoscut, a lui Diaz cu aurite luminișuri, a lui Roussso care a dăsfășurat înaintea ochilor uimiți, puternica selbăticie a naturii, a lui Jules Dupré, arzătorul poet care a știut se răpească naturii minunile ascunse pentru ochiul obștei; peisagiul nu era primit de cât ca urmare a tradițiunei istorice, reproducând dupe pilda lui Poussin și a lui Claude Lorrain frumosul statornicit al liniilor de

pe câmpiile Italiei, și nepătatul albastru ce le împrejmuiesc.

François Millet este însă acela care dete adevărata mișcare artei moderne; el arată că viața noastră de toate zilele putea, și trebuia se ne inspire, mai bine și mai folositor decât istoria, mitologia sau tradițiunea religioasă. Un câmp întins desfășurat privirilor uimite ale artistului, l'a făcut se întrevadă o pajiște nesfârșită de cercetări și de lucrări. Tot cea ce alcătuește și încongioară omenirea, toate chipurile, toate stările sociale, toate comediile ce se joc la lumina soarelui, toate tragediile clocite în umbră, toate bucuriile și durerile din care este împietrită astă lume care poartă de zile pierdute în adânc binele și păcatul; toate acestea, sunt în stăpânirea artei, cum ele sunt hrana literaturii, comoara științei, rodul din care trebuie se își tragă puterea, toate cunoștințele omenești.

Am arătat, într'un cuvânt, caracteristica evoluțiunei care se urmează, zicând cu însemnatul critic d. Charles Bigot: „Arta își caută în viața de toate zilele, în natură, motivele lucrărilor pe care artiștii trecuți le căutaū în vis.

Evoluțiunea picturii a urmat pas cu pas aceeași cale ca evoluțiunea literară. Căutarea unei formule generale în artă, aceasta a fost ținta sa; schimbările sunt aceleași în artă ca în literatură,

forma a trecut înaintea fondului : Delacroix, pe la jumătatea acestui veac, nu a făcut decât să dea o lovitură clasicismului introducând în artă minunata și îndrăzneța culoare, care a scandalizat academia de pe atunci, — el nu este decât un romantic.

Luī Millet 'i revine de drept gloria de a fi dat naștere în Franța, și pot zice fără sfială, în lumea preocupățiunei realului, frământării tinerii scoli, cercetării frigurateice despre ale vieții. Olandezii nu au făcut decât din împingerea geniului lor lucrările naturaliste, fără se întrevadă formula generală care era menită se domnească într'un viitor atât de apropiat. Millet este cel d'întâi care a căutat se ne descrie în nemuritoare pagine, viața pe care o cunoștea, mediul în care a trăit, țăraniî din prejurul ăstuî Barbizon, unde amintirea-i se va păstra din tată în fiu. El este cel dintâi care, într'o lucrare înceată dar statornică, a studiat cu bunătate și a știut se ni-i arate ast-fel cum 'i-a văzut, și cum sunt câmpeniî în mijlocul căroră a trăit!

Daca vom căuta se cunoaștem causele care au împins artiștii se caute în viața de toate zilele motivele prin care se-și desfășure talentul lor, vom vedea că ele sunt aceleași ca pricinele care au nevoit pe scriitorî se nu și mai îndeletnicească condeele cu zadarnice închipuirî, sau cu amintirile legendelor copilării.

II

Tablouri de istorie, tablouri religioase, tablouri mitologice, toate aceste manifestări ale închipuirii se tălmăceau prin acelea-și pânze reci și mute. Zadarnic artiștii aduceau în executarea lor știință, meserie, agerime; culorile rămâneau reci, trebuind se exprime lucruri nesimțite, și limba nemuritoare a picturii rămânea mută, când era vorba se arate într'o frasă gândirea searbădă ce o dicta. Credința! credința se ștersese din omenire. Fără dânsa nimic nu poate se trăiască. In zadar am căuta se învăluim în forme alese cea ce noi nu simțim, instrumentul de care ne slujim fie el condeiul, daltă saū penel, va rămânea neputincios ca se exprime cea ce noi înșine nu încercăm.

Și cum ar putea fi alt-tel?

Orî-când cuvântul a încercat se arate cea ce nu a fost simțit de acel care 'l grăia, el nu a ajuns nici o dată ca să stăpânească pe deplin, și să pună în mișcare lumea, nefiind tălmăcirea unor sentimente încercate, nici oglinda în care s'a răsfrânt adevărul. Nici o pagină nemuritoare nu a fost scrisă în cartea de aur a aleșilor, decât atunci când a fost dictată de oarba credință ce plăsmuitorul ei a avut în idea care 'l însuflețea.

Arta este neputincioasă ca se tălmăcească minciuna.

Nu este a arăta printr'aceasta într'unul singur toate cusururile care până acum aū ros gân lirea? Nu este a spune lămurit că orî-ce împotrivire este zadarnică, și că orî-cât de frumoasă ar fi o formă ea este menită se piară, când nu învăluie adevărul? Veți ajunge se mai trăgăniți încă puțina stăpânire ce aveți asupra spiritelor, printr'un ideal pe care nimeni nu 'l mai înțelege, și în care nimeni numai crede, veți putea prin strălucitoare fețe se mai atrageți privirile visătorilor, care nu știu să se îndrepte către ale vieții; puterea însă vă este mărginită, hotarul peste care nu puteți trece vă este arătat, și zilele vă sunt numărate încă de mult!

Numeroase, dar zadarnice au fost, încercările care au cautat se abată arta dupe adevărata ei cale. Clasicismul sgduuit din temelii și gata se

cadă, a cautat în dăznădăjduirea-i, şubrede prop-
tele, şi a cerut cu cel din urmă glas însuflat de
peire, ajutor în toate direcţiunile putinciosului.
Pitorescul a fost chemat se'l sprijine, şi ţările scăl-
date în lumină au fost privilegiul a nenumărate lu-
crări. Orientul, Constantinopol, Siria, Algeria
toate locurile visate care mai puteau se aprindă
vre o dorinţă în spiritele abătute de vis, plătiră
tributul lor nemurirei. Puţini mai sunt astăzi acei
care ca Ziem, Guilemet, mai represint aceste şcoli.
Nenumărate pagini au fost scrise despre istoria
şi despre obiceiurile acestor ţări pline de soare,
unele plázmiute la locuri chiar, altele dictate din
depărtare de friguratice închipuiră, — ele nu au
slujit la alt ceva decât se mărească încă necunoş-
tinţa în care era lumea despre ele, şi se arunce
un vâl de poezie mai mult peste starea lor de
barbarie. In urmă fu rândul evului de mijloc. Mode,
costume, armuri, toate fură deşteptate din groapa
în care timpul le prăbuşise, şi nenumărate pânze
făcură se reînvie arme, catifele şi mătăsuri, unele
purtate prin lumina veselii, altele umede încă de
sânge, — ele nu au slujit de cât se ne sucească încă
ideile greşite ce aveam despre ale timpilor tre-
cuţi! Ast-fel cu toate cele l'alte pagini care ne
mai vorbess de istorie. Prilegilile care fac ca ele
se fie greşite, sunt aproape aceleaşi ca cele îndi-
cate în cercetarea ce am făcut despre literatura

istorică. Pe lângă acestea se mai adaugă nepuțința în care se află pensula ca să coprindă într'o singură frasă amănunțitele explicațiuni, ce condeiul poate se ne dea în volume întregi.

Pictura nu este arta explicativă, care se poată, trecând personagiile sale prin dese transformațiuni, se ne facă se stăm față la desfășurarea ideii în toată nemărginita-i întindere. Ea nu ne poate arăta nici începutul nici sfârșitul; punându-ne față cu cele ce se petrec în afară, ea este fericită când poate se ne facă se întrevădem prin umbră, raza mediului lăuntric, adică gândirea în virtutea căria s'a încheiat scena ce înfățișăm. Trebuie se fie cineva un puternic evocator pentru ca se poată se reînvie, mediul însu-și în care s'a petrecut lucrurile, și ar fi o încercare zadarnică ca să căutăm se dăm umbră de idee privitorului, despre cea ce a putut pune în joc patimile care au dat naștere scenei ce voim se înfățișăm.

Pictorul nu poate să arate decât partea noastră din afară; cel mult dacă poate se oprească o rază searbădă a luminii din năuntru asupra părții noastre din afară. Romancierul din potrivă, pătrunde până în adâncul lăuntrului nostru, și face se vibreze la lumină cea ce avem mai ascuns, mai întunecos, mai tainic în noi.

Cele l'alte genuri de pictură care au înflorit în timpii trecuți, ca pictura mitologică, pictura reli-

gioasă, pictura alegorică, aș mai toate aceleași caractere de falsitate, și cusururile le sunt comune la toate. Că spre pildă pictorul modern se caute a nu'și mai pune penelul său la serviciul unui lucru pe care nu'l înțelege, și în care nu mai are nici o credință, aceasta nu ne miră câtuși de puțin. O dată religia gonită din omenire și rămasă ici colea apanagiul acelor ce în de obște nu se îndeletnicesc cu artele, ea nu mai putea fi fântâna din care credința făcea se isvorască o dată, nenumărate bogății pentru artă.

Artiștii moderni aș încercat de multe ori și poate numai ca închinare unei tradițiuni păstrată atât de mult, — ca studiu, saș ca pregătire pentru căutarea unei noi căi—, se mai țină în viață prin lumea artelor, pictura religioasă.

Cea ce însă, nici sprijinul statului, nici desele comande, (aci ar fi ocașia se vorbim de comandă căreia d-nul Xenopol atribue mișcarea sculpturii) nu aș făcut pentru pictura istorică în decădere; înlănțuirea într'o tradițiune din zi în zi tot mai slabă nu a putut asemeni face pentru pictura religioasă. Unii aș încercat se înlocuiască sentimentul biblic printr'un sentiment curat omenesc, și se caute a introduce realitatea în pictura religioasă. Că sfinții nu vor fi fost alt-ceva decât oameni, aceasta nu mă ar mira câtuși de puțin; tot ast-fel nu aș fi surprins aflând că un fapt statornic într'un chip

de religie s'ar fi petrecut alt-fel. Voința însă de a interpreta religia prin realitate este o încercare nulă pentru artă și nu poate lăsa artistului decât slaba satisfacțiune de a mortifica câțiva privitori credincioși. Intr'adevăr, ce mai poate rămâne dintr'un tablou de religie, de unde caracterul religios este înlăturat, dacă nu pânza searbădă care arată lămurit, că cea ce înfățișem nu este decât un *motiv* la a cărui plăsmuire nici credința nici conștiința nu au pus mâna? Priveliștea unui tablou în care se înfățișează crucificarea, poate se aibă o înrîurire și o îndreptare morală oare-care pentru acel care va mai crede în învățăturile religiunii,—atunci când sentimentul religios nu este strein aceluși tablou; dar a nu putea vedea pe o pânză decât un *om* răstignit și svârcolindu-se de durere, nu ne poate lăsa de cât sentimentul neputinței artistului. Această încercare reînnoită dupe Rembrandt, și nu mai puțin de osândit pentru aceasta, este una din cele mai mari greșeli ce artiștii naturaliști au putut sevârși,—ea s'a reprodus de altminteri și în literatură de vre o câte-va ori. Saū ne îndeletnicim cu pictura religioasă, și atunci lucrarea noastră nu ne poate fi iertată decât în virtutea credinței neclintite ce avem despre lucrurile sfinte, saū zugrăvim realitatea și atunci este o nebunie ca se mergem se o căutăm aiurea decât acolo unde putem s'o găsim,

adică în viața de toate zilele. Dacă pictura religioasă este o cale greșită a artei, dupe cum este părerea mea, negreșit, căutarea realității în religione este și mai greșită.

Mă am întrebat în tot de una ce poate însemna alegoria în pictură, și nu am ajuns la altă deslegare de cât se înțeleg că, într'ansa se caută privilegiul zugrăvirii *goliciumelor*. S'a vorbit mult asupra goliciumei în artă, și mulți au strigat dupe pilda lui Tartuffe :

„Cachez, cachez ce sein que je ne saurais voir!“

negreșit, confundând golul cu desbrăcatul. Dacă nu ar trebui decât se ne slujim de autorități, — cea ce nu este intențiunea noastră —, ne ar fi de ajuns să spunem cum că Tițian, Rafael, Caravage, Rubens, cât și mai toți cei l'alți artiști care au lăsat un nume nepieritor, s'au îndeletnicit cu goliciumea. După cum a zis atât de bine un critic: fără goliciume nu este maestru nici în pictură nici în sculptură; goliciumea este alfa și omega marelui arte. Vorbind despre goliciume suntem călăuziți de idea că cercetăm argumentul cel mai tare ce idealistii ne au opus. Goliciumea este manifestațiunea artei, unde se pare că trebuința unui ideal se simte mai mult. Unul din prinții critice zicea de-ună zi: „Goliciumea este pâinea celor tari.“

Ne întrebăm acum ce însemnează idealul în pictură, și cum poate el lua naștere în spiritul unui artist?

Dupe unii, idealul ar reeși din însăși cercetarea naturii. Vederea osebită de părți frumoase, — a făcut se se nască în artist idea unui tot frumos; altminteri: artistul ne gășind în natură de cât părți frumoase, cu puternica-i imaginațiune le a reconstituit, și a plăzmuț un ideal. Greșeala acestei credințe este învederată, căci cea ce noi admirăm în natură, parțial, nu este frumos decât în condițiunile în care se găsește, adică în raport cu cea ce împresoară obiectul admirațiunii noastre. Frumosul nu este decât relativ și, atât în estetică cât și aiurea, căutarea absolutului este un vis. Dacă trecem acum la proporțiune, ne întrebăm cu îngrijire, care poate fi norma ce urmăm, care poate fi punctul de comparațiune, măsura cu care ne slujim în întocmirea proporțiunilor acestui ideal?

Când privește cineva osebitele manifestațiuni ale artei în goliciune, când stă față cu frumosul exprimat în îndreptări atât de diferite, și câte o dată potrivnice chiar, se întreabă cu mirare, care poate fi idealul care a slujit la plănuirea acelor lucrări? Putem avea gândul se spunem că în goliciune sunt tot atâtea idealuri câte goliciuni s'aũ zugrăvit, și câte aũ se se mai zugrăvească încă?

Numai întorcându-ne la natură, înțelegem și deslușim aceasta.

Natura într'adevăr se sfârșește în sforțări neîncetate și produce frumosul în toate direcțiunile și pe toate cărările,— natura întreagă este frumoasă!

Alții, au spus că idealul ar fi resultanta cercețurilor ce facem asupra naturii și a pildelor nenumărate ce avem despre frumos în pictură. Dacă ar fi se judecăm după producțiunile șterse care în nec plaiul artistic, și care nu sunt decât serbede raze furate din luminele ce marii artiști au știut se oprească pe ale lor pânze, această aserțiune ar părea motivată până la un orecare punct, prin sfințirea ce-i dă practica lucrului. În tot cazul nu există erezie mai mare și nu poate fi element mai puternic merit să înăbușească *personalitatea* decât această credință.

Adevărul este că toți idealiștii nu au făcut nici o dată nimic care se fie linia omenească, care se fie carnea și suflarea omenească, care se se apropie de mișcare și de viață. Numai în lupta pe care o întreprindem cu natura, luptă crâncenă în care artistul caută se dovedească greutățile curățenii linii, și se oprească pe pânză o rază adevărată de culoare, numai în operele încheigate astfel găsim arta.

Cât pentru artiștii care pe lângă greșeala care tac umblând dupe ideal, mai adaog și pe acea

de a 'l aplica la subiecte religioase, fie care pagină eșită din penelul lor este o contradicțiune. Intr'adevăr, cine nu vede în idealul ce cineva și plăzmuște, puterea pe care este rușinos se 'și-o însușea: că? Nu numai că el îndreptează natura, dar o completează, devine creator. Ast-fel, dupe teoria idealiştilor, daca omul ar avea puterea de execuție care-i lipsește, ar putea se plăzmuia o frumusețe și o lume care nu sunt aevă; ar face o lucrare pe care natura ar fi fost neputincioasă a o săvârși. Această aserțiune, care ar fi unul din mijloacele de a dărâma idealismul în încarnarea-*religiune*, este o rușine pentru acel Dumnezeu a cărui putere o înălțați atât, și cu a cărui milă, ați ținut omenirea în întunec.

III

Mă simț dator se spun câte-va vorbe asupra unei teorii de căpetenie a scoalei idealiste : *teoria artei pentru artă*.

Că lumea ar fi făcută ca se slujească de model artistului, iar nu arta se slujească omenirei, aceasta este idea desbrăcată de orî ce înflorire a teorii de care vorbim. Un critic, al cărui nume 'mî scapă, a zis când-va: „nu cred se mai fie artist, nu cred se mai fie nici chiar om cinstit care se susție teoria artei pentru artă.“

A nu căuta în pictură de cât *factura*, și acel *brio* care se obține printr'o deplină cunoaștere a meserii, aceasta este grija de căpetenie a urmașilor acestei scoli. Lipsa desăvârșită a ideii-mume și a gândirii, se întâlnește la fie care pas în o-

perile ast-fel făcute. În literatură această scoală a dat naștere *tiradelor* și *fraseologiei*, încercând se ne facă se credem că gândirea este făcută pentru frasă, ca o curată înflorire a acesteia, iar nici de cum frasa făcută ca se tălmăcească gândirea. În pictură ea a dat naștere *virtuosității*, pornită de la credința că un lucru, desbracat de orî ce idee ce ne-ar înfățișa, este menit numai se devie *un motiv* de pictură. Această boală a virtuosității care bântue încă scoala francesă, face se se caute într'adins greutăți și jocuri de lumină și de umbră, care numai naturale nu pot fi. Vom zice tot asupra acestei scoli spunând că ea a înlocuit gândirea prin măestria execuțiunelor.

Aceste considerațiuni me aduc firește se vorbesc despre una din învinovățirile ce s'au făcut naturalismului în pictură (cuvântul *realism* s'a păstrat mai mult pentru această manifestațiune a artei, cu toate că nu exprimă nici mai mult, nici mai bine, idea evoluțiunei ce se petrece, decât acela de naturalism). Cautând se ne arate ca urmași ai faimoșului *Parrhasius*, plăsmuitorul strugurilor legendari, care înșelau paserile; potronicii aū zis că pictura modernă ar fi o fotografie a celor ce vedem în natură. Cuvântul însu-și de *fotografie* arată că această idee este greșită, căci el indică urmarea mai multor lucrări de acelaș fel. Pentru ca această aserțiune se fie motivată, ar

trebui ca se se restabilească *convențiunea*, pentru că, nu putem fi puși naintea naturii se alcătuim dupe acelaș model acelea-și lucrări, de cât atunci când vom fi convenit între noi asupra unui desen, unei culori și unei închegări identice. Ce face că doi artiști studiind același lucru, din acelaș punct de vedere fac două lucrări osebite? Sentimentul ce fie care pune în lucrarea sa, acel *quid proprium*, de care am vorbit și în literatură, care ne arată în deplin ființa și importanța *temperamentului* nostru. Fie care artist, fie care scriitor, pune în operele sale o parte din emoțiunea personală ce a încercat în fața lucrurilor ce ne zugrăvește, și scopul său este atins, atunci când face pe privitor sau cititor, se încerce emoțiunea ce însuși a simțit. — Se fie însă știut că nu înțelegem prin emoțiune acel sentimentalism plângător, cî sentimentul, orî-care ar fi: de milă, de spaimă, de entuziasm, de ură . . . pe care ni'l comunică lucrurile într'adevăr mari, frumoase, pornite dintr'o adevărată inspirațiune. Nicî o dată operele de artă care ne-au mișcat, nu au avut înrăurire asupra noastră, decât prin acele coarde nevăzute pe care le-au făcut se tremure în lăuntrul nostru. Ele au rămas nepieritoare, pentru că au știut se ne facă se încercăm aceia ce artistul a simțit și a gândit plămănidule.

S'a zis *): Artă modernă se mărginește în pictură de gen, portret și peisagiu. Puțin ne interesează să știm numirile care se dau osebitelor soiuri de pictură ce înfloresc în zilele noastre; ceia ce voim, și ceia ce trebuie se căutăm se știm este, ce îmbrățișează arta în zilele noastre, și care sunt hotarele peste care ea nu poate trece? Vom răspunde îndată acestei întrebări: artă modernă îmbrățișează tot ce se poate vedea, ea nu are hotar, căci nimic nu este prea sus pentru dânsa, și tot de o dată ea poate atinge cele mai joase lucruri, nu aplecându-se până la linia subiectului cu care se îndeletnicește, ci ridicând acel subiect la propria sea înălțime, curățindu-l de orice josnică gândire, și sfințindu-l de o potrivă cu dânsa. •

Lucrările picturii se împart în osebite chipuri, și aceste împărțiri sunt mai mult sau mai puțin răspândite în lumea artistică. Personal 'mi-am format o normă, pe care o voi expune mai la vale, — simțindu-mă dator se spun că nu o dau nici ca priimită nici chiar ca cunoscută în critica de artă. Sunt gata de alt-minteri se intru în discuțiune pentru susținerea ei.

Fie-care lucru trăind în natură este el însu-și o lume întreagă; fie-care fir de iarbă ne spune,

*) D. A. D. Xenopol. Idealism și Realism.

atât despre natură cât și întregul tot. Din acest punct de vedere, ori-ce am trata în pictură, ar constitui un tablou. Fără însă a lipsi nici de cum la considerațiunii de felul acesta, statornicim în artă două, și numai două feluri de produțiuni: Studii și tablouri.

Studiul este gândirea simplă și unilaterală încheșată pe pânză; el nu are trebuință de nici un fel de invențiune sau de combinațiune; un cap, o goliciune, sunt studii, și nu staū câtu-și de puțin la îndoială ca se spun că portretul nu este alt-ceva decât un studiu. Studiile nu ne pot da o idee decât despre execuțiune și despre viața ce s'a știut răpi modelului; tabloul trebuie se deștepte în noi o gândire. Studiul este un element, el nu poate deștepta de cât percepțiunea ce o avem despre un ce real; tabloul este un joc mai mult sau mai puțin complex de elemente, el face se se nască în noi gândirea, amintindu-ne sentimente ce am mai încercat privind scene asemenea, aavea, și reînviind o emoțiune simțită și altă-dată.

Marii artiști ai trecutului ne au dovedit însă că, nu este trebuință se nascocim un subiect, și se combinăm un tablou, pentru ca se lăsăm o operă neperitoare: *Albert și Isabela* de Rubens *Les Drapiers* de Rembrandt, *Joconda* de Vinci sunt pilde despre această aserțiune. Este destul ca cineva se exprime caractere, tipuri, patimi, și în scurt

cea ce vedem adevărat, se simtă cea ce exprimă, se ne poată face și pe noi se încercăm emoțiunea sa, — pentru ca se treacă la nemurire —. Am *dis tipuri*; mă simt dator se motivez aceasta, și după cum am combătut în literatură tendința de a preface personagiile în tipuri, voi căuta se arăt că în artă nu numai că tipurile sunt îngăduite dar chiar trebuincioase. Arta, într'adevăr, după cum am spus-o, nu este manifestațiunea explicativă a ideii care se poată se ne facă se stăm față la transformațiunile ce se împlinesc, și prin care trece gândirea înainte se se închege în fapt. Arta ia un minut hotărât în viață, și artistul dându-și deplină socoteală de caracteristica aceluși minut, caută se-l tălmăcească prin unele de care dispune, și se ni-l arate și nouă ast-fel cum 'l a văzut. Dacă veți voi deci, se ne înfățișați o patimă, ne veți arăta minutul anume când ea se desfășură, și de veți voi se zugrăviți efectele ei neputând se ne faceți se vedem transformațiunile prin care trec acei pe care ea 'i stăpânește, veți arăta numai cea ce a produs asupra unuia său mai mulți din ei. Vedem dar că, veți fi călăuziți se plasmuiți tipuri.

De aci reese încă, că artistul nu are trebuință numai de ochi pentru ca se vadă și se copieze. El are trebuință de dreapta judecată, ca și romancierul, pentru ca se 'și controleze observa-

țiunile; are trebuință de temperament puternic pentru ca se fie el însuși și nu o copie searbadă a unui altuia; are în sfârșit, trebuință de meserie, pentru ca se stăpânească stilul, adică resultanta mijloacelor care pun în cumpână calitățile și cusururile noastre.

Nu voesc se mă fac aci apărătorul nimului, nici se iaă asupra-mi sarcina de a judeca lucrările câtor-va artiști naturaliști ai celui din urmă ceas. Multe aă spus potrivnici pentru dărâmarea operii lui Manet, răpit atât de curând din mijlocul nostru, multe aă fost cusururile pe care i le-aă găsit; nu rămâne însă mai puțin adevărat că a fost unul dintre neobosiții luptători ai formulei viitorului, și că dacă nu a introdus, cel puțin a desfășurat cu o rară putere unul dintre elementele de căpetenie ale picturii moderne *mediul natural* (plain air). Aceasta ar fi de ajuns pentru ca viitorul se ă păstreze o pagină frumoasă în istoria artei. El a fost unul din vrăjmași neîmpăcați ai culorii convenționale, care și astăzi pornind de la *Vila Médicis* năpădesc peste florile artei franceze —, și a veșnicilor *funduri* ce în portrete, naturi moarte și alte producțiuni, se repet cu o dăznădăjduitoare monotonie.

Este de trebuință ca se mai spun încă o dată că și în pictură ca în toate manifestațiunile ideii, argumentele potrivnicilor aă țintit în tot de una

naturalistiî și operile lor, iar nici de cum naturalismul? Este drept, că în opera orî căruî artist putem găsi o slăbiciune; este nedrept se osândim opera întreagă pentru aceste slăbiciuni; este și mai nedrept ca se judecăm o evoluțiune după producțiunile a douî-trei lucrători. Se ne amintim cuvintele marelui ministru:

„Dați-mi zece rânduri scrise de un om, și vi'l pot trimite la spânzurătoare.“

Se ne mărginim a ni le aminti, drept orî-ce sfărămare a argumentațiunei *ad personam*, cu care mulți aũ încercat se discrediteze naturalismul.

Arta nu poate se constea numai în determinate motive și în alegerea ce facem despre ale Naturei. După cum ar fi o nebunie ca se pretindem artistului să'și îndeletnicească penelul numai cu așa numitele părți urîte ale vieței; după cum ar fi o nebunie să pretindem că mizeria, notă dominantă în omenire, este unică, asemenea este o nebunie se pretindem ca pictura se se îndeletnicească numai cu părțile numite frumoase, se aleagă un strat în natură, se aleagă într'un strat hotărît. Fie-care artist poate, urmând temperamentul și aplicarea sa firească, se privească și se închege aceia ce l'a mișcat.

„Nici uu timp, nici un costum, nici un simbol, nu poate pretinde pentru dênsul monopolul înaltei arte; marea carte a vieței stă deschisă înaintea

tuturilor, și toate paginile sunt de-o-potrivă frumoase și interesante; este destul se știe se citească cine-va într'ânsele; nimeni nu va ajunge însă această țintă dacă nu aduce pe lângă ochii sei cei buni dreapta judecată, sinceritatea inimii și a emoțiunii...*)

Alegorie, dramă, ori-ce gen de pictură în neputință se deștepte în noi emoțiunea, când merge se'și culeagă subiectele sale în cartea trecutului, ne face se tresărim, se trăim un minut cu personagiile ce ne înfățișează, atunci când ele luate vii din viața de toată ziua, ne amintesc de aproape sau de depart, -- dar tot-d'a-una în chip puternic—, ceia ce ne mișcă în preajma noastră. Simțimênțe 'nalte, devotament nemărginit, le găsim mai puternice în viața de toată ziua, în lupta fără preget a omului cu traiul. Muncitorul care și pune viața în primejdie pentru ca se dea *prisosul* acelor ce'i dau abia *trebuinciosul*, sunt atâtea pagine strălucite cu care penelul se poate ilustra. Pentru ce obscura dramă populară sevêrșită în tăcere ar fi mai puțin vrednică a ne atrage privirea de cât drama petrecută pe câmpul de bătaie? Oare priveliștea copilului luat aproape din leagăn și azvêrlit în vârtejul lumii trebuie să ne însufle mai puțin de cât soldatul care într'un minut de uitare, se aruncă înaintea glonțului dușman?

*) Charles Bigot.

Total trebuie se țintească în ast veac de năzuințe nețermuite: îndreptarea către bine a semenilor noștri. În loc se alergăm se desgropăm o lume de care nu trebuie se ne amintim de cât pentru a înțelege mai desăvârșit țelul vieții noastre, se privim în preajmă-ne și se slujim cu mijloacele ce avem, cauza mare a omenirei. Ce ne poate interesa, de altminteri, și ce putem înțelege mai bine de cât cea ce se petrece în jurul nostru? Pictura, ca toate cele-lalte manifestări ale geniului omenesc nu este oare menită se lucreze a ne face cunoscuți pe unii altora și a ne da conștiința despre noi înșine? Cu puternica înrăurire a geniului, străbați lumea și ridicând cu încetul vëlul necunoscutului, faceți bogatul se vadă și se pipăe mizeriile săracului, faceți puternicul se cunoască pe cel slab și mai presus de toate faceți-i pe toți se se iubească. Se fugă departe de noi ideia că arta ar fi plâzmuitoare de obiecte de lucș și că este menită, fermecându-ne privirea se ne dea numai câte-va minute plăcute. Vederile ei sunt mai largi, și ținta ei mult mai 'naltă. Punându-ne față în față cu realitatea, făcându-ne se ne vedem pe noi înși-ne, arta este menită se deștepte în noi acele emoțiuni care ne zguduesc firea când stăm față cu marele priveliște ale vieții. Ca și literatura, ca și muzica, ca și știința, pictura este menită se-și unească puterile în marele

concert de luptă, și se ne pregătească a fi mai mândri de noi înși-ne, și mai bună atingând acele coarde necunoscute care nu se vor toci nici o dată în om.

Patima a sfârșit prin a stăpâni însă-și sculptura. Grija adevărului, face marmura se tresară și bronzul se vibreze.

Carpeaux, plâzmuind grupul seă la operă: *Danțu*, rescoală pentru cea din urmă oară clasicismul în agonie. Alții după dânsul au știut se dea viață nepăsătoare răceli a pietrei, dând statuelor o izvodire care este linia și mișcarea omenească.

Unul câte unul, toți se întorc la Natură, și înțeleg că depărtarea de la dânsa nu a avut alt sfârșit de cât se-î facă se o înțeleagă mai bine. De departe său de aproape, fățiș său pe ascuns, toți încerc se răpiască o scânteie aștei vieți atât de trecătoare, și închiegându-o în operele lor, și însuflețindu-le prin ea, se le teacă pline de o viață neperitoare neamurilor viitoare. Astă viață plină de rele este totuși culmea frumosului ce mintea omenească poate atinge, și acela care, rădicându-se pe puternice aripă, o întreveade de departe, și o înțelege,— a întrevăzut și înțeles frumosul. Orice mișcare omenească, oric-*ce* svêrcolire, fie ea năzuința unui viitor mai mândru său rezultanta unei patimi ce se desfășoară, împinge fără voiei chiar propășirea, și *moment* al unei puteri ce nu se poate cântări, ne apropie cu o distanță—, ori cât de mică fie ea—, de lumină.

Ast-fel, viața întreagă, ca și 'ntreaga lume, este învăluită într'un farmec al frumosului ce nimic nu poate șterge.

Știut se fie ênsă că *momentele* ori-cât de neînsemnate ale puterilor noastre zadarnic răsipite, sunt grăunțele care, împrăștiate în pustiū, nu aduc nici un rod.

Fericiți și mândri, aceia cari vor fi știut în grabă, și cu mânele lor tremurătoare, să ridice o clădire, fie cât de mică! Fericiți, căci vor găsi un adăpost în clădirea-le, când vârtejul neîmpăcat se va roti deasupra capetelor lor; mândri, căci răpiți chiar împreună cu dênsa, vor fi lăsat înapoi urma neștearsă a pământului răscolit de cercetare.

Omul observă, disecă neîncetat; un zăgaz puternic, dă drumul ideilor care se scurg cu mersul neînduplecat al timpului, generațiile viitoare aleg operele uitate, scutură pulberea de pe ele, răsună nepăsările contimporanilor, judecă și hotărăsc; sərbătoresc la lumină operele care au făcut lumina, și înmormîntează pe acelea care au arătat sau au urmat o cale greșită. Și unele, și altele, mărturisesc de o luptă crâncenă și lungă, — luptă pentru bine —; cele care au căzut sunt de o potrivă dictate de aceiași înălțare sufletească ca cele care s'au ridicat, urmând o cărare greșită pentru un scop adevătat. Unele așezate în templu, cele lalte în mormînt, sunt de o potrivă vrednice de cinste

și posteritatea, venind se se închine la altar, va lăsa se cadă în treacăt o lacrimă lângă tumular.

Aripa nemăsurată a timpului bate cu putere, și un vânt ager care trece ne usucă tot mai mult, așteptând minutul când, luându-ne în zborul uriaș, se ne prăbușiască în adânc

.

Iată pentru-ee, orî-care ar fi înrîurirea ce aceste rînduri vor avea asupra mersului înainte, știut se fie că o credință oarbă le-a dictat, și că :

*Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.*

SFÊRSIT.

COPRINSUL VOLUMULUI

I. Introducere	9
II. Istorie și Religione	11
III. Științe.	33
IV. Filosofie	61
V. Literatură	67
VI. Muzică	197
VII. Pictură	209
VIII. Incheere	239

**VERIFICAT
2017**

VERIFI
198